नं. ५१५२ क.

शत पथ ब्राह्मणं

द्वि॰ काण्डम्.

× × ×

पत्र. १० ——————

संहिता ब्राह्मणं

ब्रा॰ ष॰ १

ॐश्रीगणेशायनमः असद्वाऽइदमग्रऽआसीत्तदाहुःकिन्तदसदासीदित्यृषयो
वावतेग्रेसदासीत्तदाहुःकेतऽऋषयऽइतिप्राणावाऽऋषयस्तेयत्पुरास्मात्सर्वस्मादिदमिच्छ
न्तःश्रमेणतपसारिषंस्तस्मादृषयः १ सयोयम्मध्येप्राणः एषऽएवेन्द्रस्तानेषप्रा
प्राणान्मध्यतऽइन्द्रियेणैन्धयदैन्धतस्मादिन्धऽइन्धोहवैनामैषतन्तमिन्द्रऽइत्याचक्षतेपरोक्षम्परो
क्षकामाहिदेवास्तऽइद्धाःसप्तनानापुरुषानसृजन्त २ तेब्रुवन्नवाऽइत्थंसन्तःश
क्ष्यामःप्रजनयितुमिमान्सप्तपुरुषानेकम्पुरुषङ्करवामेतितऽएतान्सप्तपुरुषाने
कम्पुरुषमकुर्वन्यदूर्ध्वन्नाभेस्तौद्वौसमौब्जन्यदवाङ्नाभेस्तौद्वौपक्षःपुरुषःपक्षःपुरु
षःप्रतिष्ठैकऽआसीत् ३ अथयैतेषांसप्तानाम्पुरुषाणांश्रीर्योरसऽआसी

त्तमूर्द्धंसमुदौहंस्तदस्यशिरोऽभवद्यच्छ्रियंसमुदौहंस्तस्माच्छिरस्तस्मिन्नेत
स्मिन्प्राणाऽश्रयन्ततस्मादेवैतच्छिरोऽथयत्प्राणाऽश्रयन्ततस्मादुप्राणाःश्रियो
ऽथयत्सर्वस्मिन्नात्मन्नात्मन्नश्रयन्ततस्मादुशरीरं ४ सऽएवपुरुषःप्रजापतिर
भवत्सयःसपुरुषःप्रजापतिरभवदयमेवसयोऽयमग्निश्चीयते ५ सवैसप्तपुरुषो
भवति सप्तपुरुषोह्ययंपुरुषोयच्चत्वारऽआत्मात्रयःपक्षपुच्छानिचत्वारोहित
स्यपुरुषस्यात्मात्रयःपक्षपुच्छान्यथयदेकेनपुरुषेणात्मानंवर्द्धयतितेनवी
र्येणायमात्मापक्षपुच्छान्युद्यच्छति ६ अथयच्चितेग्निन्निधीयतेयैवैतेषां
सप्तानांपुरुषाणांश्रीर्योरसस्तमेतदूर्द्धंसमुद्दहन्तितदस्यैतच्छिरस्तस्मि

ब्रा॰
ष॰
२

त्वेनास्मिन्त्सर्वे देवाः श्रिताः स्वत्र ह्यस्मिन्त्सर्वेभ्यो देवेभ्यो जुह्वति तस्माद्देवेतद्धिरः ७ सोयम्
पुरुषः प्रजापतिरकामयत भूयान्त्स्यां प्रजायेयेति सोश्राम्यत्स तपोतप्यत स श्रान्तस्ते
पानो ब्रह्मैव प्रथममसृजत त्रयीमेव विद्यां सैवास्मै प्रतिष्ठाभवत्तस्मादाहुर्ब्र
ह्मास्य सर्वस्य प्रतिष्ठेति तस्मादनूच्य प्रतितिष्ठति प्रतिष्ठा ह्येषा यद्ब्रह्म तस्मा
म्प्रतिष्ठायाम्प्रतिष्ठितोतप्यत ८ सोपोसृजत वाच एव लोकाद्वागेवास्य सासृज्यत सेद
ं सर्वमाप्नोद्यदिदं किं च यदाप्नोत्तस्मादापो यदवृणोत्तस्माद्वाः ९ सोकामयताः
भ्योद्भ्योधि प्रजायेयेति सोनया त्रय्या विद्यया सहापः प्राविशत्तत आण्डं समव
र्त्तत तदभ्यमृशदस्त्वित्यस्तु भूयोस्त्वित्येव तदब्रवीत्ततो ब्रह्मैव प्रथममसृज्यत त्रय्येव वि

2

२

धात्तस्मादाहुर्ब्रह्मास्य सर्वस्य प्रथमजमित्यपिहितस्मात्पुरुषाद्ब्रह्मैव पूर्वमसृज्यत तत्
दस्य तन्मुखमेवासृज्यत तस्मादनूचानमाहुरग्निकल्पः इति मुखं ह्येतदग्नेर्यद्ब्र
ह्म ७ अथ यो गर्भोन्तर आसीत्सोग्निरसृज्यत स यदस्य सर्वस्याग्रमसृज्यत तस्मादग्रि
रग्रिर्ह वै तमग्निरित्याचक्षते परोक्षं परोक्षकामा हि देवाः अथ यदश्रु संक्ष
रितमासीत्सोश्रुरभवदश्रुर्ह वै तमश्वः इत्याचक्षते परोक्षं परोक्षकामा हि देवाः
अथ यदरसदिव स रासभोभवदथ यः कपाले रसो लिप्त आसीत्सोजोभवदथ
यत्कपालमासीत्सा पृथिव्यभवत् ॥ सोकामयत आभ्योद्भ्योधीमाः प्रजनयेयमि
ति तां संक्लिश्याप्सु प्राविध्यत्तस्यै यः पराङ्रसोत्यक्षरत्स कूर्मोभवदथयदूर्ध्वमुदौ

अ॰ ष॰ ३

त्वतेदन्नयदिदमूर्द्धमस्त्रोपिजायतेसेयंसर्वापश्वानुधैन्नदिदमेकमेवरूपंसमटश्यता
पःपव १२ सोकामयताभूयःपवस्यांप्रजायेयेतिसोसाम्यन्तेनयोनप्यतसस्तान्तस्तेपानः
केनमसृजतसोवेदस्मद्वाऽयतद्रूपंभूयोवैभवतिसाम्म्यात्म्येवेतिससान्तस्तेपानेमदध्यु
काापमूधसिकेतंशार्करामश्मानमयोहिरस्पमोषधिवनस्पत्यसृजततेनेमीपृथिवी
म्याच्छादयत् १३ ताावाऽपतानवसृमये इयमसृज्यततस्मादाङ्करस्त्रिवदग्निरितीयंह्यग्नि
रस्येहिसर्वोग्निश्चीयते १४ भूत्रद्वाऽइयमप्रतिष्ठेति तद्भूमिरभवत्तामप्रथयत्साष्टथि
व्यभवत्सेयंसर्वोकृत्स्नामन्यमानागायद्यदगायत्तस्मादियंगायत्र्यथोआहुरग्निरेवा
स्यपृष्ठेसर्वेकृत्स्नोमन्यमानोगायद्यदगायत्तस्मादग्निर्गायत्रइतितस्माउहैनयःसर्वःकृ

स्तोममन्तेगायन्तिवैवगीतेवारमते १५ ब्राह्मणम् १ सोकामयतप्रजापतिर्भूयऽएवस्या
त्प्रजायेतेतिसोग्निनापृथिवीम्मिथुनꣳसमभवत्ततऽआण्डꣳसमवर्त्ततदभ्यमृशत्पुष्य
त्वितिपुष्यतुभूयोस्त्वित्येवैतदब्रवीत् १ सयोगर्भोन्तरासीत्सवायुरसृज्यतयदश्रुसंक्षरितमा
सीत्तानिवयाꣳस्यभवन्नथयःकपालेरसोलिप्तऽआसीत्तेमरीचयोभवन्नथयत्कपालमासी
त्तदन्तरिक्षमभवत् २ सोकामयत भूयऽएवस्यात्प्रजायेतेतिसवायुनान्तरिक्षम्मिथुन
ꣳसमभवत्ततऽआण्डꣳसमवर्त्ततदभ्यमृशद्यशोबिभृहीतिततोसावादित्योसृज्यतैष
वैयशोथयदश्रुसंक्षरितमासीत्सोश्मापृश्निरभवदश्रुहवैतमश्मेत्याचक्षतेपरोक्षम्परो
क्षकामाहिदेवाऽअथयःकपालेरसोलिप्तऽआसीत्तेरश्मयोभवन्नथयत्कपालमासीत्सा

ब्रा॰ घोरमभवत् ३ सोऽकामयत भूयःएवस्यात्प्रजायेतेतिसःआदित्येनदिवंमिथुनंसमभवत्त
ष॰ तःआण्डंसमवर्त्ततदभ्यमृशद्रेतोबिभृहीतिततश्चन्द्रमाऽसृज्यतैषवैरेतोयदश्र
५ संक्षरितमासीत्तानिनक्षत्राण्यभवन्यत्कपालेरसोलिप्तआसीत्ताऽवान्तरदिशोऽभव
न्यत्कपालमासीत्तादिशोऽभवन् ४ सइमाँल्लोकान्त्सृष्ट्वाऽकामयत ताःप्रजाःसृजेय
5 यामःएषुलोकेषुस्युरिति ५ समनसावाचंमिथुनंसमभवत्सोऽष्टौद्रप्सान्गर्भ्यभवत्ते
ऽष्टौवसवोऽसृज्यन्ततानस्यामुपादधात् ६ समनसैववाचंमिथुनंसमभवत्सएकादश
द्रप्सान्गर्भ्यभवत्तःएकादशरुद्राऽसृज्यन्ततानन्तरिक्षउपादधात् ७ समनसैव वा
चंमिथुनंसमभवत्सद्वादशद्रप्सान्गर्भ्यभवत्तेद्वादशादित्याःअसृज्यन्ततान्दिव्युपादधा ५

त् ८ समनसैव वाचंमिथुनꣳसमभवत्सगर्भ्यभवत्सविश्वान्देवानसृजततान्दिक्षू
पादधात् ९ अथोआहुरग्निमेवसृष्टीचसवोन्त्वसृजन्ततानस्यामुपादधाद्वायुꣳरुद्रा
स्तानन्तरिक्षेआदित्यान्दिविविश्वेदेवाश्चन्द्रमसन्तान्दिक्षूपादधादिति १०
अथोआहुःप्रजापतिरेवेमाँल्लोकान्त्सृष्ट्वापृथिव्यांप्रत्यतिष्ठत्तस्माऽइमाऽओषधयो
न्नमपच्यन्ततदाश्नात्सगर्भ्यभवत्सऽऊर्ध्वेभ्यऽएवप्राणेभ्योदेवानसृजतयेवाञ्चःप्राण
स्तेभ्योमर्त्याःप्रजाऽइत्यतोयतमथासृजततथासृजतप्रजापतिस्त्वेवेदꣳसर्वमसृ
जतयदिदंकिंच ११ सप्रजाःसृष्ट्वा सर्वमाजिमित्वाव्यस्रꣳसत तस्माडुहैतद्यःस
र्वमाजिमेतिव्येतिव्येवस्रꣳसतेतस्मात्प्राणोमध्यतऽउदक्रामत्तस्मिन्नेनमुत्क्रा

ब्रा॰
ष॰
५

न्नेदेवाऽसृजन्त॥ १२ सोऽग्निमब्रवीत्त्विमामन्वेहीति किम्मे ततो भविष्यतीति त्वयामा
वन्तान्नेयो वै पुत्राणां राध्यते तेनेपितरं पितामहम्पुत्रम्पौत्रमावत्स्यंते त्वमावन्तान्नःप्रयमा
मन्वेहीतितथेतितमग्निःसमभवत्तस्मादेनम्प्रजापतिंसन्तमग्निरित्याचक्षततःप्रार
वायतेनापितरम्पितामहम्पुत्रम्पौत्रमन्वन्त्यतेयएवंवेद १३ तमब्रवी त्क्वास्मित्वोपधा
स्यामीतिहितःपवेत्यब्रवीत्प्राणोवैहितम्प्राणोहिसर्वेभ्योभूतेभ्योहितस्तद्यदेनं
हितेऽपादधात्तस्मादाहुर्हितोपधास्याम्युपदधाम्युपाधामिति १४ तदाहुःकिंहि
तंकिमुपहितमितिप्राणोऽवहितंवागुपहितंप्राणेहीयंवागुपेवहिताप्रा
णस्त्वेवहितमङ्गान्युपहितंप्राणेह्यमान्यङ्गान्युपेवहितानि १५ सोऽस्मैविषषिवस्यः

ग्रासीच्चित्योह्यास्यमीत्तस्मादग्निश्चित्यःऽउःएवायञ्जमानस्यभवतिचेतयोघस्यभवति
तस्मादेवविद्वान्ः १६ तदेतावाऽग्रस्यताः पञ्चतन्वोव्यस्त्रंसन्तलोमत्वङ्मांसं
समस्थिमज्जाताऽएवैताःपञ्चचितयस्तद्यत्पञ्चचितिश्चिनोत्येताभिरेवैनन्तत्तनूभि
श्चिनोतियच्चिनोतितस्माच्चिनोतितस्माच्चितयः १७ सयःसप्रजापतिर्व्यस्त्रंसत सम्व
त्सरःसोऽस्यवाऽग्रस्यताःपञ्चतन्वोव्यस्त्रंसन्तर्त्तवस्तेपञ्चवाऽऋतवःपञ्चैताश्चितय
स्तद्यत्पञ्चचितीश्चिनोत्यृतुभिरेवैनन्तच्चिनोतियच्चिनोतितस्माच्चितयः १८ सयःसम्व
त्सरःप्रजापतिर्व्यस्त्रंसता यमेवसवायुर्योयम्पवतेऽथयाऽग्रस्यताऽऋतन्त्राःपञ्चतन्वो
व्यस्त्रंसन्तदिशस्ताःपञ्चवैदिशःपञ्चैताश्चितयस्तद्यत्पञ्चचितीश्चिनोतिदिग्भिरेवैनन्त

ब्रा॰
षं॰
८

च्चितिय च्चिनोति तस्माच्चितयः १९ अथयदस्मिंश्चितेऽग्निर्निधीयते सोऽस्याऽऽदित्यः एषोऽग्निर
शिवतः एताकस्तनयदेनमग्निः समदधात् २० अथोऽस्याऽऽङ्गः प्रजापतिर्वैविस्रस्तोदे
वान ब्रवीत्समामाधत्तेतितेदेवाऽअग्निमब्रुवंस्त्वयीमम्पितरम्प्रजापतिꣳसन्दधमग्नि
रित्याचक्षते २१ तन्देवाऽआग्नेयाभिराहुतिभिरभिषज्यन्ते यां यामाहुतिमजुहवुः सासै
नम्पक्वेष्टकाभूत्वाप्यपद्यत तद्यदिष्टात्समभवंस्तस्मादिष्टकास्तस्मादग्निनेष्टकाः
पचन्त्याहुतीरेवैनास्तत्कुर्वन्ति २२ सोऽब्रवीद्यावद्यावद्वै जुहुथ तावत्तावन्मे कं भवती
तितयदस्माऽइष्टेकमभवंस्तस्मादिष्टकाः २३ तद्धस्माहाऽऽक्रास्यो येऽपवषगुप्तमतीभ्
येसीतिष्टकाश्चिनोत्यग्निश्चित्तन्याहू यः एवनम्पितरम्प्रजापतिं भिषज्यतीति २४ ८

अथ यद्धस्माद्धृतास्तुत्वा त्रैमेध्य यजमानस्य इष्टका विशो लोकम्पृणाः अन्नं वै तद्वियोन्नविर
हिन्वा अस्य पत्रे भूयो भवन्ति न द्वात्त्वं समस्तं भवन्ति तदेव तस्माल्लोकम्पृणा एव भूयसी
रुपदध्यादित्येतद् हृतयोर्वै वे ऋश्रेवा नास्यति: स एष पिता पुत्रो यदेषोऽग्निमसृज
त तेनैषोऽग्नेः पिता यदेनमग्निः समदधात्तेनैतस्याग्निः पिता यदेष देवानसृजत तेनैष
देवानाम्पिता यदेनं देवाः समदधुस्तेनैतस्य देवाः पितरः २६ उभयं हैतद्भवति पिता च
पुत्रश्च प्रजापतिश्चाग्निश्चाग्निश्च प्रजापतिश्च प्रजापतिश्च देवाश्च प्रजापतिश्च यः
एवम्वेद २७ स उपदधाति तया देवतयेति वाग्वै सा देवताङ्गिरस्वदिति प्राणो वा अङ्गिरा
ध्रुवा सीदेति स्थिरा सीदेत्येतद्यथा प्रतिष्ठिता सीदेति वाचा वै वै न मे तत्प्राणेन च वि

श्रा॰
ख॰
७

7

नोतिवाऽअग्निराग्नेयोऽइत्यैन्द्राग्नोग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्यमात्रानानातेनैवैनमेतच्चिनो
ति २८ तदाहुःकस्मादस्माऽअग्निश्चीयतऽइतियत्रवैसादेवताव्यस्रꣳसततदिमामेव
रसेनानुप्राविशत्तंयत्रदेयाःसमभवंस्तदेनमस्याऽअवापिरुमभरत्तेषैकेवत्तकेय
मेवेयꣳश्यग्निरस्यैसर्वोग्निश्चीयतेसेयन्त्वतःस्वक्तिर्दिशोस्येसेस्वक्रयंस्तस्मावनः
स्वक्रयाऽइस्तकाभवन्तीमाꣳश्यन्नसर्पोइस्तकाः २९ तदहुर्यदेवमेकेत्तकोप्यकथं
पञ्चैतस्यकाऽइतीयत्त्वेवप्रथमामपीत्तकातयाविन्द्वाव्रमत्सघमपदध्यामेकेवसेत्त
काथ्यपुत्यपशीर्षास्युपदध्यानिसायशिवत्तकाथ्ययद्ुकापुरुषाऽउपदध्यातिषाद्विर
ण्यग्रकलेःप्रोत्पतिसाहिरण्येत्तकायपन्मवाऽउपदध्यातिषव्लूर्मंस्वरस्थिमप्युहूते।

षन्निद्धात्रात्रमनुपद्यानि मैवान्नमिन्मीष्टकैवमपञ्चेत्तकः २० तदाहुः कतरत्
हस्तकायाः शिरः इति यतउपसाश्यवजर्वदतीम्नु हैकआहुः सत्यमात्मणयाऽथवा
हीउपस्टश्यघतुर्यदेतन्नपोहास्येता सर्वाः स्वयमात्मणामम्याहृत्तात्तवन्नीदितत्तथाकु
र्यादङ्गतिवाः स्रस्येतानियन्त्रं स्विधदिष्टकायथावाऽश्रङ्गेऽङ्गेपर्वश्रवीञ्चिरः कुर्यात्त
टक्रघोवावचितोग्निर्त्रिभायतेतदेवैतासम्यं सर्वासां शिरः २१ तदाहुः कतिप
शवोग्नाऽउपधीयन्त इति पञ्चेति त्वेव ब्रूयात्पञ्च ह्येता पश्वत्नुपदयानि २२ अथो
यकः इति ब्रूयाद विरितीयेष्वाऽअविरियञ्चं हीमाः सर्वाः प्रजावतीयमथाऽअग्निरसे
हसर्योग्निश्चीयतेतस्मादेकः इति ब्रूयात् २३ अथोद्याविति ब्रूयादिवीऽइतीपञ्चा

ब्रा॰ सोनेमेहीमाःसर्व्वाः प्रजाअतीयन्सदयेनयदासौ नन्मनन्मस्त्वा पशवेष्टकाभवन्नितस्माद्वा
प॰ विनिब्रूयात् २४ अथ्योगोरितिब्रूया दिमेवैलोकागोर्य्यद्धिकिञ्चगवतीमस्तस्लोवानाव
८ तीमःउलोकाःयद्योग्निरिवतस्तस्माद्गोरितिब्रूयात् २५ तदाहुःकस्मैकामायाग्निश्ची
8 यतःइतिसुपर्णोमाभूत्वादिवंवहादितनुहैकःआहुस्त्वेतथाविद्यादेतद्वैरूपङ्कृत्वाप्रा
णाःप्रजापतिरभवन्नेतद्रूपङ्कृत्वाप्रजापतिर्देवानसृजनेतद्रूपङ्कृत्वादेवाऽअमृताः
अभवस्तद्वदेवैतेनयजमानःऽअमृतऽअभवत्यत्प्रजापतिस्तदेवास्तद्वैतेनभवति २६ ब्राह्मणम् २
प्रजापतिर्वाइदमग्रऽआसीदिकऽएवसोकामयतस्यांप्रजायेयेतिसोऽश्राम्यत्सत
पोतप्यततस्माच्छ्रान्तात्तेपानात्त्रयोलोकाअसृज्यन्ततस्मात्पुरुषान्नप्राणापानावायन् १ आपोर
८

ब्रुवान्नुपययभवामेवितनययद्दामिन्द्राब्रवीत्ताऽश्नतय्यन्न्रताःयेनमसृजत्वन सगदय
न्नप्रान्नाफनोजापते २ फनैाब्रूदी त्का हृम्भवानीतितनप्पासेन्द्राब्रवीत्सोतप्यन्नत
तसमहमसृजनैनेतेहेकेनस्तप्पातेयतपवावेस्लमानःभवतेस्वखदोपहन्द्रातेम्हदे
वभवति ३ महब्रवीत्कस्त्नवानीनितनप्पासेत्नाब्रवीत्सातप्यनस्मासिकताऽस्रसृज
नैनठैम्हत्नप्पनेयदेनाविकुषह्नितस्माघपापिसमान्नेबिकृवन्निसेकतमैवेवभव
तित्तावन्मिनावन्नतपन्काहृस्लैम्भवानिष्ठहृलवानीति ४ सिकताभ्यःशार्करामसृ
जत तस्मात्सिकताशर्करैवान्ततोभवतिशर्करामःअश्मानन्तस्माच्छर्कराश्मैवान्ततोभ
वत्यश्मनोयस्तदश्मनोयोधमन्त्ययसोहिरण्यन्तस्मादयोबहुध्मातंहिरण्यसंकाश

ब्रा॰ मित्येवंभवति ५ तद्यदसृज्यताक्षरत्तद्यदक्षरत्तस्मादक्षरं यदष्टौकृत्वोऽक्षरत्सैवा
६॰ ष्टाक्षरागायत्र्यभवत् ६ अभूद्वा ऽइयं प्रतिष्ठेति तद्भूमिरभवत्तामप्रथयत्सापृ
१ थिव्यभवत्तस्यामस्यांप्रतिष्ठायाम्भूतानिचभूतानाञ्चपतिः संवत्सरायादीक्षन्तभूता
नाम्पतिरासीदुषाःपत्नी ७ तद्यानितानिभूतान्यृतवस्तेऽथयःसभूतानाम्पतिः
9 हपतिरासीदुषाःपत्नी संवत्सरःसोऽथयासोषाःपत्न्यौषसीसातानीमानिभूतानिच
भूतानाञ्चपतिः संवत्सरऽउषसिरेतोऽसिञ्चन्त्संवत्सरेकुमारोऽजायतसोऽरोदीत् ८ तंप्र
जापतिरब्रवीत्कुमारकिंरोदिषियच्छ्रमात्तपसोऽधिजातोऽसीतिसोऽब्रवीदनपहतपा
प्मावाऽअस्म्यहितनामानाममेधेहीतितस्मात्पुत्रस्यजातस्यनामकुर्यात्पाप्मानमेवास्य
४

तद्यदस्मापिहिताय मपिप्मनाय मभिसृजेमेवास्य तत्पाप्मानमपहन्ति ९ तमब्रवी
द्रुद्रोऽसीति तद्यदस्य तन्नामाकरोदग्निस्तद्रूपमभवदग्निर्वै रुद्रो यदरोदीत्तस्माद्रुद्रः
सोऽब्रवीज्ज्यायान्वाऽअतोऽस्मि धेह्येव मे नामेतिः १० तमब्रवीत्सर्वोऽसीति तद्यदस्य त
न्नामाकरोदापस्तद्रूपमभवन्नापो वै सर्वोऽद्भ्यो हीदं सर्वं जायते सोऽब्रवीज्ज्यायान्वाऽ
अतोऽस्मि धेह्येव मे नामेति ११ तमब्रवीत्पशुपतिरसीति तद्यदस्य तन्नामाकरोदोष
धयस्तद्रूपमभवन्नोषधयो वै पशुपतिस्तस्माद्यदा पशव ओषधीर्लभन्तेऽथ पतीय
न्ति सोऽब्रवीज्ज्यायान्वाऽअतोऽस्मि धेह्येव मे नामेति १२ तमब्रवीदुग्रोऽसीति तद्यदस्य त
न्नामाकरोद्वायुस्तद्रूपमभवद्वायुर्वाऽउग्रस्तस्माद्यदा बलवद्वात्युग्रो वातीत्याहुः सो

श॰ ब्रा॰ १०

ब्रवीज्ज्यायान्वाऽअतोऽस्मि धेह्येव मे नामेति १३ तमब्रवीदशनिरसीति तद्यदस्य तन्ना
मकरोद्विद्युत्तद्रूपमभवद्विद्युद्वाऽअशनिर्यं विद्युद्धन्त्यशनिरवधीदित्याहुः सोऽब्र
वीज्ज्यायान्वाऽअतोऽस्मि धेह्येव मे नामेति १४ तमब्रवीद्भवोऽसीति तद्यदस्य तन्नामा
करोत्पर्जन्यस्तद्रूपमभवत्पर्जन्यो वै भवः पर्जन्याद्धीदं सर्वं भवति सोऽब्रवीज्ज्या
यान्वाऽअतोऽस्मि धेह्येव मे नामेति १५ तमब्रवीन्महान्देवोऽसीति तद्यदस्य तन्नामाक
रोच्चन्द्रमास्तद्रूपमभवत्प्रजापतिर्वै चन्द्रमाः प्रजापतिर्वै महान्देवः सोऽब्रवीज्ज्या
मान्वाऽअतोऽस्मि धेह्येव मे नामेति १६ तमब्रवीदीशानोऽसीति तद्यदस्य तन्नामाकरो
दादित्यस्तद्रूपमभवदादित्यो वाऽईशानऽआदित्यो ह्यस्य सर्वस्येष्टे सोऽब्रवीदेतावान्वा

१०

10

अस्मिमासेतःपरोनामधाहीति १७ तान्येतान्यष्टावग्निरूपाणिकुमारोनवमःसैवाग्नेस्त्रिवृ
त्ता १८ यद्वेवाष्टावग्निरूपाण्यष्टाक्षरागायत्रीतस्मादाहुर्गायत्रोग्निरितिसोयंकुमारो
रूपाण्यनुप्राविशन्नवाअग्निंकुमारमिवपश्यन्त्येतान्येवास्यरूपाणिपश्यन्त्येतानिहिरूपा
ण्यनुप्राविशत् १९ तमेतंसंवत्सरएवविचिनुयात्संवत्सरेनुब्रूयाद्द्वयोरित्युहैक
आहुःसंवत्सरेवैतद्रेतोसिच्यतयत्संवत्सरेकुमारोजायततस्माद्द्वयोरेवचिनुयाद्द्वयो
रनुब्रूयादितिसंवत्सरेकुमारोजायततंत्वेवविचिनुयात्संवत्सरेनुब्रूयाद्यद्वावरेतः
सिक्तन्तदेवजायतेतत्ततोविक्रियमाणमेववर्द्धमानंशेतेतस्मात्संवत्सरएव
विचिनुयात्संवत्सरेनुब्रूयात्तस्यवितस्यनामकरोतिपाप्मानमेवास्यतदपहन्त्विचित्रा

ब्रा॰ नामानद्धरोतिचित्रोसीतिसर्वाणिहिचित्राण्यग्निः २० ब्राह्मणम् ३ प्रथमोध्यायः प्रजा
ष॰ पतिरग्निरूपाण्यभ्यध्यायीत्सयोयङ्कुमारोरूपाण्येनत्प्रविवेशःप्रसीनमन्त्रेछन्सोग्निरवे
दन्वैमपिताप्रजापतिरिछतिहन्ततद्रूपमसानियन्मःयक्षनवेदेति १ सऽएतान्पञ्च
पशूनपश्यत्पुरुषमश्वङ्गामविमजंयदपश्यत्तस्मादेतेपशवः २ सऽएतान्पञ्चपशून्प्राविश
त्सऽएतेपञ्चपशवोभवन्तमुवैप्रजापतिरन्वैवैछत् ३ सऽएतान्पञ्चपशूनन्नदृश्यप
द्यपश्यत्तस्मादिमेपशवस्तस्मिन्नमयस्यत्तस्मादेवैतेपशवः ४ सऽएतेतेगेवाऽग्निरिमा
नेवात्मानमभिसमस्कुरवैवयथावाऽअग्निःसमिद्धोदीप्यतऽएवमेवाग्न्नत्वदीप्यतेयथा
ग्नेर्हमऽउदयतऽएवमेषाम्रुत्मादयतेयथाग्निरश्वाद्दिनन्दहत्येवन्नुमानियथाग्नेर्भस

सीदन्तोवमेषीपुरीषं सीदतीमेवाऽअग्निरिमानेवास्मात्मानमभिसंस्करवाऽइतितानात्वाना
देवताभ्यऽआलिप्सन्नैषश्वकर्म्मणे पुरुहवेयान्नुणमश्वमेन्नूमषभन्त्राष्टमविग्नेयमज
म् ५ सऽयत्तत नानावाऽइदं देवताभ्यऽआलिप्सेग्नेयेहर्षं रूपाणिकामयेहत्वैना
नाग्नेभ्यःकामायालभाऽइतिनानाग्निभ्यःकामायालभततयदग्निभ्यऽइमहनिस्त्याग्नि
रूपाण्येभ्यत्वायदथ्ययत्कामायेतिकमेतयालभततानाप्रीतान्यर्प्यग्निकृतानन्वैकिनी
त्वासमतपयत् ६ सऽयत्तनायावैशप्सीरग्निसिषमिमास्ताः शीर्षसप्तत्र शीर्षोत्स्ये
वोपदधाऽइतिसशीर्षाण्येवोत्तस्योपायत्त्वाशेनारणिकुसिन्याल्प्सेप्राप्सावयदजेन
यत्तं सममस्थापयत्तेन्मेषणोविहस्टोमादित्यात्मावैवशोत्तेन्मेयमात्माविहस्टोमादित्ये

ब्रा॰ तेनपञ्चनेष्टाप्रजापतिरपश्यद्यथैतस्मान्नेरन्नपर्यैत् ७ सऽऐक्षत यमिममात्मा
ष॰ नमप्स्वाऽपिमवन्नमन्विच्छानीति तमन्वैच्छत्तद्यदेषामप्सुविदाप्सुविदानी प्रत्नमतिर
१२ घन्नाऽस्वयः समभरद्यद्यदस्यान्नाम्मदत्तदुभयँ समभरत्तस्मादग्नापश्वेत्तकामकरो
न्तस्मादेतदुभयमित्यकामवतिमत्त्वापश्वी ८ सऽऐक्षत यदिवाऽइदमिममेवसदा
न्तमनमभिसँस्करिष्ये मर्त्यः कुणपोनपहतपाप्माभविष्यामिहन्तैनदग्निनापचानी
ति तदग्निनापचत्तदेनदमृतमकरोदेतद्वैहविरमृतंभवतियदग्निनापचन्तितस्मा
दग्निनेष्टकाः पचन्त्यमृताः एवैनास्तत्कुर्वन्ति ९ तद्यदिष्टापशूनापश्य तस्मादिष्ट
कास्तस्मादिष्टवपशुनेष्टकाकुर्यादनिष्टकाऽहताभवन्तियाःउरपशोःकुर्वन्त्यथोह
१२
12

तदस्माद्देव ९ तयास्ताः श्रियीयनानितानि पशुशीर्षास्यश्ययानितानि कुसिन्या
न्येतास्ताः पञ्चविनयस्तद्यत्पशुशीर्षाण्युपचयायविनीश्विनो न्येतैरेवतच्छीर्षोमि
रेतानि कुम्भ्यानि सन्दयाति ११ तस्यैते सर्वे पशवो यदग्निस्तस्मादीतो पशवो
रमन्ते पशुभिरेवतत्पशवो रमन्ते तस्माद्यस्य दशावो भवन्ति तस्मिन्नग्निराचीयते
येन सर्वेषयत्पशवस्ततो वै प्रजापतिरग्निरभवत् १२ स यद्वैकः स्माह रौद्रैवैतैः स
र्वैः पशुभिर्यजेत यद्वाभ्यतैरप्सु सर्वैः प्रजापतिरयजत तन्नदेवाग्नेरन्तपर्येष्यत
यदेतैरप्सु सर्वैर्यजेत तन्नदेवाग्नेरन्तं परियादिति न तथा कुर्याद्देवानान्तदिनादिया
दध्योपयस्तदियानकुर्यात् १३ यद्वैवैता न्यस्सनालभतः स्वायतनमेवैतदग्नयेक

ब्रा॰
ध॰
१२
13

रोति नस्मान्नापतनेकश्चनरमते त्रेधाऽग्न्यापतननन्देनस्तुरस्तात्रिदधातिनदेनेपशुप
त्रग्निरुपावर्त्तते १४ पुरुषोऽश्वोगौरविरजाभवन्त्येतावन्तोवैसर्वेपशवोत्रेपशव
स्त्यथावदन्नन्देनस्तुरस्तान्निदधातिनदेनेपशुपत्रग्निरुपावर्त्तते १५ पञ्चभवन्ति
पञ्चाक्षरेतेऽग्नयोदेवाःशिवतयस्तेस्यःयत्तस्यज्ञायतनानिनिदधातिनदेनेपशुप
त्रग्निरुपावर्त्तते १६ नयद्ग्निहृऽइति बहवोह्येतेऽग्नयोयदेवाःशिवतयोयथयत्का
मायेतियथानङ्काममामयायजमानोयत्कामःयत्तत्कर्म्मकुरुते १७ पुरुषंप्रथ
ममालभते पुरुषोहिप्रथमःपशूनामथाश्वंपुरुषंह्यन्वश्वोऽथगामश्वंह्य
न्वगौरथाविंगांह्यन्वविरथाजमविंह्यन्वजस्तदेतान्यथापूर्वंयथाश्रे

१२

छमालभते १८ तेषांविषमारशनाः पुरुषस्यवर्षिष्ठायद्भसीयसीतथाथारूपंपस
नांरशनाःकरोत्यपापवस्यसायसर्वेस्त्वेवसमाःस्युःसर्वेःसदृशपसर्वैस्तेनेस
मासर्वेसदृशाःस्त्रग्नयोस्तुह्रान्नेनसमास्तेनसदृशाः १९ तकाह्नःकस्मादस्यैषोग्निः
पञ्चेष्टकःसर्वःपशुष्टारब्धोभवतीति पुरोडाशकपालेभ्यइत्येवाप्यतःस्वयंप्रयमा
तृन्मयीस्तकाथयत्पशुमालभतेतेनपशिवष्टकाप्यतेथयदुयामग्निंस्तोहिरण्य
शकलौभवतस्तेनहिरण्येष्टकाप्यतेशववदिस्त्रोष्टूषाःपरियमस्तेनखानस्तत्र
ष्टकाप्यतेथयदाज्ञंश्रोतत्पशः पुरोडाशस्तेनान्नेपञ्चामीष्टकाप्यततःयवम
षडासैषोग्निःपञ्चेष्टकःसर्वःपशुष्टारब्धोभवति २० तेषामन्वतर्वेश्शतिः

ब्रा॰ षं॰ १५

14

सामिधेन्य श्चतुर्विंशं शत्यर्द्धमासो वै संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य
मात्रा तावतैवैनमेतत्समिन्ध २१ षडेव चतुर्विंशं पतिश्चतुर्विंशाक्षरा वै गाय
त्री गायत्रोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतत्समिन्धे २२ षडेव चत
र्विंशं शतिश्चतुर्विंशो वै पुरुषो दश हस्त्या अङ्गुल्यो दश पाद्याश्चत्वार्यङ्गा
नि पुरुषः प्रजापतिः प्रजापतिरग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा ताव
तैवैनमेतत्समिन्धे २३ उभयीर्गायत्रीश्च त्रिष्टुभश्च भवन्ति प्राणो गायत्र्यात्मा
त्रिष्टुप्प्राणमेवास्य गायत्रीभिः समिन्ध आत्मानं त्रिष्टुब्भिर्मध्ये त्रिष्टुभो भवन्त्य
भितो गायत्र्यो मध्ये ह्ययमात्माभितः प्राणा भूयसीः पुरस्ताद्गायत्रीरन्वाह कनय

१५

सोऽहमुपरिष्टाद्भूयाꣳ सो ऽहीमपुरस्तात्त्वामणोः कनीयाꣳ स उपरिष्टात् २४ सोब्रवीद्ध स
मास्थाग्नेऽऋतवो वर्द्धयन्त्विति प्रजापतिर्विस्रस्तेभ्योऽग्निः समद्यात्त्वमब्रवीद्वाम
त्वमग्निना समिधेत्र्यस्ताभिर्म्मा समिन्त्स्वेति २५ सऽएताऽअपश्यत्समस्ताग्नेऽऋतवो
वर्द्धयन्त्विति समाश्वत्थाग्नेऽऋतवश्च वर्द्धयन्त्विति मे नत्ते ब्रत्साग्रऋषयो यानि समस्येति
सं ब्रतस्य एश्वत्थं यश्च समानि ववर्द्धयन्त्विति येन तत्सान्द्रिष्येन दा दिह्रिएवं नेनेत्य सो
वाऽआदित्योऽदित्यꣳ एवनत्रेन सन्दीदिहन्त्येन तद्धि श्वाऽआभाहि प्रादिशश्च नस्त्वः
इति सर्वाऽआभहि प्रादिशश्च नस्त्वः इत्येतत् २६ ताऽएताऽएकस्मा कल्पाना एत
मेवाभिषयेतमेव संस्कुर्य्यादेतꣳ सन्दध्यादितत्त्व नयेनाऽआग्नेय्यः प्रजापत्याय

ब्रा. दग्निरपश्यत्तेनाग्नेय्योयत्प्रजापतिꣳसैभ्यस्तेनप्राजापत्याः २७ द्वादशाप्रियो द्वा
ब. दशमासाःसंवत्सरःसंवत्सरोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्यमात्रातावतैवैनमेतदाप्री
१५ णाति २८ यद्वेवद्वादश द्वादशाक्षरायैजगतीयंवैजगत्यस्याꣳहीदꣳसर्वंजग
दियमुवाअग्निरस्यैहिसर्वोऽग्निश्चीयतेयावानग्निर्यावत्यस्यमात्रातावतैवैनमे
तदाप्रीणाति २९ यद्वेवद्वादश द्वादशाक्षरावैजगतीजगतीसर्वाणिछन्दाꣳसि
सर्वाणिछन्दाꣳसिप्रजापतिःप्रजापतिरग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्यमात्रातावतैवै
नमेतदाप्रीणाति ३० ताःएताऊर्द्ध्वाःसमितयोभवन्तीति प्रजापतिंविस्रस्तं
यज्ञाग्निःसमदधात्तमन्ववीधामन्त्राग्निताःश्चाप्रियस्ताभिर्माप्रीणन्हीति ३१ सः

पत्नाःस्रुयस्यपञ्चर्वौस्रुवस्यसम्मिद्योभवन्तीत्यूहौह्युनस्यसम्मिहस्यसम्मिद्योम
वन्नृहौसुकाशोचप्प्यग्नेरित्यूहौनिर्द्यैतस्यशकालिशोचीष्टंछ्याधंशंथिभवा
त्रिपुमन्नमेतिवीर्य्यवन्नमेत्सेनतस्यप्रतीकस्येतिसर्वतोवाऽग्निःसुप्रतीकःस
नोविनित्यदेनंज्मनयातितेनास्मैषह्नुः ३२ भाःयनाऽयकछ्याकवानाःयतमेवाभि
यथैनमेवसंस्तुर्य्यादेनछ्रसन्दध्यादेनज्ञनयेत्तास्राग्नेय्यःप्राजापत्यायदाग्नेरप
श्यन्नैर्य्यापत्यमाप्रीणात्रेनाप्रजापत्याः ३३ तद्धियमस्त्रियमपदाऽपियमास्तर
हियमाणिहिवन्दार्शंस्पथोयात्नस्याखात्ममेगानिविषमाणितात्मसेताभिराप्नी
णाति ३४ हैरण्यानरःपसुपुरोडाशोहिस्वानरोवैसर्वेऽग्नयःसर्वेषामग्नाम्नपात्रे ३५

ब्रा॰
ष॰
१८

16

यद्देववैश्वानरं ऋतवा ह्येते पदेनाश्चितयोग्नयो वाऽऋतवः संवत्सरः संवत्सरो वैश्वा
नरो यदग्नयः इति स्पष्टिनिनदेवये द्वादशकपालो द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्सरो वै
श्वानरः आग्नेय्यो याज्यानुवाक्याः अग्निरूपाणामयाष्टैकामवन्तः कामानामुपाप्त्यै २८
नहैतानि पशुशीर्षाणि विन्नोपदधत्युभयेनैते पशवः इति नैते हन्ते सन्त्याः कृणयोः स
म्भवन्त्यनाप्रीतानि तद्वै तथा यथा हैः सैष सोमनेयस्योपदध्युः सहस्त्विषऽपवतेनो ममा
र ३० हिरण्मयान् ह्येके कुर्वन्त्यमृतेष्टकाः इति वदन्तस्ता ह नाऽनृते ष्टका न हिता
नि पशुशीर्षाणि २८ मृन्मयान्येके कुर्वन्त्यः सत्रा वाऽ एते पशवो यद्वै केन्दो मृत्वामि
यन्तस्य सर्वस्य प्रतिष्ठानय त्रैते पशवो गतास्तन्मयन्नानयि सेभरामः इति न तथा कु

र्योघोवाः एतेषामाहतन्त्व ब्राह्मणम्नयियान्नसेतः उन्मत्ताः स्युः सः एतानेपञ्च
पशूनालभेत यावदस्य हृशाः स्यात्तान्नैतान् प्रजापतिः प्रथमामालेभे श्यापर्णः साय
कायनोन्नमोथ ह स्मैतानेतानालभन्ते श्यैतर्हीमोद्यावेवालब्धोते प्राजापत्याशश्वन्वाय
च्चाश्वनयोब्राह्मणम्भ्यने ३९ ब्राह्मणम् ५ प्रथमा प्रपाठकः कण्डिका ११०
प्राजापत्यन्तूपरकाः आलभन्ते प्रजापतिरग्निस्त्वाग्निरभवत्तद्यदेतमालभतेतदे
वाग्नेरत्तमप्येतीति १ श्यामो भवति द्वयानिवै श्यामस्य लोमानि शुक्लानि च कृ
ष्णानि वद्वन्द्वं मिथुनं प्रजननन्तदस्य प्राजापत्यं रूपं तूपरो भवति तूपरो हि प्रजा
पतिः २ तस्यैकविंशतिः सामिधेन्यो द्वादश मासाः पञ्चर्त्तवस्त्रयः इमेलोका

ग्रा॰
प॰
८

17

ऽग्नस्तावानग्निरेकविंशः स एष प्रजापतिः प्रजापतिरग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा ता
वतैवैनमेतत्समिन्धे ३ यद्वेवैकविंशत्यग्निरेकविंशो वै पुरुषो दश हस्त्या अङ्गुलयो
दश पाद्या आत्मैकविंशः पुरुषः प्रजापतिः प्रजापतिरग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मा
त्रा तावतैवैनमेतत्समिन्धे ४ उभयीर्गायत्रीश्च त्रिष्टुभश्चान्वाह तासामुक्तो बन्धुरु
क्तमेवान्वृचं हिरण्यगर्भवत्या धारयत्या वास्यति प्रजापतिर्वै हिरण्यगर्भः प्रजाप
तिरग्निस्तद्द्वादशाप्रियस्तासामुक्तो बन्धुरुक्तं स्वेवान्वृचं प्राजापत्यः पशुः पुरोडाशो यः
पत्रयशोर्ध्वम्नुः स पुरोडाशस्तद्द्वादशकपालो द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्सरः प्रजा
पतिः कदत्याय्याज्यानुवाक्याः को हि प्रजापतिः ५ अथैते आयवेति पुनत्वते स्वत्क

८

तूपरमालभते प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वानुध्यैततन्तस्मात्प्राणान्देनेरेतः परायतत्तसोन्तोजः
शुक्लस्तूपरोलक्ष्मप्रभवद्यसावैरेतोयावानुदेहस्तावानात्मातद्यदेतमालभते तदेवाग्ने
रतत्पर्येति शुक्लो भवति शुक्लं हि रेतस्तूपरो भवति तूपरंहि वै वास्मिन्नेतद
धाति ८ यद्वेवैतं वायवे नियुत्वते शुक्लं तूपरमालभते प्रजापतिं विस्रस्तं यत्र देवाः
समस्कुर्वंस्तस्मात्प्राणो मध्यत उदक्रामत्तमस्मिन्नेतेन पशुनादधुस्तयैवास्मिन्नय
मेतद्दधाति वायवे भवति प्राणो वै वायुर्नियुत्वते भवत्युदानो वै नियुतः प्राणोदानावेवा
स्मिन्नेतद्दधाति शुक्लो भवति शुक्लो हि वायुः तूपरो भवति तूपरो हि वायुः ७ तस्मस्र
मीदशयामियेभ्यः सप्तदशो वै संवत्सरो द्वादश मासाः पञ्चर्तवः संवत्सरः प्रजापतिः

प्रजापतिशोर्यावानग्निर्यावत्यस्यमात्रातावतैवैनमेतत्समिन्धे ८ यद्वैवसप्तदश सप्त
ब्रा॰ दशोवैपुरुषोदशप्राणाश्चत्वार्यङ्गान्यात्मापञ्चदशोग्रीवाःषोडश्यःशिरःसप्तदशःपुरुषः
ष॰ प्रजापतिः प्रजापतिरग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्यमात्रातावतैवैनमेतत्समिन्धे ९ उभयी
१८ र्गायत्रीश्चत्रिष्टुभश्चान्वाह तासामेकोबन्धुरुक्तमेवान्वेवंद्वादशाप्रियस्तासामेको
बन्धुरुक्तमेवान्वेवंप्राजापत्यैःपशुपुरोडाशोत्रीसकामःऽउपामःऽइतिरस्माऽमाहिंसि
र्यज्ञरकाःप्राजापत्येयजावान्नरिति १० यद्वैवायव्यःपशुर्भवति प्राजापत्यःपशु
पुरोडाशोर्द्धंह्यप्रजापतेर्वायुरर्द्धंप्रजापतिःस्वयदुभौवायव्यौस्यातामुभौवाप्राजाप
त्याकर्द्धंहैवास्यकृतंस्यात्तनाप्निर्द्धंमध्वायवद्वायव्यःपशुर्भवति प्राजापत्यःपशु

१८

परोडायस्तेन हैवैनꣳ सर्वं कृत्स्नं प्रजापतिꣳ संस्करोति ११ यद्वेव वायव्यः पशुर्भवति
प्राजापत्यः पशुपुरोडाशः प्रजापतिं विस्रस्तं यत्र देवाः समस्कुर्वंस्तस्य योऽस्मात्प्राणो म
ध्यात उदक्रामत्तमस्मिन्नेतेन पशुनादधुरथास्यैतेन पुरोडाशेनात्मानꣳ समस्कुर्वंस्त
स्मात्प्राजापत्यो भवति प्रजापतिर्ह्यात्मा द्वादशकपालो द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्सरः
प्रजापतिः कस्मैत्यो याज्यानुवाक्ये को हि प्रजापतिः १२ तं पृष्ठ्यं पुरस्तात्त्वा होति यः
एवायं पुरस्तात्प्राणस्तमस्मिन्नेतद्दधात्यथ यदेतेन मध्यतश्चरन्ति मध्यतो ह्ययमात्मा
ऽथ यद्धविषोपरिष्टाच्चरन्ति य एवायमुपरिष्टात्प्राणस्तमस्मिन्नेतद्दधाति शकृत्वो याज्या
नुवाक्याः स्युः शङ्क्वृपाणमपाप्स्मै निधुत्वस्मा यदेव निधुन्वन्हूयन्तस्यो पाप्मैव १३ तद्वाः

बा॰ आज्यंवैपयाऽप्येवशक्नोवन्त्यौस्यानामेताव्हैपशोऽमुष्कंयद्धपाश्चक्षुर्वत्यौनियुत्वत्यौर्हविषो
घ॰ षदेवनियुत्वत्योर्हविषोषदेवनियुत्वद्रूपंतस्योपायाऽइति १४ यद्वेवैनंपशुमालभन्त
१९ यत्तस्मिन्पशौमेध्यौपस्तनाऽऽरूपंयत्तुपरोलम्बदीततुरुहवस्यतद्रूपंतत्परोहितत्पुरु
रुषोऽथतत्परःकेसरवांस्तदश्वस्यतद्रूपंतत्परोहिकेसरवानश्वोऽथयदेष्टशाकलश्रृङ्गीतद्रूपम
ष्टाशफोहिगोरथयदस्यावेरिवशफास्तदवेरूपंयदजस्तदजस्यतद्यदेतमालभतेतेनहै
वास्यैतेसर्वेपशवआलब्धाभवन्तितोयत्तमदस्यकर्मोपकल्पितेनैवापश्वपशवःप्रथवा
प्राजापत्यःऽथयद्वानियुत्वतीयः १५ तपौर्णमास्यामालभेता मावास्यायामालभेते
त्युहैकःप्रकुरमोवैचन्द्रःप्रजापतिःसऽएतांरात्रिमिहवसतितद्यथोपतिष्ठन्तमा
१९

लभेतैवन्त्वदिति १६ तद्वैपौर्णमास्यामेवासौवैचन्द्रःपशुस्तन्देवाःपौर्णमास्यामालभ
न्तेयत्रैनन्देवाऽआलभन्तेतदेनमालभाऽइतितस्मात्पौर्णमास्यांयद्वेवपौर्णमास्यपौर्ण
मासीहवावप्रथमाव्युवासतस्माद्वेवपौर्णमास्याम् १७ तद्वैफाल्गुन्यामेवैषाह
संवत्सरमारभयमारत्रिर्यत्फाल्गुनीपौर्णमासीयोत्तरैषोत्तमायापूर्वामुखतःए
वतत्संवत्सरमारभते १८ सवाऽइष्टेवपौर्णमासेनाथपशुमालभेतपौर्णमासेन
वाऽइन्द्रोवृत्रंपाप्मानंहत्वापहतपाप्मैतत्कर्म्मारभततथ्येवैतद्यजमानःपौर्णमा
सेनैववृत्रंपाप्मानंहत्वापहतपाप्मैतत्कर्म्मारभते १९ तद्वाऽउपांशुभवन्ति त
द्वैतैःप्रजापतिःपशुभिःकर्मेयेषतद्वाऽज्ञातन्द्वैवेवासानिरुक्तमिवतस्मादुपांशु

ब्रा॰ ग २० यद्वेवोपाꣳशु प्राजापत्यꣳ ह्येतत्कर्म्म प्रजापतिꣳ ह्येतेन कर्म्मणारेभ अनिरु
२० क्तो वै प्रजापतिः २१ यद्वेवोपाꣳशु रेतो वा अत्र यज्ञ उपाꣳशु वै रेतः सिच्यते रेतःसि
च्यते यथा पशुपुरोडाशो हविरेता वग्निपशुः २२ अष्टकायामुखाꣳ सम्भरति प्रा
जापत्यमेतदहर्यदष्टका प्राजापत्यमेतत्कर्म्म यदुखाꣳ सम्भवति प्राजापत्य
मेतदहर्यदष्टका प्राजापत्यमेतत्कर्म्म यदुखा प्राजापत्य एवैतत्प्राजापत्यङ्क
र्म्म करोति २३ यद्वेवाष्टकायां यो वै तत्संवत्सरस्य पदष्टका पर्वैतदग्नेर्यदुखा पर्व
ण्येव तत्पर्व्यं करोति २४ यद्वेवाष्टकायामष्टका वा उखा तिस्रो ह्यस्या ऊर्द्ध्वास्तिरश्ची
रस्तान चतस्रस्तदष्टावष्टकायामेवैतदष्टकाङ्करोति २५ अमावास्या २०

20

यान्दीनीमावास्यायेवाऽस्रधियजन्त्स्नायतेयतोयज्ञस्नायतेतेनतोयज्ञञ्जनयनीति २८
यद्वेवामास्याकँश्रेनोवाऽयतज्ञूतमात्मानवँशिस्त्वन्युक्ता याज्ञ्वोनैयदीत्ततेतस्मा
ऽयतेपुरस्ताल्लोकाद्धूरोनियदीन्द्रिनोभवतितद्धूतलोकमभिजायतेतस्मादाद्ध।
कुलोकमुत्तरोभिजायतऽइति २० स यत्कनीयः समचत्सरादीक्षितः स्यात् दलोकाः
इष्टकाउपदध्यादिष्टकालोकानतिरिच्येरन्नथयद्भूयसोलोकाद्धूतेष्टकानातूप
दध्याल्लोकाःइष्टकाऽअतिरिच्येरन्नथयदमावास्यायान्दीक्षितन्त्वामावास्यायाद्ध्रीणाति
नयावन्तमेवलोकद्धूरेतितावतीरिष्टकाऽउपदधात्यथास्यपूर्यमाणपक्षस्यद्वौ
ग्निरवीयते २८ तदाहुः यथावमस्यनस्याग्नेरिष्टकास्तावन्निक्रयेहोराजाणिम

ब्रा॰ २१

सृप्यन्तेष्व्ययाक्ष्मूर्हीनिक्रियादहानिकथ्यमस्यतेलोकाऽअनूपहिताभवन्तीतियद्वाऽ
अमावास्यायान्दीक्षितामावास्यायाह्रीणानितन्यावन्तमेवलोकन्दुःरोतितावतीमिष्ट
काऽउपदधात्यष्व्ययाक्ष्मूर्हीनिक्रियादहानितस्मिन्नवकाशेहदुर्गैराग्निस्विनोतिक्रो
ह्निचित्युयात्त्रवमोवकाशःस्यायावन्तिवैसम्वत्सरस्याहोरात्राणितावन्त्यऽएतस्याग्ने
रिष्टकाऽउपचत्रयोदशोमासस्त्रयोदशीवाऽएषमासोयाक्ष्मूर्हीनिक्रियादहाति
तथाऽअमूस्त्रयोदशस्वमासाहृष्टकास्ताभिरस्यतेलोकाऽअनूपहिताभवन्ति
तत्समालोकाप्येवेष्टकाश्वभवति २९ एतद्वैषैवप्रथमापौर्णमासी तस्या
मस्युमालभतेयाप्रथमाष्टकातस्यप्रथमाक्ष्मस्हानिताक्ष्मस्यतदारभतेतानि

२१

वत्तदाप्नोत्ययातःसम्पदेव २० तयाहुःकथमस्यैतत्कर्म्मसम्वत्सरमग्निमाप्नो
तिकथंसम्वत्सरेणाग्निनासम्पद्यत इत्येतेषांवैपञ्चानांस्रप्टनाम्बत्रिंश
शतिःसामिधेन्योद्वादशाप्रियस्तस्याविंशं शदेकादशानुयाजाऽएकादशोपय
जस्तदष्टापञ्चाशत् २१ ततोयाष्टाचत्वारिंशत्साष्टाचत्वारिंशदक्षराजग
तीयम्वैजगत्यस्यांहीदंसर्वंजगदियम्वाऽअग्निरस्यैहिसर्वोऽग्निश्चीय
तेयावानग्निर्यावत्यस्यमात्रातावत्तद्भवति २२ यद्वेवाष्टाचत्वारिंशदष्टा
चत्वारिंशदक्षरावैजगतीसर्वाणिछन्दांसिप्रजापतिःप्रजापतिरग्नि
र्यावानग्निर्यावत्यस्यमात्रातावत्तद्भवति २३ अथयानिदशसप्तदशान्यष्टि

ब्रा॰ एद्धिः एड्डग्निर्दशादिशोदिशोग्निर्दशा प्राणाः प्राणोग्निर्यावत्यस्य प्राणास्तावन्तद्भ
ष॰ वति २४ वपापशुपुरोडाशीस्तत्स्विष्टिः स्विष्टिमान्सद्गोरत्त्राणितत्मात्समाप्नोति मा
२२ सस्त्रयस्ययदतोन्यदेवसस्यन्तरेत्त नन्तन्त २५ अथैतस्य प्राजापत्यस्यैकविं
शतिः सामिधेन्यो द्वादशाप्रियस्त्रयस्त्रिंशदेकादशानुयाजाः एकादशोप
यजस्तस्तंच पञ्चाशद्वपापशुपुरोडाशो हविस्तदष्टापञ्चाशत्सयोष्टापञ्चाश
तिकामोत्रैवतमाप्नोति द्वावाघारौ तत्स्विष्टिः स यः स्विष्टिकामोत्रैवमाप्नोत्यस्ययद
तोन्यदेवसम्वत्सरेत्त नन्तन्त २६ अथैतस्य त्रिवृत्वतीयस्य सप्तदशसामि
यन्यो द्वादशाप्रियस्तदेकान्नत्रिंशदेकादशानुयाजाः एकादशोपयजस्त २२

देकपञ्चाशद्धेपापशुपुरोडाशोऽहविल्लञ्चतन्नध्येपञ्चाशद्धारैर्हैरस्विष्टकृतोनदक्षा
पञ्चाशत्तयोष्टापञ्चाशतिकामोत्रैवतन्मासोनिवनस्पतिश्चवषसाहोमस्वतन्त्र
ष्टिःसपःषष्ठ्याहोमोऽत्रैवतमासोनुपायदक्षोऽन्यपदेवसम्वत्सरेऽत्रनदेवसहास्येत
त्कर्मेसम्वत्सरमग्निमासोऽत्येवंसम्वत्सरेणोग्निनासम्पदमे २० नदाज्यत्रैनस
पशोःसमिष्टयजूंषिजुहुयान्नहृदयशूलेनावभृथमभ्यवेयादारम्भोवाऽय
षोग्नेःपशुर्यत्वसर्गोदेवतांसमिष्टयजूंषिसंस्थावनेदारम्भेदेवताव
वसृजातितेयज्ञंसंस्थापयानीतिसर्वैसमेवस्थापयेदेतेनपशुनेष्वात
त्प्रजापतिरपश्यपयैतस्याग्नेरत्रत्रपर्यैत्रस्मात्संस्थापयेद्यदेवसंस्थापय

ब्रा॰ निष्प्राणःऽएवैष एष स्तस्य यदन्तरियात्प्राणस्य तदन्तरियाद्यद्वै प्राणस्यान्तरीया
ब॰ न्तता एवम्म्रियेत तस्मान्नमेवस्थापयेद्यातो व्रतानामेव २८ तदाहुर्नैतेनय
२३ स्मुवेष्टायपरिशयीत तन्माँसमश्नीयान्नमिथुनमुपेयान्नूर्ध्वं दीक्षावाऽएवैष
स्मुरन्वक्लृमंयैतन यदीक्षितःउपरिशयीत यन्मांसमश्नीयाद्यन्मिथुनमुपेया
23 दितिरेत्त्रिवैषादीक्षानेवाहि मेखलास्तिन कृष्णाजिनमिष्टकामास्यताद्रुहते
तस्माडकामममेवोपरिशयीतैतड सर्वं मन्त्रपदेतपतेपंशवतदस्याज्ञाममार
वम्मवन्ति नयाति कानिचा मयुनो शनानि तेषामप्य सर्वेषा कृमाश नक्नादिल
मेनमिथुनन्नतो पपाउना मैत्रावरुणेप यस्योपरिमन्त्रः २९ तदाहुर्देयाद्देत

स्मिन्नाहे दक्षिणतस्तस्मादुत्तरो दक्षिणो स ह्वल एष आदिष्ट दक्षिणान्यथा ह्वलैवेस
वीयस्तस्मादस्य स वीर्यस्तोमि वक्षिभवतीति न तथा कुर्यादिष्टकाम्वाऽयता कुरु
ते तयथेष्टकाया मिष्टकायान्दधात्ये दमेलेवदधा यदसौपकलेन ४ ब्राह्म
णम् १ यत्नैदेवाः सर्वं वरेवेतयद्दुमिति विर्तितामिबदतेनिवा वत दद्भु वं संमात्रे
तयमानानाम्प्रजापतिरिमाम्प्रथमाऽ स्वयमातृण्णामपश्यन्तस्मात्ता
म्प्रजापतिनोपदधाति १ तमग्निरब्रवीदुप हमायानीति केनेति पशुभिरिति
तस्यै निपशिविष्टकया हन्त द्वावेषा वा व पशिविष्टका एषहूर्वं सपकन्तस्मात्प्रथमा
ये स्वयमातृण्णायाः प्रनन्त्रीर्हिंताहरेष्टकोपधीयन्ते तस्मादस्याऽ प्रनन्त्रीर्हिंता:

ब्रा॰ ऽश्वयुयोनक्त्वार्हिंतायपश्चावोनर्वार्हितान्निरनक्त्वार्हिंतोऽस्यैश्वयनतयोपेत् २ तेऽब्रुवंश्वेतय
षा॰ हमेवेतिवितिमिछुतेतिवावतदब्रुवन्निनऽऊंहमिछितेतितेषाञ्श्वेतयमानानामिन्द्रा
२५ ग्नीचविश्वकर्म्माचान्वतिन्पूहितीयाऽश्वयमानस्माञ्श्विनिमपश्यस्तस्मात्ताविन्द्राग्नि
24 ब्राञ्श्वविश्वकर्मणएवोपदधाति ३ ताञ्श्वायुरब्रवीदयाहमायानीतिकेनेतिदिग्भिरि
तितथेतिदिश्याभिर्हतउवाचतत्तोर्हितादिशोनक्त्वार्हितोवायुरनक्त्वार्हितोऽश्वाप्त
भिरुपेत् ४ तेऽब्रुवंश्वेतयहमेवेतिवितिमिछतेतिवावतदब्रुवन्निनऽऊंहमिछते
तितेषाञ्श्वेतयमानानाम्परमेष्ठीदिवन्वतीयाऽश्वयमानस्माञ्श्वितिमपश्यत्तस्मा
त्तम्परमेष्ठिनोपदधाति ५ तमसावादित्योऽब्रवीदुपाहमायानीतिकेनेतिलोक

मृणायेतितथेत्येषवावलोकम्मृणात्मनाऽसैवतडवाचतस्मात्तीयास्वयमातृत्वात

तन्नर्हितालोकम्मृणायाऽउपवीयतेतस्मादसावादित्योनन्नर्हितोदिवोनन्तर्हितोये

षऽस्तयोपेत्र् ८ तद्दैतावावषड्देवताः इदंसर्वममभवन्नादिदंकिञ्चतेदेवाश्चर्य

पश्याब्रुवन्निमावाहृषड्देवताऽइदंसर्वममूवन्नयतञ्ज्ञानीतयथ्यवयमिहाप्य

सामेतितेब्रुवंश्चेतयहमितिविविदन्तेनिवावतदाब्रुवंस्तदिहतयथापयामि

हापसमितितेषाम्बेवनयमानानान्देवाछिनीयाञ्छ्वितिमपश्यन्नषयश्चवत्तस्मी

म्र् ७ तेब्रुवन्नुपेवयमायामेतिकेनैदिवदेषुलोकेषूयेमितनथेतिनयहर्दम्पार

स्विव्याऽस्त्रर्यीचीनमन्तरिन्द्रान्नेनदेवाप्रयायाँस्तदेषुलोकेषूयेतितनयहर्दम्पार

ब्रा॰ यियाऽसृचोवीनमन्त्रविस्तन्तेनदेवाउपायास्तस्तदेवा द्वितीया चितिरथ यह इदं मन्त्ररिस्ता
ध॰ दिर्वोवीनन्दिवस्तेनर्षयस्तदेवास्य चतुर्थी चितिः ८ नेवदकुर्वं श्वेतयथमितिचितिमि
२५ च्छतेतिवावतदवन्तच्चेतयामानाऽ अपश्यंस्तमस्माच्चितयः ९ प्रजापतिः प्रथमा
ञ्चितिमपश्यत्प्रजापतिरेव तस्याऽआर्षेयन्देवा द्वितीयाञ्चितिमपश्यन्देवाऽएव
तस्याऽआर्षेयमिन्द्राग्नी च विश्वकर्म्मा च तृतीयाञ्चितिमपश्यंस्तऽएव तस्याऽआ
र्षेयमृषयश्चतुर्थीञ्चितिमपश्यन्तुर्थीञ्चिम यऽएव तस्माच्चार्षेयम्परमेष्ठीप
ञ्चमीञ्चितिमपश्यत्परमेष्ठ्येव तस्याऽआर्षेयं स यो हैतदेवं चितीनामार्षेयं वे
दार्षेयवचनोहास्य बन्धुमत्यश्चितयो भवति १० ब्राह्मणम् २ द्वितीयोऽध्यायः

25

पतद्वै देवा अब्रुवं श्वेतनयधमिति वितिमिब्रुवतेनिवावदब्रुवंस्तेषामन्वेतयमानानां
ꣳस्तविंतेनानि सा विज्ञाल्स्य पशुपत्न विना पशुपन्तस्मान्न विज्ञाणि सः पतामष्टा
मृचीतामाहुतिमजुहोत्राꣳश्चहुत्वेमाꣳसष्टपा विहितामया मपशुपसुरैव सृष्टा
ꣳसतीम् । तेषडब्रुवंश्वेतनयधमितिविचिनिमिब्रुवतेनिवावनदब्रुवन्त्रवेतयामा
नाग्नयपशुꣳस्तस्माद्वितिराहुतिर्यैयज्ञोपदिष्टापशुपन्तस्मादिष्टका २ तामग्नाःपता
मेकाꣳसतीमष्टामष्टानामष्टाभिर्यज्ञविद्भिरजुहोतितस्मादियमेकस्यन्त्रष्टयावि
हिता ३ तामष्टौमन्त्रक्रतुर्होति. मान्तरर्धाꣳश्चरूपैरजुहोतितस्मादियमष्टौ
रूपैः ४ ताꣳसत्र्ताग्नहोत्येतद्वै देवा अग्निमिमपुर्यद्वैतस्माꣳसिनाब्रवेपुरि

ब्रा॰ तिताऽयनꣳ सन्ननहोमयपप्यत्तस्सानाह्या एणामनत्ववायनायस्मात्स्मततान्जु
ष॰ होति ५ यद्वेवैतामाहुतिञ्जुहोति सवितैषोग्निस्तमेतयाहुत्या पुरस्तात्प्रीणाति
२९ तमित्था प्रीत्वाथैनꣳ सम्भरति तद्यदेतया सविता रम्प्रीणाति तस्मात्सविज्ञाणिन
स्माह्राऽयनामाहुतिञ्जुहोति ६ यद्वेवैतामाहुतिञ्जुहोति सवितैषोग्निस्तमेत
याहुत्या पुरस्ताद्रेतोभूतꣳ सिञ्चति यादृग्वै योनौ रेतः सिच्यते तादृग्जायते त
यदेतया सविता रेतो भूतꣳ सिञ्चति तस्मात्सावित्राणि तस्माह्राऽयनामा
हुतिञ्जुहोति ७ स्रुवश्च त्रस्रुक्चे प्रयुज्येते वाग्वै स्रुक्प्राणः स्रुवो वाचैव प्राणेन
चैतदग्ने देवाः कर्माण्यक्रुवꣳस्तस्मात्स्रुवश्च स्रुक्च ८ यद्वेव स्रुवश्च स्रुक्च योवै २९

26

सप्रजापतिरासीदेवसस्तवःप्राणोवैस्तवःप्राणः प्रजापतिरथ्यासायागासीदेवासा
यागासीदेवासास्तुगयोषावैवागेयोषास्तुगथवासाऽस्मापऽस्मापनाचोलोकादेता
स्तायामेतामाज्ञतिस्तुहोति ९ ताच्छंसंतास्तुहोतिसन्नताहिताऽस्मापऽस्माप
त्रयथयःसप्रजापतिस्तयाविपमासहायः प्राविशदेवसयैरेतयजन्निर्जुहो
ति १० तयानिस्त्रीणिप्रथमानीमेनेलोकाऽस्थपञ्चतुर्थञ्चजगत्रयीसाविद्या
जगतीसामवतिजगतीसर्वाणिछन्दांसिसर्वाणिछन्दांसित्रयीविद्या
थयानिचतायुत्तमानिदिशस्तानीमेचवैलोकादिशाश्चप्रजापतिरथैवात्रयी
विद्या ११ सजुहोतियुञ्जानःप्रथमम्मनऽइति प्रजापतिर्वैयुञ्जानःसमनऽयत्र

ब्रा॰ स्मैकर्म्मणेयुङ्क्त यद्यन्मनःपतस्मैकर्म्मणेयुङ्क्त तस्मात्प्रजापतिर्युञ्जानः १२ तत्वायसविता
ष॰ धियःइति मनोवैसविताप्राणाधियोग्नेर्ज्योतिर्निचाय्येत्यग्नेर्ज्योतिर्दृष्ट्वेत्येतत्पृथिव्याअभर
२७ दितिपृथिव्याअध्याभरति १३ युक्तेनमनसावयमिति मनःपवैतदेतस्मैकर्म्मणेयुङ्क्त न
27 ह्ययुक्तेनमनसाकिञ्चनसम्प्रतिशक्नोतिकर्त्तुंदेवस्यसवितुःसवइति देवेनसवित्राप्रसू
ताःइत्येतत्स्वर्ग्यायशक्त्येतियथैतेनकर्म्मणास्वर्गंलोकमियादेवमेतदाहशक्त्येतिश
न्त्याहिस्वर्गंलोकमेति १४ युक्त्वायसवितादेवानिति मनोवैसविताप्राणादेवाःस्वर्यतो
धियादिवमितिस्वर्गंहैलोकंयतोधियेतस्मैकर्म्मणेयुयुजेबृहज्ज्योतिःकरिष्यतः
इत्यसौवाआदित्योबृहज्ज्योतिरेषउएषोग्निरेतमेतेसंस्करिष्यन्तोभवन्तिसविताप्र

सविता तानीति सवितृप्रसूताः एतत्कर्म्म करवामेत्येतत् १५ युञ्जते मनः उत युञ्जते धिय
यः इति मनश्चैवैतत्प्राणांश्च तस्मै कर्म्मणे युङ्क्ते विप्रा विप्रस्येति प्रजापतिर्यज्ञः प्रवचीय
नेन देवहोत्रा विपन्ने चितेनेत्येतस्मिन्होत्रा अध्याययन्ते वयुनाविदित्येष हीदं सर्वं वयुनमविन्ददेकः
इदित्येष ह्येवेदं सर्वं वयुनमविन्दन्मही देवस्य सवितुः परिष्टुतिरिति महती देवस्य स
वितुः परिष्टुतिरित्येतत् १६ युजे वां ब्रह्म पूर्व्यं नमोभिरिति प्राणा वै ब्रह्म पूर्व्यं मन
न्नमन्नं देवेवाहूते रत्नमेतयैवैतदाहुत्यैनेनान्नेन प्राणान्तस्मै कर्म्मणे युङ्क्ते. विश्लोकः
एतु पथ्येव सूरेरिति यथोभयेषु देवमनुष्येषु कीर्त्तिः श्लोको यजमानस्य स्या
देवमेतदाह शृण्वन्तु विश्वे अमृतस्य पुत्रा इति प्रजापतिर्वा अमृतस्तस्य विश्वे देवाः पु

ब्रा॰
घ॰
२८

28

ग्रोऽग्नायेधामानिदिव्यानितस्थुरितीमेवैलोकादिव्यानिधामानितद्यःएषुलोकेषुदेवास्ता
नेतदाह १७ यस्यप्रयाणमन्वन्यऽइद्ययुरिति प्रजापतिर्वाएतदग्नेकर्माकरोत्तन्नतोदे
वाऽअन्वकुर्वन्देवादेवस्यमहिमानमोजसेतियज्ञोवैमहिमादेवस्ययज्ञस्यवीर्यमोजसेत्येतद्यः
पार्थिवानियिममेऽअन्नमाऽइतियद्वैकिञ्चास्यांपार्थिवंयत्तदस्यांवीर्यमोजसेत्येतद्यःपा
र्थिवानियिममेसऽ सएतशोविमिमीतेरश्मिभिर्ह्येनदभ्यवतनोतिरजांसीतिदेवःसवितामहि
त्वनेतीमेवैलोकारजांसिसमावादित्योदेवःसवितातानेषमहिम्नाविमिमीते १८ देव
सवितःप्रसुवयज्ञंप्रसुवयज्ञपतिंभगायेत्यसौवाऽआदित्योदेवःसवितायज्ञोभगस्तमे
तदाहप्रसुवयज्ञंप्रसुवयज्ञपतिंयज्ञायेतिदिव्योगन्धर्वःकेतपूःकेतन्नःपुनात्वित्यसौ

वाश्चादित्योदिद्यो गंधर्वो वृद्धं तेत्र पूरन्त्र तः पुनातित्येतद्वाव सप्तति वीवत्रः स्वदतिविवा
ग्वाद्रूं मं श्राणोवाच सप्तति श्राणोन इदङ्गं मे स्वदन्वित्येतत् १९ इवमन्त्रो देव सवितर्यचहम्मा
णयेन्मसोवाः श्रादित्यो देवः सवितायदु वाः पत्रपत्रित्यद्रूं सेप्राणयनितदनाञ्चं स्वस्य
द्व मस्वनेदेवाश्चमिनियोदेवानवदित्येतत्सरिविवदं सत्राजितन्यनजितं स्वर्जित
मितियः पतन्सर्वोश्विंदातित्येतद्दैवमवास्तोमं समर्दं गायत्रेण रथन्तरं वृहद्गायत्रवर्तनी
तिसामानिस्ताहेति यजूंषिसेषा त्रयीविद्या प्रथमज्जायते यथेवादो मत्राजायते व
मय्ययः सोग्निरहज्ज्येव सवोनः उँ ह मग्निश्रवीयते २० ताञ्चेमा मृष्टो सविचा सम्प्रष्टा
न्तरा गायत्री गायत्रोग्निर्यो वा न प्निर्वावत्स्य माचातावैतैव नमेतद्देनोभूतं सिस्त्रुति

ब्रा। ६। २९

नानिनवभवन्तिस्वाहाकारोनववमोनववैप्राणोग्निस्त्रैवप्राणाःप्राणाऽअग्निर्यावानग्निर्यावत्य
स्यमात्रातावतैवैनमेतदन्नेनभूतंसिञ्चतितानिदशभवन्त्याहुतिर्दशमीदशान्तराविरा
ड्विराडग्निर्दशदिशोदिशोग्निर्दशप्राणाःप्राणाऽअग्निर्यावत्यस्यमात्रातावदन्नंभवति २१
यत्स्यामाहुत्यांहुतायामग्निर्देवेभ्यऽउदक्रामत्तंदेवाःअन्ववन्यन्तसर्वोऽग्निःपशुभि
रिममन्विच्छामतस्मायस्वायरूपायविर्भविष्यतीतितम्पशुभिरन्वैच्छंस्तस्वायरूपायविरभव
त्तस्माद्धैतत्पशुस्स्वायरूपायविर्भवतिगोर्वागवेश्वोवाश्वायपुरुषोवापुरुषाय २२ तेऽब्रु
वन्यद्वसर्वैरन्वैच्छिष्यामोयातयामाऽअनुपजीवनीयाभविष्यन्तिपशुभ्रसर्वैरसर्वैमन्व
वेत्स्यामःइतितमेतमेकम्पशुन्द्वाभ्याम्पशुभ्यामत्यपशुपन्नामभज्ञाश्वायेश्वतषदेत २९

मेकायशुन्द्राभ्यामयशाम्यीप्रत्नसम्रपश्यलस्मादेवाऽपकःसद्विरेता २३ अनवाप्तरूपमुद्र

षादिषहवाऽअनवाप्तरूपोयोनदेवानवतिनपितृन्नमनुष्यानलतस्मैवैरूपशुभिरन्नैव

त्रोयातयामाऽअनुपजीवनीयाऽअभवन् २४ त्रिभिरभिष्टौति त्रिवृदग्निर्यावानग्निर्या

वत्यस्यमात्रातावतैवैनमेतदभिष्टौतितेपञ्चसम्पदाभवन्तिपञ्चचितिकोऽग्निःपञ्चर्तवः

वाःसम्वत्सरःसम्वत्सरोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्यमात्रातावतैवभवति २५ तिसृभिरा

भिचानीभिरभिहिताभवन्त्यग्निर्द्वैवेभ्यऽउदक्रामत्समन्याविशत्स्मात्समिधिरत्नसा

देवात्रतोऽब्रमरक्षाऽऽवसैषायोनिरग्नेर्यन्मत्र्योऽग्निरिमेपशवोनवैयोनिर्गर्भश्रंहि

नस्पहिंसायैयोनेर्ह्रिजायमानोयतेयोनेर्जायमानोजायाताऽइतित्रिवृतोभवन्ति

ब्रा॰ त्रिहविष्पत्तिरश्वाभियानीकृताभवन्तिसर्वतोवाऽअश्वाभियानीमश्वस्पृदिशेतेसर्वतोवाति
ष॰ गर्भंस्मपरिशेतेयोनिरूपमेतान्क्रियते २७ तेप्राञ्च्वन्तिव्यन्नश्वः प्रथमोऽथरासभोऽथाजःयव
२० ऽन्त्येतेनुपूर्वेऽत्याहैतद्धैतदश्वसञ्चारितमासादिवसोऽश्वोऽथयत्नदरासदिवैवमरासभोऽथयः
मकपालेरसोऽलिमश्वासीदेवमोजोऽथयत्नोकपालमासीदेवासामच्चामेतदाहरिष्यन्त्रोभ
30
वन्त्येतेत्रीवाऽएवरूपेभ्योऽग्रेसृज्यन्ततेत्वाः एवैनमेतज्जनयति २८ तेदक्षिणतस्मियन्ने
तहैदेवाऽअविभयुर्यद्वैनोयज्ञदक्षिणतोरक्षांसिनाष्ट्रानहन्युरितिनःयतमयज्ञमप
श्यन्नसमेवादित्यमसोवाऽआदित्यःयषोऽश्वस्तःयतेनवज्रेणदक्षिणतोनक्तंशंसिना
ष्ट्राऽअपहत्याभयेनाष्ट्राऽएतेयज्ञमतन्वततथैवैतद्यजमानःयतेनवज्रेणदक्षि २०

एतो रक्षांꣳसि नाष्ट्रा अपहत्याभयेनाष्ट्रेऽयत्ते यजन्ते २९ इति नु तत आहवनी
यो भवत्यन्तरेण तामुपशाखां स्फ्य उपशेते वृषा वा आहवनीयो योषा स्फ्य इति तो वै वृषा योषा
मुपशेते रत्निमात्रे रत्निमात्रं र्हि वृषा योषामुपशेते ३० सा वै पालाशी स्यात्तदग्निर्देवेभ्य उ
दक्रामत्स त्वेवं पर्णमाविशत्तस्मात्स खदिरः स्यादपतानि वर्मास्य मितोऽकृत नयद्धोऽस्य नन्वग्र
ज्ञानाय यज्ञ निर्दहाकृतानि कल्माषाण्यभवन् ३१ सा कल्माषी स्यात्तस्मात्सा ह्याग्नेयी
यदि कल्माषीं न विन्देदप्यकल्माषी स्यात्खादिरा तु स्यात्सैवाग्नेयी निरग्नेर्यष्ठेहएग्निरि
घम्मन्त्वैवैषो निर्गर्भꣳꣳ हिनस्माहिꣳसयेवैनं नैतेनायमानो जायमानं तपो नेज्जीयमानो
जायताऽइति ३२ प्रादेशमात्री स्यात्प्रादेशमात्रꣳꣳ ह्यादमभिवाग्वदत्यरत्निमात्री त्वे

ब्रा॰ वभवतिबाह्वर्वाऽअरत्निर्बाहुरतोवैवीर्य्यं क्रियतेवीर्य्यं सम्मितैवतद्भवति २२ अथातःस्तनस्ता
प॰ नदस्मान्नरतोहीतंपावःस्तनःतिमुभयतःस्तनत्वेवमत्मुभयतोहीदयावःस्तनंतयदेनयादे
२१ वस्त्वपदतिमानुषस्वाणोयत्तेत्यस्त्वेन्तनस्वतस्माड्भयतःस्तनत् २४ यदेवोभयतः
31 स्तनत्दतोवाऽअस्मस्येवीर्य्यं यतोस्येस्तनुनमुभयतऽएवास्यामेतद्वीर्य्यं दधाति २५ यदेवो
भयतःस्तन देतद्वाऽएनन्देवाऽअनुविधेब्रोलोकेब्राखनस्तथ्येवैनमयमेतदनुविधेब्रा
लोकेब्राःखनति २६ सयदितिखनते तदेनमस्माल्लोकान्खनन्त्खनन्त्मयत्खल्वाच्चरतित
दमुष्माल्लोकादथयदन्तरेणसञ्चरानिमदन्तरिक्षाल्लोकात्सर्वैब्राऽएवैनमेतदेब्रालोके
ब्राःखनति २७ तामादत्ते देवस्यत्वासवितुःप्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्याम्पूष्णोहस्ताभ्यामाद २१

देगायत्रेणछन्दसाथोऽस्यस्वाज्ञायज्ञस्यबन्दोदयानिष्टयिष्ठ्याःसहस्यादग्निंपुरीष्यमङ्गि
रस्वदाभरेतिपशवोवैपुरीषंष्टयिष्ठ्याःउपस्यादग्निंपशव्यमग्निवदाभरेत्येतन्तेमेष्टुभे
नछन्दसाङ्गिरस्वदितितदेनंत्रैष्टुभेनछन्दसायतेथोऽस्यस्वात्त्रैष्टुभञ्छन्दोदयाति २८ अ
भ्रिरसीत्याङ्ग्रिसेयोनदेना ॥ सत्येनादत्तेनाप्यसीतियज्ञोवाऽअभ्रिर्योषानारीनवै
योषाकञ्चनहिनस्तिशामयत्येयैनामेतदहिंसायै ॥ त्वयावयमग्निं ॥ शकेम
खनितुं ॥ सधस्थऽइतीदंवैसधस्थंत्वयावयमग्निं ॥ शकेमखनितुमस्मिन्त्सधस्थ
ऽआ[illegible]नजागतेनछन्दसाङ्गिरस्वदितितदेनंजागतेनछन्दसादत्तेथोऽस्यसीजागतञ्छ
न्दोदयाति २९ त्रिभिरादत्ते त्रिवृदग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्यमात्रातावतैवैनामेतदा

ब्रा॰ दन्तेत्रिभिराददायाथैनामन्वनर्थेनाभिमंत्रयतेऽयतद्वाऽयतानेवास्त्रिभिरादायायास्मान्वनर्थे
ष॰ नवीर्य्यमदयुस्तथैवैनामयमेतत्त्रिभिरादायायास्मान्वनर्थेनवीर्य्यन्दधाति ५० हस्तइग्रा
३२ भायसविनेति हस्तेह्यस्याहिताभवतिबिभ्रदभ्रिमितिबिभर्त्तिह्येनाꣳहिरण्मयीमिति
हिरण्मयीह्येषायाप्रवरोमयग्नेज्योतिर्निचाय्येत्यग्नेज्योतिर्दृष्ट्वेत्येतन्पृथिव्याःअध्याभ
रदितिपृथिव्याह्येतमध्याभरत्यानुष्टुभेनछन्दसाऽङ्गिरस्वदितितदेनामानुष्टुभेनछन्द
सादत्तेयोऽस्यामानुष्टुभश्छन्दोदधातितान्येतान्येवछन्दाꣳस्येषाभिरारम्भोयैवैवं
हैषाक्रियते ५१ ताꣳहैकेहिरण्मयीङ्कुर्वन्ति हिरण्मयीतिवाऽअभ्रिमक्तेतिनतथाकु
र्य्यादघटाऽएषाछन्दाꣳसिनैषाहिरण्मयीनꣳहिरण्मयास्तानिछन्दाꣳसि ५२ ३२

32

तावद्वाचं शंसितेनैवाहिरण्मयस्तानिमिद्धनाऽ ५१ व्यतिषजति एतद्वै वनस्पत एवैसर्वा वाग्वा
गित्येकमक्षरमिति निरुक्तं स्वरं वदन्नदो गित्येकमक्षरं यैवैषानुष्टुप्तन्मा सासाथ दस्वर
मितिनिरुक्तं स्वरमेतानि तानि त्रीणि यजूंषि सर्वयैवैनं तद्वाचाग्निं खनति सर्वया वाचा
भरति तस्माद्व्यतिषजति ५२ यद्वेव चतसृभिः श्चतस्रो वै दिशश्चतसृभ्य एनं दिग्भ्यः खनद
यानि तस्माच्चतसृषु दिक्षु वाग्वदति वज्रोऽभ्रिश्चतुर्यजुश्चिश्चादत्तेन दष्टौ चतस्रो दिश
श्चतस्रोऽवान्तरदिशः सर्वाभ्य एनं दिग्भ्यो भरति तस्मात्सर्वासु दिक्षु वाग्वदति ५३
ब्राह्मणम् २ हस्त्यः पश्चाभिर्द्रवन्त्यप्यपसृतमभिमन्त्रयते एतद्वाऽ पशुं देवा अन्वेषि
ष्यन्तः पुरस्ताद्वीर्यमदधुस्तथैवैष यमेतदन्वेषिष्यन्पुरस्ताद्वीर्यं दधाति १ सोऽश्वम

ब्रा॰
ष॰
३२
33

भिमन्त्रयते प्रतूर्त्तं वाजिन्नाद्रवेति येद्ध्वेति प्रतूर्त्तमध्ययन्ति प्रत्नूपीयस्तत्प्रतूर्त्तं वरिष्ठा
मनुसंवतमितीयं वै वरिष्ठा संवदिमामनुसंवतमित्येतद्दिवितेजन्मपरममन्तरिक्षेतवना
भिः पृथिव्यामधियोनिरिति दिति तदेनमेताद्देवताः करोत्यग्निं वायुमादित्यं तदस्यैव वीर्येण द
याति २ अथ रासभं युञ्जाथां रासभं युवमित्यद्ध्वर्युं श्चैव यजमानश्चाहास्मिन्यामे वृ
षण्वसू इत्यस्मिन्कर्मणि वृषण्वसू इत्येतद्दग्निं भरन्तमस्मयुमित्यग्निं भरन्तमस्म
न्नोवितमित्येतत्तद्रासभस्यैव वीर्येण दयाति ३ अथाजं योगेयोगे तवस्तरं वाजेवाजे हवा
महे इत्यन्नं वै वाजः कर्मणि कर्मणि तवस्तरमन्ने अन्ने हवामहे इत्येतत्सखाय इन्द्रमू
तय इतीन्द्रियवन्तमूतय इत्येतत्तदजस्यैव वीर्येण दयाति ४ त्रिभिरभिमन्त्रयते त्रिवृद ३२

ग्निर्यो वा न ग्निर्यो वत्स्मस्समाज्ञाताववेतैवैष्टेन हीर्यं दधाति ५ अथैनमाश्वःउत्क्र
मयति तदेनमेतैः पञ्चभिरन्विच्छति नो यस्य श्वात्माग्निरेषयस्मश्चयोनेन्मायमग्निर्हि
नस्मरेति ६ सोऽश्वमुत्क्रमयति प्रातर्वेत्रेयवक्रामतघासीरिति पाप्मा वाऽअश्वा
लिस्तरमाणःयद्दावक्रामन्यापामानमित्येनदृश्स्याणयम्मयोभूरेहीतिरौद्रोवैयशावो
यानेदेवतानस्येगाणपत्यम्मयोभूरेहीत्येनत्तदेनमश्वेनान्विच्छति ७ अथ रासभम
वेत्ररिद्दे हिस्वस्ति गच्छन्निरभयानिकृस्वन्निति षष्ठैव यजस्तस्माव पुःस्वस्मासेपुजास
हेतीर्यं बहूषाम स्वयजासहेत्येनत्तदेनशं रासभेनान्विच्छति ८ अथाजं हस्य ऽ
ग्निमग्निवदा भरेत्येनत्तदेनमजेनान्विच्छति ९ त्रिभिरन्विच्छति त्रिवृदग्निर्यावा

ब्रा॰ षा॰ ३४

नग्निर्य्यावन्मस्समाज्ञातावतैवैनमेतदग्निर्भवति त्रिभिः पुरस्तादभिमन्त्रयते तस्य हृदयन्तवः

संवत्सरोऽग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्समाज्ञातावतद्भवति १० ब्राह्मणम् ४ द्वितीयः प्रा

ठकः कण्डिका १०४ लगहाडौं प्रदीमाः पञ्चानेतयोभवन्त्स्य यमेदमद्धयन्तीमेवैलोकाः

एतेभ्यस्तयदापदीमाः स्रयत्थेनाः इमेलोकाः पुरेवाः एतदेमयोगनेदेवाः कर्म्मीत्वेवस्य

यदेतानग्नीनतीन्ममदमाहरति नदेनेषु रेभ्योलोकेभ्यो निह्नवति १ प्राञ्चोभवन्ति प्राची

हिदिगग्नेः स्वायामेवैनमेतद्दिश्यपन्निवति स्वायांदिशिविन्दति २ तद्ययन्नग्निं पुरीष्य

मङ्गिरस्वद्भेमः इत्यग्निं पशव्यमग्निवद्भेयमः इत्येतत् ३ प्रयानदाषुरुषमीक्षते प्रग्नि

पुरीष्यमङ्गिरस्वद्भरिष्यामः इत्यग्निं पशव्यमग्निवद्भरिष्यामः इत्येतत्त्वेदेनमनदाषुरुषे ३४

णान्विवति ४ अथवल्मीकवपासंभिरणेबहिर्निहिताभवति तामत्रीत्यतःइयंवैवल्म
ल्मीकवपेमृवाःइमेलोकाःऽयन्तठाःऽयन्तन्देवाःऽयञ्जलोकेभुविम्प्राह्मैवमस्तथैवैनमय
मेतदेभुलोकेभुविम्ग्राह्मिवति ५ अत्राग्निरुषवसामग्रमकल्पदिति तदेनमग्रः
सैवकृत्वात्वहानिप्रथमोजातवेदाःइतितदेनमग्रःसैवकृत्वातुसूर्य्यस्यपुरुहज्ञाचरश्मीतिति
तदेनंशंसूर्य्यस्यरश्मिभिष्ठेवकृत्वातुद्यावापृथिवीःऽत्रानतन्व्येतितदेनंद्यावापृथिव्योनेव
स्तमविन्दस्तथैवैनमयमेतद्विन्दतितेयदापराप्पश्पत्स्वथ्यनामवास्तस्मात्गवत्रिम
ह्नम् ८ अथाश्वमभिमन्त्रयते एतद्वैदेवाःअब्रुवन्याप्मनमस्यापहनामेतिश्व
ममस्यपाप्मानमहनामेतितस्यश्रमेंयापाप्मानमपाघ्नंस्तथैवास्यायमेतवमेंपाप्मान

मपघ्नन्ति ७ आगत्य वाज्यध्वानमित्यागतो ह्यस्माद्धा भवति सर्वा मृधो विधूनुतऽइति पाप्मा
वै मृधः सर्वान्पाप्मनो विधूनुतऽइत्येतत्तस्मादु हैतद्यः सत्वाविधूनुतेऽग्निं सधस्थे मह
ति चक्षुषा निचिकीषतऽइतीदं वै महत्सधस्थमग्निमस्मिन्महति सधस्थे चक्षुषा दिदृक्ष
तेऽइत्येवैतत् ८ अथैनमक्रमयति तद्यथादःपतन्देवमश्वोऽनुविद्याप्नुवीप्स्यायाऽ
भिरेवैनमेवम् ९ यद्वेवाक्रमयति तद्वै देवाऽअबिभयुर्यद्वै नऽइममिह रक्षांसि ना
ष्ट्रा न हन्युरिति तस्माऽएतं वज्रमुपरिष्टादभिगोप्तारमकुर्वन्नमुमेवादित्यमसौ वाऽआ
दित्यऽएषोऽश्वस्तथैवास्माऽअयमेतं वज्रमुपरिष्टादभिगोप्तारं करोति १० आक्रम्य वा
जिन्पृथिवीमग्निमिच्छरुचात्वमिति चक्षुर्वै रुगाक्रम्य त्वं वाजिन्पृथिवीमग्निमिच्छ

तयत्मेनङ्गम्याहुत्नायनोक्मृह्यियतःखनेमतेवयमितिभूमेलत्म्यापायित्वायनभुदि
यत्मयनेखनेमेत्मितन् ॥ अथैनमभ्यषिञ्चतो तद्धाःपवनेदेवाऽओविवाꣳसंवीर्येणसेमा
हृयत्सपैवेनमयमेतन्मोविवाꣳसर्वायैणसमर्दृयतियोलिष्टष्टेष्टष्पिवीसद्वस्यमात्मा
त्नरित्मꣳसमुद्रोयोनिरितीत्यसमीत्यमसीत्यैवैनदाहविकृपायचत्सुषात्वमभिति
ष्टपनत्मतःइतिविकृपायचत्सुषात्वमभितिष्टसर्वान्यामनःइत्येतत्रोपस्पृशन्ति
वीर्यावाऽअपवानेत्माद्यपत्नोह्मिन्सदिति १२ अथैनमक्नजयत्मे तद्धैदेवाऽअब्रुवन्कि
मिमभम्युत्क्रमयिष्यमः इतिमहत्सोभर्गमितितम्महत्सोभगमब्रुदक्रमयंस्तथै
वैनमयमेतन्महत्सोभेगममभ्युत्क्रमयत्सन्कोममहतेसोभगायेत्मक्रामममहत्सेसोभ

गभिरित्येतत्तस्मादुहैतदश्वः पशूनां भगितमोऽस्मादास्थानादितियज्ञेननिष्टसीत्येतद्द्रविणोदाः इति
द्रविणꣳ ह्येभ्यो ददाति वाजिन्त्रिति वाजमन्नमेधयꣳ स्वामसस्नमनोऽष्टिष्ठाः अग्निरुवनत्त्रः उप
स्थः म्रस्याः इति वयमस्येष्टिष्ठे सभंतोस्यामाग्निमस्याः उपस्थेखनन्त्रः इत्येतत् १२ अथैन
मक्रोन्नयत् यतद्राः प्रतन्देवाः प्रोचिवाꣳसं यद्यादिवाꣳसे चन्दनेवमपास्तवन्नपामह
यꣳस्तस्येवेनमयमेतदुपसोन्नपमहयत्प्रदक्रुमीदित्यद्य क्रमीद्द्रविणोदाः इति द्रविणꣳ
ह्येभ्यो ददाति वाज्यवेति वाजीचरस्येषो वै वाकः स लोकꣳ सुकृते ऽष्टियुष्मामित्यकराः स
लोकꣳ सुकृते ऽष्टियुष्मामित्येतत्ततः स्वर्लोकमप्रतीकमग्निमिति ततः पतद्भवेनेमित्ये
तत्स्वप्रतीकः स्वारुहाणः अधिनाकमन्नमिति स्वर्गो वै लोको नाकः स्वर्गलोकꣳ रो ३९

36

हन्ताधिनाकमस्त्वमभिरोहेनन्वरदक्षिणायसंक्रमयतियथेनैनीयस्त्रमवनस्तेदक्षिणानुः
प्राञ्चस्तिष्ठन्तिसर्वःएषामुत्रदक्षिणानस्थावस्तुःसोत्रा ॥ १४ ॥ स्रयोपविशयन्तदमभिजुहो
त्येतद्वै देवाऽब्रुवन्वैश्वेनयहमितिचितिनिमिच्छतेतिवावतदब्रुवंस्तेचेतयमानाऽएता
माहुतिमपश्यंस्तामजुहवुस्ताऽहुत्वेमालोकानुखामपश्यन् ॥ १५ ॥ तेब्रुवंश्वेनयह
मेवेतिचितिनिमिच्छतेतिवावतदब्रुवंस्तेचेतयमानाऽएताद्वितीयामाहुतिमपश्यंस्ताम
जुहवुस्ताऽहुत्वाद्विश्वज्योतिषोपश्यन्नेतादेवताऽग्निर्वायुमादित्यमेताह्येवदेव
ताद्विश्वज्योतिस्तथैवैतद्यजमानऽएतेआहुतीहुत्वेमांश्चलोकानुखांपश्यत्येता
श्चदेवताद्विश्वज्योतिषोयाम्निषक्रामस्याञ्जुहोतीमांश्चतलोकानेताश्चदेवताश्यतिस

जति १६ यद्वेवैतेऽआहुतीर्जुहोति मदन्नं तदपश्व प्रीणाति तेऽइष्टाः प्रीत्वाऽयथैनं सम्भरति
ब्रा॰ इति यक्षाम्या जुहोति मदन्नं तदपश्व ज्ञाति वजन्ति १७ आज्येन जुहोति वज्रो वाऽआ
ष॰ ज्यं वज्रमेवास्मादेतदभिगोप्तारं करोत्यथो रेतो वाऽआज्यं रेत एवैतत्सिञ्चति स्रुवेण
३२ वृषा वै स्रुवो वृषो वै रेतः सिञ्चति स्वाहाकारेण वृषा वै स्वाहाकारो वृषो वै रेतः सिञ्चति १८
37
आत्वा जिघर्मि मनसा घृतेनेत्यात्वा जुहोमि मनसा च घृतेन चेत्येतत्प्रतिक्षियन्तं भु
वनानि विश्वेति प्रत्यङ् ह्येष सर्वाणि भुवनानि क्षियति पृथुं तिरश्चा वयसा बृहन्तमिति
पृथुर्वाऽएष तिर्यङ् वयसो महान्भूमेन व्यचिष्ठमन्नैरभसं दृशानमित्यन्नं वकाशवन्नम
न्नैरन्नादं दृश्यमानमित्येतत् १९ आ विश्वतः प्रत्यञ्चं जिघर्मीत्या सर्वतः प्रत्यञ्चञ्जु ३२

होमीत्येतदरत्तस्मान्मनसा नञ्जषेनेत्यह्रीउमानेन मनसा नञ्जाषयेनेत्येतन्मय्यं
शरीरस्य हृदयस्य लोम्भ्यो ऽग्निरिति मय्यं श्रीर्देवस्य हृदयस्य लोम्भ्यो ऽग्निर्जातो ऽभिमर्शनेन त्वाजर्बु
रणः ३ निनस्वेषामभिमर्शनेन त्वादीप्यमानो भवति २० द्वाभ्यामभिजुहोति द्विपाज
मानो यजमानो ऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतद्धुतो भूतं सिञ्च
त्याग्नेयीभ्यामग्निमेवैतद्धुतो भूतं सिञ्चति तेषदाग्नेय्यौ तेनाग्निरथ्य पत्रिष्टुभौ
तेनैन्द्र्यः एन्द्राग्नो ऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतद्धुतो भूतं सिञ्चति
न्द्राग्नौ वै सर्वे देवाः सर्वदेवत्यो ऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतद्धुतो
भूतं सिञ्चति २१ अथ सप्तपदे जुहोत्यः अग्निरेषयदश्वत्रास्तस्योहास्येतेः अग्नि

ब्रा॰ मन्त्वैवाङ्गतीह्नतेभवतः २२ स्फ्येनैपरिलिखिति मात्रामेवास्माऽएतत्करो
ष॰ तियथैतावानसीत्येवम् २३ यद्वैनैनपरिलिखन्त्ये तद्धैदेवाऽअभिमृ
३८ ष्यैद्वैनऽइममिहरक्षांसिनाष्ट्रानहन्युरितितस्माऽएतांपुरस्पर्य्यैशस्यै
38 स्तथैवास्माऽअयमेतीपुरिशक्मयत्स्फ्यावज्रोवाऽअग्निर्वज्रमेवास्माऽएतदभि
गोप्तारङ्करोतिसर्वतःपरिलिखतिसर्वतऽएवास्माऽएतद्वज्रमभिगोप्तारङ्क
रोतित्रिष्कृत्वःपरिलिखतित्रिवृतमेवास्माऽएतद्वज्रमभिगोप्तारङ्करोति २४ ३८

परिव्राजपतिः कविः परित्वाग्ने पुरं वयं विप्रं सहस्य धीमहि धृषद्वर्णं दिवे दिवे हन्तारं भङ्गुरावतामित्येताभिरेवैतं हविर्धानं परिगृह्णाति तस्मादग्निरेव वास्मा

पतद्उपसत्वावर्म्मकरोतिपरिवतीभिः परीवह्निपुरश्राग्नेयीभिरग्निपुरा

मेवास्माऽएतत्करोति सा हैषाग्निपुरादीप्यमानातिष्ठति तिसृभिस्त्रिपुर

मेवास्माएतत्करोति तस्माद्ध हैतत्पुरीपरमं रूपं यत्त्रिपुरं सर्वाबर्षीय

सा वर्षीयसा वन्दसा परां परीलेखां परीयसीं करोति तस्मात्पुरीपराय परावरी

यसीलेखाभवन्तिलेखात्रिपुरः २४ अथैनमस्माद् इव नात्येन तद्धै देवाऽअविभ

ब्रा॰ पुर्य्यं हैतऽइममिहरन्त्याञ्छिनाष्टानहन्त्युरिति नस्माऽइमामेवात्मानमकु
ष॰ र्व्वन्त्युग्न्याऽइमामेवात्मानमकुर्व्वन्त्युग्न्याऽआत्मात्मानङ्गोप्स्यतीति सा समीस्विला
३९ स्यात्तदस्येयमात्मा भवति यद्वेव समस्विला योनिर्व्वाऽइयं रेतऽइदं यद्वै रेतसो
39 योनिमितिरिच्यते मपातन्नवत्यथ यन्न्यूनं न्यूनं हन्तदेतद्वै रेतसा समृद्धं यत्सम
स्विलन्त्वतः स्वक्रिरेषा कृपो भवति च तस्मो वै दिशः सर्व्वा म्न्याऽएवैनमेतदि
न्ध्याः स्वनति २८ ब्राह्मणम् १ तृतीयोध्यायः ३ ॥

३९

ग्रेष्ठेन मनसः खनन्त्येवैनद्वाऽएतन्देवाऽअग्रे विद्याखनन्तथैवैनमयमेतदग्ने विधरखन
न्तिदेवस्यत्वासवितुःप्रसवेश्विनोर्बाहुभ्यांपूष्णोहस्ताभ्यांपृथिव्याःसधस्थादग्निं
पुरीष्यमङ्गिरस्वत्खनामीति सवितृप्रसूतःएवैनमेतदेताभिर्देवताभिःपृथिव्याः
उपस्थादग्निंपशव्यमग्निवत्खनन्ति १ ज्योतिष्मन्तन्त्वाग्नेसुप्रतीकमिति ज्योति
ष्मान्वाऽअग्निःसुप्रतीकोऽजस्रेणभानुनादीद्यतमित्यजस्रेणार्चिषादीप्यमानमि
त्येतच्छिवंप्रजाभ्योऽहिंसन्तंपृथिव्याःसधस्थादग्निंपुरीष्यमङ्गिरस्वत्खनामः
इतिशिवंप्रजाभ्योऽहिंसन्तमिति हिंपौ पृथिव्याऽउपस्थादग्निंपशव्यमग्निव
त्खनामऽइत्येतत् २ द्वाभ्यामेति द्विपाद्यजमानो यजमानोऽग्निर्यावानग्निर्या

ब्रा॰ वत्म्यस्समाज्ञानर्वतेवैनमेतत्खनत्यथोहृदयंह्येवैतद्रूपमस्यवायश्प ३ सवैखना
ख॰ मिखनामःइतिखनतिखनासीतिवाऽएतंप्रजापतिरखनत्खनामःइतिदेवस्तस्मा
५० त्खनामिखनामःइति ४ सवाऽअभ्र्याखनन्त्र्यावाखनामिखनामःइत्याहवाग्वाऽ
अभ्रिरारभ्रायैवेयंह्येणवीक्ष्यियतेयावावाऽएतमभ्र्यादेवाऽअखनंस्तयैवैनमय
50 मेतद्यावेवाभ्र्याखनति ५ अथैनंकृष्णाजिनेसम्भरति यशोवैकृष्णाजिनंयज्ञः
यवैनमेतत्सम्भरतिलोमतश्छन्दांसिवैलोमानिछन्दःस्वेवैनमेतत्सम्भरति
तन्मस्तीम्नुपस्तृणातियशोवैकृष्णाजिनंप्रजापतिर्वैयशोनिरुक्तोवैप्रजापति
रुत्तरतस्तस्योपरिवन्नुःप्राचीनग्रीवेतद्धिदेवत्रा ६ अथैनंपुष्करपर्णेसम्भर

ति योनिर्वै पुष्करपर्णं योनौ तद्रेतः सिञ्चति यद्वै योनौ रेतः सिच्यते तत्प्रजनिष्णु भ
वति तस्मान्नैनोपस्तृणाति यावेव मन्त्रौ पुष्करपर्णम् ७ अपां पृष्ठमसि यो
निरग्नेरित्या पृष्ठं ह्येतत्पृष्ठं योनिर्ह्येतदग्नेः समुद्रमभितः पिन्वमानमिति स
मुद्रो ह्येतदभितः पिन्वतं वर्द्धमानो महा आव पुष्करः इति वर्द्धमानो महीयस्व
पुष्करः इत्येतद्दिवो मात्रया वरिमा प्रथस्वेत्येतद्विमा पृथस्वेवाः आदित्यः
एषोऽग्निर्वै हैतमग्रो दिवो वरिमा यच्च मरसेति योऽसू त्सेनयब्रह्मैवैतदाह ८ त
द्वत रहः आजिनाऽउपस्तृणाति यद्वै कृष्णाजिनमियं वै कृष्णाजिनमियम
वै घोऽस्यां पृथिव्यां ह्यियमजनायतेयो पुष्करपर्णमापो वै पोषः पुष्करपर्णमन्तरेवास्य

आ॰
ध॰
५१

41

सावस्ते ९ अथैनेनाभिमृशति सत्यामेवाङ्गामेतत्करोति शर्म्मैवस्योह्यर्म्मैवस्यऽइति शर्म्म
वधस्यैतेनवर्म्मैवाच्छिद्रे वकूलेऽउभेऽइत्यच्छिद्रे ह्येतेवकूलेऽउभे अथ स्वती सेधसाया यामित्यवका
शवती सेच्छसायामित्येतनद्रूत मग्निं पुनीध्यमिति विप्र तमग्निं पशध्यमित्येतत् १० सेच्छसा
याꣳ स्वर्विदा समीचीऽउरसात्मनेति सेच्छसायामेनꣳ स्वर्विदा समीचीऽउरसा चात्मना
नो वेत्येतदग्निमन्तर्भरिष्यन्ती ज्योतिष्मन्तमजस्रमिदित्यसौ वाऽआदित्यऽएषोऽग्निः सा
एष ज्योतिष्मानजस्रस्तमेतेऽअन्तराबिभ्रतस्तस्मादाह ज्योतिष्मन्तमजस्रमिदिति ११
द्वाभ्यामभिमृशति द्विपाद्यजमानो यजमानोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा ता
वतैवाभ्यामेतत्सेन्द्रा करोत्यथो द्वयꣳ ह्येवैतदपहृत्साजिनञ्च पुष्करपर्णञ्च १२ आल

णम् २ अथैनमभिमृशति पुरीष्योसीति पशव्योसीत्येतदाह विश्वभरा इत्येष हीदं

सर्वं बिभर्त्यथर्वा त्वा प्रथमो निरमन्थदग्न इति प्राणो वा अथर्वा प्राणो वा एतमग्रे निर

मन्थत सोसीति तदाह तमेवैनमेतत्करोति १ अथैनं परिगृह्णात्यभ्र्या च दक्षिणतो हस्ते

न चोत्तरतस्त्वामग्ने पुष्करादध्यथर्वा निरमन्थत आपो वै पुष्करं प्राणोथर्वा प्राणो

वा एतमद्भ्योग्रे निरमन्थन्मूर्ध्नो विश्वस्य वाघत इत्यस्य सर्वस्य मूर्धन्नित्येतत् २ तमु त्वा दध्य

ङ्ङृषिः पुत्र ईधे अथर्वण इति वाग्वै दध्यङ्ङाथर्वणः स एनं ततोजयद्वृत्रहणं पुरन्दरमि

ति पाप्मा वै वृत्रः पाप्महनमित्येतत् ३ तमु त्वा पाथ्यो वृषा समीधे दस्युहन्तममिति

मनो वै पाथ्यो वृषा स एनं ततोजयद्धनञ्जयं रणे रण इति यथैव यजुस्तथा बन्धुः ४ गा

ब्रा. यत्रीभिः प्राणो गायत्री प्राणमेवास्मिंस्तेन दधाति तिसृभिस्त्रयो वै प्राणाः प्राणऽउदानो व्यानस्ता
ष. नेवास्मिंस्तेन दधाति तासान्नव पदानि नव वै प्राणाः प्राणःऽउदानो व्यानस्तानेवास्मिंस्तेन दधाति
५२ तासां त्रिष्टुभाऽउद्धरे भवतः आत्मा वै त्रिष्टुबात्मानमेवास्यैताभ्यां संस्करोति सीद होतः स्व
52 ऽउ लोके चिकित्वानित्यग्निर्वै होता तस्यैष स्वो लोको यत्कृष्णाजिनं चिकित्वानिति वि
द्वानित्येतत्सादया यज्ञं सुकृतस्य योनाविति कृष्णाजिनं वै सुकृतस्य योनिर्देवान्हविषाय
जासीति देवाः सदेवाः सन्देवान्हविषा यजासीत्येतदग्ने बृहद्यजमाने वयोधाऽइति य
जमानायाशिषमाशास्ते ८ नि होता होतृषदने विदानऽइत्यग्निर्होता कृष्णाजिनं हो
तृषदनं विदानऽइति विद्वानित्येतत्त्वेषो दीदिवा ९ असदत्सुदक्षऽइति त्वेषो दीप्यमानो

सरस्वन्तः इत्येतदद्भ्य घनपुमभिनिर्वेसिष्टः इत्यदब्ध्यव्रतप्रमतिर्वसिष्ठः सहस्रंभ
रः शुचिजिह्वोऽग्निरिति सर्वं वै सहस्रं सर्वंभरः शुचिजिह्वोऽग्निरित्येतद्धाप्रा मा आग्ने
पीत्विष्टुभीनस्योक्ताे ब्रह्मः ७ अथैषा बृहत्सन्तलमा भवति बृहतीच्छाः पञ्चमे विता
भिमेपद्यते याः ठग्नवे योनौ रेतः सिञ्चते ताः ठग्नायते तद्धदे तामेमज्ञ बृहतीं करोति तस्मादेव
सञ्चितो बृहतीमभिसंपद्यते ८ सर्वं सीदस्व महा २ असीति इदमेवैतदेतः सिक्तं संसं
सादयति तस्माद्योनौ रेतः सिक्तं संसीदति देववीतम इति दीप्यस्व देववीतम इदस्मे तद्धि पुम
मग्नेः अरुषासि येद्य सृजप्र शास्त दर्शतमिति यदा वाः एष समिध्यते थैष स्मममत्वोवा
सृजते दर्शतमिति दद्दशाऽइव सोषः ९ ताः षड्यम्यन्ने षड्तवाः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्यो

आ॰ ब्रा॰ ५१ वानग्निर्यावत्यस्यमात्रातावत्त्वङ्कवतिमहेवसङ्कत्सरमभिसंसंपद्यतेतद्बृहतीमभिसंपद्य
तेबृहतीहिसंवत्सरोद्वादशपौर्णमास्योद्वादशामावास्यास्तत्षड्विंशत्षड्विंशदक्षराबृ
हतीनन्दक्षिणतःउदङ्ङ्कमाहरतिदक्षिणतोवाःउदकमपोनेरेतःसिच्यतःपश्चोःश्रसेतर्हि
योनिरविच्छेदमाहरतिदक्षिणतोवाःउद,तसोविच्छेदाय १ ब्राह्मणम् ३ अथतत्रापः
उपनिनयति यद्वाःअस्मैतत्तत्तयद्विलिष्टमद्भिस्तेनसन्धायतेऽद्भिरेवास्याः एतत्त्वतेवि
लिष्टंसन्दधाति १ अपोदेवीरुपसृजमधुमतीरयक्ष्मायप्रजाभ्यः इति
रसोवैमधुरसवतीरयक्ष्मायप्रजाभ्यः इत्येतत्तासामास्थानादुज्जिहतामोषधयः
सुपिप्पलाः इत्यपामास्थानादुज्जिहतात्रिषधयः सुपिप्पलाः २ अथैनांपाणिभ्यां

53

न्दयातियद्वाऽअस्यैतस्यतेषद्विलिष्टंवायुनावैतत्सन्धीयतेवायुनैवास्याऽएतत्कृतंविलि
ष्टंसन्नामोतिसन्दयाति ३ सर्वकामः ॥ २८५ सन्तेवायुर्मातरिश्वादधात्वित्ययंवै
वायुर्मातरिश्वायोयंपवतऽउत्तानायहृदयंयद्विकस्तमित्युत्तानायस्याऽएतद्धृदयंयं
द्विकस्तंयोदेवानांचरतिप्राणेनेत्यसौवाहिसर्वेषांदेवानांचरतिप्राणेनकस्मैदेवच्चा
षडस्तन्नब्रह्मीतिप्रजापतिर्वैकस्तस्माऽएवैतदिमांवषट्करोतिनोहैतावत्सन्नयात्रुति
रेतिशृंयेषा ४ अथैनांदिग्भिःसन्दयाति यद्वाऽअस्यैतस्यतेषद्विलिन्दिग्भिर्वैतत्स
धीयतेदिग्भिरेवास्याऽएतत्कृतंविलिष्टंसन्दधातिसन्दयातिसः ५ माञ्चमाञ्चदि
शोसंदयातितस्माद्देनेदिशोमप्टहितेऽअस्येमाञ्चेमाञ्चतस्मादेवैनेतसंहितेऽ३

ब्रा. त्वमग्ने ध्येति अथैत्वमध्येतितदत्तिणाहुत्तदहि देवव्रानयानयान्वैमेघद्गिःयतेनयेयैनामेनद्दि
ध. वज्ञ्मति ५ अथकृत्स्नाजिनन्त्वपुष्करपर्णञ्चसमञ्जहरणातितस्माद्योन्यारेतःसिक्तं
५५ समञ्जहसतेजातोज्योतिषासहशर्म्मवरूथमासदत्स्वरितिसजातोह्येषज्योतिषासह
शर्म्मचैतद्वरूथञ्चस्वश्चासीदति ६ अथैनमुपनह्यति योनौतद्धितोपुनह्यतितस्माद्योनौ
55 रेतोपुष्केत्रनिष्यतेयाक्षेणयोक्तोणहियोगर्भपुष्ट्रतिमौञ्जेनत्रिवृतानस्योक्तोबन्धुः ७
नतवर्म्मस्पाति घासोःअग्नेविश्वरूपशुं संव्ययस्वविभावसवितिषहूण्णावैयहेस्त्वर
वरुणमेवैनदेतत्कत्वायथाघ्वास्तःपरिव्यापयेदेवपरिव्यापयति ८ अथैनमासादयोत्ति
ष्टत्मासेवाःअादित्याःपवोग्निरमन्नरादित्यमन्याययनमदति ९ स्वहरेनमहरोवैयहः

उदुतिष्ठ स्वयत्तियेत्मे तद्वानो देव्यापिपेयेति यानो देवी वीसत्या नो वित्मे दशो च भासा हूहता
त्स्य शम्भ्व ति रिति दर्शनाय च भासा हहता त्स्व शक्वा निरित्मे तद्दाग्ने या हि स्व शास्ति भिरिति ये
वो द्वानसेभ्य शास्त्रं यः स्वाग्ने याहि वीव भिरित्मेतत्त्र २ स्वस्थ्येन मितः ऊर्ध्व मा स्व प्रग्र ह्णा
त्य स्वादित्मः य घोग्नि रमन्त्र दादित्ता मित ऊर्ध्व मा स्व दधानित स्मा दसावादित्मः इतः ऊ
र्ध्वः मा स्त्रीयन्तः ऊ ऊः ऊ भ्वणः ऊतये तिष्ठा देवो न सवितेति यथैव यजत्सत्या ब्रह्मणुरुस्तो
या जस्य स स्विन्नित त्स्त्रहोम वाः य घतिष्ठन्त्या जमन्त्र श्च म नोनि यदग्निमिथ्यो ध्वजिधिहृया
महः इतिर श्मयो वाः यतस्यां जयो स्वाव तस्मान्नेतदाहृय रोग्वाज्ञ प्र ग्रहणा तिपरो बाङ्ग
द्य वः इतो थौनम स्वपा वहर न्तिन म स्व पावहत्मो परिना भियान यन्तिन स्सोपरि ब्रह्मनः १०

ब्राह्मणम् ४ हस्तऽएष भवत्यथैनमभिमन्त्रयतऽएतद्वाऽएनं देवाः सम्भरिष्यन्तः
ब्रा॰ पुरस्ताद्वीर्येण समर्दयंस्तथैवैनमयमेतत्सम्भरिष्यन्पुरस्ताद्वीर्येण समर्दयति १ सोऽश्वमभिमन्त्रय
ष॰ ते सजातो गर्भोऽअसि रोदस्योरितीमे वै द्यावापृथिवी रोदसी तयोरेष जातो गर्भोऽग्ने चारु
५५ र्विभृतऽओषधीष्विति सर्वास्वेष चारुर्विभृतऽ ओषधीषु चित्रः शिशुः परितमाꣳ
स्यक्तूनिति चित्रो वाऽएष शिशुः परेण तमाꣳस्यक्तूनतिरोचते प्रमातृभ्योऽअधि कनि
क्रदद्गाऽइत्योषधयो वाऽएतस्य मातरस्ताभ्यऽएष कनिक्रदत्प्रैति तदस्मै वीर्यं दधाति २
अथ रासभꣳ स्थिरो भव वीड्वङ्गऽआशुर्भव वाज्यर्वन्निति स्थिरस्त्वं भव वीड्वङ्गऽआशु
र्भव वाज्यर्वन्नित्येतत्पृथुर्भव सुषदस्त्वमग्नेः पुरीषवाहणऽइति पृथुर्ह्येव सुशी

45

मस्त्वमग्नेः पशव्यवान्हनः इत्येनत्तद्वामभेवीर्य्यंदधाति ३ शुध्याजनं शिवोभवप्रजाभ्यो
मानुषीभ्यस्त्वमङ्गिरः इत्यङ्गिरा वाऽअग्निरग्नेयोजनः शमयत्येवैनमेतदहिंसायैमाद्या
वापृथिवीऽअभिशोचीर्मान्तरिक्षम्मावनस्पतीनित्येतन्सर्वंमाहिंसीरित्येतत्तद
ज्येयीर्य्यंदधाति ४ त्रिभिरभिमन्त्रयते त्रिवृदग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्यमात्रातावतैवै
वैष्वेतद्वीर्य्यंदधाति ५ अथैनमेतेषापसनाम्पपरिष्टात्प्रगृह्णाति तदेनमेतैः पशु
भिः सम्भरति नेत्पशव्योपस्पृशाति वज्रोवैपशवो रेतःइदमेतेनेदंरेतोवज्रेणहिनसानीत्य
थोऽअग्निः पशव इमेनेदेषमग्निरिमान्पशून्हिनसदिति ६ तमश्वस्योपरिष्टान्प्र
गृह्णाति प्रैतुवाजीकनिक्रददिति प्रैतुवाजीकनिक्रदयमानः इत्येतन्नर्दन्नस

श्रा॰ भःपत्त्वेतितदश्वस्य यजुषि राममभक्तिरा हन्तद्रासभे शचन्द्रयाति भरत्वाग्नेःपुरीषमस्मायाया
ब्रा॰ पुषःपुरेति भरत्वग्नि पशपच्यम्मोऽस्मात्कर्मणःपुरायादीत्मेतत्तदेनमश्वेन सम्भरति
५८ ७ अथ रासभमस्य हृषाग्नि तृषणम्नरत्ने ति तृष्णापाऽस्याग्निर्हृषाणसमः सहृषाणम्भरत्य
पाङ्गर्भ ऋं सम द्वियाम्भित्यपा ऋं सेव गर्भः समद्वियस्तदेन ऋंरासभेन सम्भरति ८
46 अथापादत्त्वे गतःआयाद्विवीनयऽइत्याविनयऽइत्येतन्तदेनम्ब्रह्मणायजुषैतस्माब्वेद्रा
हणोदयादत्त्वे ९ अथाजस्यत्वे ऋंसत्यमृतं ऋंसत्यमित्ययंयऽस्वाग्निऋतस्तावादित्य:
सत्यंयदिवासाहुतमयऋंसत्यमभयम्वेतदयमग्नितस्मादाऽऽहत्वे ऋंसत्यमृतं ऋंसत्य
मितितदेनमजेन संभरति १० त्रिभिःसम्भरति त्रिवृदग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा ता

वनैवैनमेतत्सम्भरति स्त्रिभिः पुरस्तादभिमन्त्रयते नखद्दस्पोक्रोवस्तुः ११ अथैतान्पशूना
वर्त्तयन्ति तेषामजः प्रथमः पत्यथ रासभोऽथाश्वोऽथ नोयतामश्वः प्रथमः पत्यथ रासभो
थाजः त्वमैवाश्वन्नशषीयेश्वस्न्न समृन्वान रासभो ब्राह्मणमजः १२ नयदितोयता मश्वः
प्रथ्यः मः पति तस्मात्क्षत्रियं प्रथमेषन्त्रमितरे त्रयो यत्नः पश्चादनुयन्त्यथ यदेमं तस्मायता
मजः प्रथमः पति तस्माद्ब्राह्मणं प्रथमेयन्तमितिरे त्रयो वर्णाः पश्चादयन्त्यथ यन्नैवेतो
यता त्रामंतो रासभः प्रथमः पति तस्मान्नकदाचन ब्राह्मणश्च क्षत्रियश्च वैश्यश्च शूद्र
श्च पश्चादन्वितस्तस्मादेवंषत्रपा पवसमायाथो ब्राह्मणं वैवैतन्नू क्षत्रेणे चैतो वर्णाव
भितः पतिगृह्णीति तपक्रमिणो कुरुते १२ अथ्यानदर्पुरुषमीन्ततेऽग्निपुरीष्यमङ्गिर

ब्रा॰
श॰
५३

97

स्वद्भरामः इत्यग्निं पशव्यमग्निवद्भरामः इत्येतत्तदेनमनद्धा पुरुषेण सम्भरति १४ तमज
स्योपरिष्टात्सगङ्कत्रैत्याग्नेयो वा ऽजः स्वेनैवैनमेतदात्मना स्वया देवतया सम्भरत्यथोर
ब्रह्म वा ऽजो ब्रह्मणैवैनमेतत्सम्भरति १५ अथैनमुपावहरत्योषधयः प्रतिमोदध्व
मग्निमेतं शिवमायन्तमभ्यत्र युष्माः इत्येतद्वैतस्मादायतं शं वयपो बिभ्रति यद्वैनो
षधयो न हिंसं स्यादिति ताभ्य एवैनमेतच्छमयति प्रत्येतस्मोदध्वं शिवो वो ऽभ्येतीति नवो
हिंसिष्यतीति व्यस्यन्विश्वा अनिरा अमीवा निषीदन्नो अप दुर्मतिं जहीत्येतत् १६ ओषधयः
प्रतिगृभ्णीत पुष्पवतीः सुपिप्पलाः इत्येतद्वैतासां समृद्धं रूपं यत्पुष्पवत्य
स्सुपिप्पलाः समृद्धा एनं प्रतिगृह्णीतेत्येतदयं वो गर्भ ऋत्वियः प्रत्नं सधस्थ

८

मासददित्ययंयोगर्भ्रुऽऋतनःसनातनमृश्वयस्यमासददित्येतत् १७ द्वाभ्यामुपावह
रति द्विताद्यजमानोयजमानोग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्यमात्रातावतैवैनमेतदुपावह
रतिनत्वदन्निणतःउदङ्ङुपावहरतितस्योक्तोबन्धुरहतमवोत्तितम्भवतियद्वैन
मुपावहरत्मुहतेवाऽअवोत्तितेग्निमादयतिसिकताऽउपकीर्णाभवन्तितासामुपरि
वमुः १८ परिश्रितम्भवत्ये नैद्वैदेवाऽअबिभयुर्यद्वैनऽइममिहरक्षंसिनाष्ट्रा
नहन्युरितितस्माऽएतांपुरंपर्यश्रयन्तथैवास्माऽअयमेतांपुरंपरिश्रयत्यथयोपो
निर्योऽयंयश्चरेतःऽदन्निरःऽइववैयोनौरेतःसिच्यतेयोनिरूपेमेत्तत्क्रियतेतस्मादपि
स्वयाजाययातिरऽइवैवचरिष्यति १९ अथैनंविमुञ्चति तद्यद्देवाऽस्यात्त्रोपनहस्समर्षं

श्रा॰
ब्रा॰
५८

98

शाष्ट्रानितामेवास्मादेतदुग्रं बहिर्धा दधात्यथो ऽयतस्या ऽएवैतमेतद्योनेः प्रजनयति
२० त्विषा जसा द्युम्नेनाशोशुचानः इति त्विषा जसा द्युम्नेनादीप्यमान ऽइत्येतदाय
स्वदिवो रक्षसो ऽग्रमीवा ऽइति बाधस्व सर्वान्यामन ऽइत्येतत्सशर्मणो बृहतः शर्मणि
स्यामग्नेरहं सुहवस्य प्रणीताविति आशिषमाशास्ते २१ अथ्याजलोमान्याविपारी
चः प्राचः सन्नः सृजत्येषो ऽभयेषान्देवमनुष्याणामदिग्यदुदीची प्राच्येतस्यान्तदिशि
पसन्दधाति तस्मादुभये देवमनुष्याः पसन्नुपजीवन्ति २२ ब्राह्मणम् ५ चतुर्थो ऽध्या
यः पर्णकषायनिष्पक्वा एता ऽआपो भवन्ति सोमं नैनं वसहेव पर्णकषायेण सोमो वै
पर्णश्चन्द्रमा ऽउ वै सोमः यत्तद्वा ऽएकमग्नेरूपमेतस्यैवाग्नेरूपस्योपाप्त्यै १ ताः

उपसृजत्यापोहिष्ठामयोभुवऽइतियावैदेवतऽर्ग्यायजुःसैवदेवतासर्क्सा
देवतातद्यजुस्तस्यैताऽआपऽएवदेवतास्ताआपऽएकंरूपंसमसृज्य
न्ताऽएतास्तद्देवतैतद्रूपङ्करोति २ अथफेनेनजनयित्वाऽन्ववदयाति यद्देवतस्फेनोद्वि
तीयंरूपमसृज्यन्ततद्देवैतद्रूपङ्करोत्यथयामेवतत्रमृदंसंयौतिसैवमृदा
तित्तृतीयंरूपमसृज्यन्ततद्देवैतद्रूपङ्करोत्यथयामेवतत्रमृदंसंयौतिसैव
मृदातित्तृतीयंरूपमसृज्यन्तैतेभ्योवाऽएषरूपेभ्योऽग्रेसृज्यततेभ्यःएवैनमे
तज्जनयति ३ अथाजलोमैःसंसृजति स्थेम्नेन्वेवयद्वेवाजलोमैरेतद्वाऽएन
न्देवाःपशुभ्योऽधिसमभरंस्तथैवैनमयमेतत्पशुभ्योऽधिसम्भरतितद्यदजलोमैरे

ब्रा॰ वाजेभिःसर्वैर्वषीयस्त्वाश्रंरूपमस्य यल्लोमलोमभिःरूपम् ४ मित्रःसंश्रंसृज्य पृथिवीं भूमिं
६॰ च ज्योतिषासहेति प्राणोवैमित्रः प्राणोवाऽ एतदग्रेकर्माकरोत्सुजातं जातवेद
४९ समयक्ष्मायत्वासंश्रंसृजामिप्रजाभ्यऽइति यथैवयजुस्तथाबन्धुः ५ अथैतत्रयोपि
संभवेति शार्कराश्मायोरसस्तेनसंश्रंसृजति स्थिरत्वैवयद्वैवयद्वेवतेनैतावती
49 वाऽइयमग्नेसृज्यमानपावतीयमग्नेसृज्यमानाऽवतीमेवैनामेतत्करोति ६ रुद्राःसं
श्रंसृज्य पृथिवीं बृहज्ज्योतिः समीधिरऽइत्यसौवाऽआदित्यऽएषोग्निरेतद्वैतद्रुद्राः
संश्रंसृज्य पृथिवीं बृहज्ज्योतिः समीधिरेतेषांभानुरजस्रःइच्छुक्रोदेवेषुरोचतऽ
इत्येषवाएषांभानुरजस्रःशुक्रोदेवेषुरोचते ७ ताश्रंसंश्रंसृजति द्विपद

जमानो यजमानोग्निर्य्योवा नग्निर्य्योवत्नास्य मात्राज्ञातावनैवैनामेतत्समꣳ सृजति ८
स्वय्यप्रयौति सꣳस्पृष्टीघस्मभीरुहद्देरितिसꣳ स्थाप्येव स्वभिस्वनुहेश्वभवतिय
त्मित्रेणातद्वस्वभिर्यदेद्देलडुद्देहीरः कर्म्मण्यापाम्मद्गामितियीरहिते कर्म्मण्याऽइय
न्मद्धस्ताऽध्याम्मद्वीहृत्वा सिनीवालीमेनाꣳ हस्ताभ्यामाम्मद्वीहृत्वा करोत्यित्येतत् ९
सिनीवाली सुकपर्दा सुकुरीरा स्वौपशेति योषा वै सिनीवाल्येतदुवैयोषायै समृद्ध
ꣳ रूपं यत्सुकपर्दा सुकुरीरा स्वौपशा समृद्धयत्यैवैनामेतत्सातद्धमदिते मह्यो रास्ना
न्दधामहस्तयोरिति यं घाऽस्रदितिर्म्मेवास्मै तदाह १० उत्खाहृत्योन शाकामाहुक्खा
मदितिर्हि येति शाङ्गाद्वाहिकरोतिवाङ्मृत्साऽत्त्र्वयिवचमानाताऽत्रं यथ्यायस्येसाग्निबि

श्र॰ ब॰ ५॰ भर्त्तुंगर्भंपत्नियथामातापुत्रमुपस्थेबिभृयादेवमग्निंगर्भंबिभर्त्तितेनतन् ॥ ११ ॥ त्रिभिः
प्रयौति त्रिवृदग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्यमात्रातावतैवैनामेतत्प्रयौति द्वाभ्यांसं
सृजतितत्पञ्चपञ्चचितिकोऽग्निःपञ्चर्त्तवःसंवत्सरःसंवत्सरोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्
त्यस्यमात्रातावत्तद्भवतित्रिभिरुपसृजतितदष्टाक्षरागायत्रीगायत्रोऽग्निर्यावा
नग्निर्यावत्यस्यमात्रातावत्तद्भवत्ययोऽअष्टाक्षरावाइयमग्रेसृज्यततयावती
यमग्रेसृज्यततावतीमेवैनामेतत्करोति १२ ब्राह्मणम् ५ अथमृत्पिण्डमयादत्ते
यावन्तमियये लम्मन्यते मखस्यशिरोऽसीतियज्ञोवैमखस्तस्यैतच्छिरःआहवनीयो
वैयज्ञस्यशिरःआहवनीयमेवाःयतज्ञेघ्नभवतितस्मादाहमखस्यशिरोऽसीति १

50

11

यदेवाह मखस्यशिरोसीतिःजायतःएतनयज्ञीयनेशीर्षंतोवैमखस्तनोजायमानोजा
यतेशीर्षंनोमखनोजायमानोजायातातःइति २ तेनप्रयच्छति वसवस्त्वाकृण्वन्तु
गायत्रेणछन्दसाङ्गिरस्वदित्ययंवैलोकोनिधिस्समेतद्वसवोगायत्रेणछ
न्दसाकुर्वंस्तथैवैनमयमेतद्गायत्रेणछन्दसाकरोत्यङ्गिरस्वदितिप्राणोवाअङ्गि
रःध्रुवासीतिस्थिरासीत्येतदथोप्रतिष्ठितासीतिपृथिव्यसीतिपृथिवीह्येष
निधिर्धारयामीत्यस्मिन्प्रजांएवमयोवद्धोपत्यंसवीर्यंसजातान्यजमा
नायेत्येतदेवं सवःइमंलोककृत्वातस्मिन्नेतामाशिषमाशास्तेतथैवैतद्यज
मानाइमंलोककृत्वातस्मिन्नेतामाशिषमाशास्तेतांप्रादेशमात्रींकृत्वाथास्ये

ब्रा। ६। ५।

51

सर्वेनसीरमत्नयाते २ यद्वैमहिमादधाति रुद्रास्त्वाकृण्वन्तुत्रैष्टुभेनछन्दसाङ्गि
रस्वदित्यन्तरिक्षंवैरुद्राःउद्धित्वमेतद्रुद्रास्त्रैष्टुभेनछन्दसाकुर्वंस्तथैवेनमयमेतत्त्रै
ष्टुभेनछन्दसाकरोत्यङ्गिरस्वदितिप्राणोवाऽअङ्गिराहृदवासीतिसृषिरासीत्सेनदृयो
प्रतिष्ठितासीत्सन्तरिक्षमसीत्यन्तरिक्षंह्येवःउद्दिर्वरयामयिप्रजांतावसो
षडोपत्मंसवीर्यंसजातानमजमातायेस्यतद्देवदाःअन्तरिक्षहुत्वतिस्मि
न्नेवामाशिखमाशासतनयैचैतयजमानोन्तरिक्षहुत्वानस्मिन्नेतामशिखमाशा
स्तेतांसंलिप्यामथंस्तत्तया ५ यद्योतरमुद्धिमायधात्या दित्यास्त्वाकृण्व
न्तुजागतेनछन्दसाङ्गिरस्वदितिद्यौर्वैवःउद्दिस्तमेतदादित्याजागतेनाछन्दसाकुर्वं

स्तथैवैनमयमेतत्त्रागनेनछन्दसाकरोत्यङ्गिरस्वदितिप्राणोवाऽअङ्गिरएतद्वासी
तिस्थिरासीत्येनदथोप्रतिष्ठितासीतिधोरासीतिधोवाऽउद्धिर्दीरयामायिप्रजाऽर्थं
रायस्पोषङ्कोयत्ताऽर्थंसवीर्य्यऽर्थंसजातानाञ्जमानायेत्येनदाश्राद्दित्यादिवङ्कन्त्वा
नस्यामेतामाशिषमाशास्तनन्तथैवैतद्यजमानोदिवङ्कन्त्वानस्यामेतामाशिषमा
शास्ते ५ सर्थैतेनचतुर्थेनयस्तन्तथैवैतद्यजमानोदिवङ्कू जयाकरोतिःत्विशे
न्तादेवाचैश्पानरएःकृम्सन्त्वानुम्तमेनछन्दसाङ्गिरस्वदितिशोहेनयज्ञरतहेविश्वे
देवानरःपशुलोकेक्षरवायामेतेनचतुर्थेनयज्ञदिशोदक्षुस्तथैवैतद्यजमानाः
पशुलोकेक्षयामेतेनचतुर्थेनयजमादिशोदधात्यङ्गिरस्वदितिप्राणोवाऽअङ्गि

ब्रा॰ रह्रुवासीतिस्थितासीत्येतदथो प्रतिष्ठितासीतियिशो सन्निदिशो ह्येतयजुर्होरपामपि
४॰ प्रजांधेरयस्पोषंयत्सं ऽस्ववीर्य्यंसजातोयजमानायेत्येतद्वैशपानरादिशः
५२ कृत्वाताभ्स्वतामाशिषमाशास्तेतथैवैतद्यजमानोदिशःकृत्वाताभ्स्वतामाशिषमा
शास्ते ८ तेनैतेनान्नरतश्चबाह्यतश्चकरोति तस्माद्वालोकानामन्तरतश्चबा
52 ह्यतश्चदिशोपतिमितमनेनकरोत्यपरिमिताहिदिशः ७ ताप्रादेशमात्रीमेवोर्द्ध्वां
कुरोति प्रादेशमात्रीत्रिवर्षंवी प्रादेशमात्रोवैगर्भोविष्णुर्योनिरेषागर्भंसम्मितान्त
योनिंकुरोति ८ सायदिवर्षीयसी प्रादेशात्स्यादेतेनयजवाहसीयसीकुर्यीयदि
ह्रसीयस्येतेनवर्षीयसी ५ ९ सयएकःपशुःस्यादेकंप्रादेशंकुर्य्यादथयदि

पञ्चपांक्ताः पशवस्तुः पञ्चप्रादेशाहूर्ध्वो दिग्घमाज्ञीघाध्रीर्ध्वं सर्गस्मिन्नेव चतद्भवति

पञ्चप्रादेशा हस्मात्त्वपुरो ह्यभवति १० अथ परिस्तृणीयैराह्लायपर्यस्यति दिशो

ह्येवैतद्देवा इमाँल्लोकानवखाहूर्त्वादिग्भिरदृंहन्दिग्भिः पर्यतन्वंस्तथो

वैतद्यजमान इमाँल्लोकानवखाहूर्त्वादिग्भिर्दृंहति दिग्भिः परितनोति ११

नामन्त्रेरेहित्वतीये पर्यस्यत्व न्नेहैषां लोकानामत्राः समायन्निति देवेनोत्स

दृंहति १२ अदित्यैरास्नासीति वरुणाणावे यज्ञरज्ज्वरवरुण्यामेवैनामेतत्कृत्वा

हूत्वा पर्यस्यति १३ अथ वनस्त्यः ऊर्ध्वाः करोति तूष्णीमेव दिशो ह्येवता ऽयतदे

देवा इमाँल्लोकानवखाहूर्त्वादिग्भिः सर्वतोऽदृंहंस्तथैवैतद्यजमान इमाँल्लोका

ब्रा॰ नुख्याहूताभिः सम्प्रताटञ्छहति १४ ताऽएनाऽएतस्यैभवन्सैतद्धाऽएताऽएताम
ख॰ स्तुर्वस्तथैवैनामेतत्स्तुवन्तितय्रदतःऊर्ध्वन्तदेतयातिरश्चाटच्चमध्ययदतोर्वाक्
५२ देताभिः १५ तासामग्नेभ्रस्तनानुत्रयत्से नद्धेन्नदेवयातिरश्चाटच्चमध्ययदतोर्वा
क्देती,ऽ३ सौलोकाननुख्याहूतैर्ऐतेस्तैः सर्वान्कामानुर्हनमथैवैतद्यजमानाऽइमी
लोकाननुख्याहूतैर्वैतेस्तैः सर्वान्कामानुहे १८ सैषागोरेवे मेवैलोकाऽउखैलोका
गोस्तस्याऽएतद्धयोयेषातिरश्चीरास्तासामहिन्तनीयेमवतिच्छिन्तनीयेहिगोन्नयः
१७ तस्यैस्तनानुत्रयत्नू यस्सनस्तनानुत्रयतिसाचतनुस्तनाभवतिचतनुस्तनाहि
गोः १८ ताऽउँहैकेद्विस्तनाऽदूर्धयेत्यथोऽग्निष्टस्तनान्नतयाकुर्याद्यैवैगोऽकनीयस्त

नाःपशवोयेभूयस्तनाऽअन्नुपजीवनीयनरावाऽअस्यैतेन्नुपजीवतीयनरावाश्छेहेना
न्नेकुर्वंनयोऽरुंतेनगाद्रुहंनेभ्रुनीयाविशन्याऽवीवातस्मान्नयानकुर्यात् १९ अथा
स्मैबिलभियघनेदितिन्नेबिलगद्भ्रणत्रिनिधाग्वाऽआदिरनद्धाऽयनान्देवाःकत्वा
घावादित्यानिरष्टापयंस्तथैवैनामयमेतत्कृत्वाधावादित्यानिष्टापयति २०
तीयरिगत्यन्तिरयाति कृत्वायसामहीमुरवामितिकृत्वायसामहतीमुरवापि
सेतन्मत्मयीयोनिमग्नयऽइतिमन्मयीसेषायोनिरग्नेःपुत्रेभ्यश्चैयपापवद
दितिःअपवानेन्नेतद्धाऽयनामदितिःकृत्वादेवेभ्यःपुत्रेभ्यःअपणयभ्रायव
तथैवैनामयमेतत्कृत्वादेवेभ्यःअपरणाप्ययच्छति २१ नाहैकेनिस्वाःकुर्वन्ति

ब्रा०
षा०
५५

54

त्रः योवाऽइमेलोकाऽइमेलोकाऽउखाऽइतिवदन्तोयोऽग्नौमृन्मयेस्य प्रायश्चित्तै
यदीनराभेत्स्यतेयेतरस्याम्भरिष्यामो यदीतराभ्येतरस्यामितिनतथाकुर्याद्योवा
ऽयमग्निर्मिः प्रथमोयज्ञः सलोकोवः पूर्वोऽउद्धिस्त्वरिन्यन्तयऽउत्तरोदेः साध्यय
देनह्वन्तस्यैषजाह्निशोऽहैवतद्देतावद्धाऽइदं सर्वं यावदिमेवलोकादिशश्वस्व
दत्तीयाह्रेदतितरेचयेयऽउवैयदेतातिरिक्तं क्रियतेयजमानस्यतद्विषन्तम्भ्रातृव्य
मभ्यतिरिच्यतेयऽउभित्वायैप्रायश्चित्तिकृत्वतरांस्मैतदत्वाकृस्मारे २२ ब्राह्मणम् ०
तृतीयः प्रपाठकः कण्डिका ११४ तस्माऽअयतस्याऽअयनस्याश्चन्याक्षीपूर्वी करो
ती येषीस्वबाढेयमवाऽअयंबालोकानां प्रथमास्वज्ञाततमेनस्माऽअयवमदः क

रोत्येषां ह्येवलोकानामियमाहिषीकरोति महिषीहीयज्ञैपेव प्रथमाविन्नासाम

हिषी १ पादमात्रीभवति प्रतिष्ठावैयादश्यमवैप्रतिष्ठात्र्यालिखिताभवतित्रिहृ

द्वीयम् २ यथोखीकरोतीमैल्लोकान्करोत्यथाविश्वज्योतिषः करोत्येनादेवताः

अग्निर्वायुमादित्यमेता ह्येवदेवताज्ञिश्वज्योतिस्ताऽयतमाऽयवमदः करोत्येब्रह्म

लोकेभ्यः यतान्देवत्त्रिर्मिमीतेयजमानः करोति आलिखिताभवतित्रिहृतोह्येते

देवाऽअन्यहिदेवतम् २ अथ्याथाउमात्मैयोखावागथात्ताभ्यरूर्यकरोतिपुरस्ता

द्वीयमात्मनोयाक्कामेतस्माऽयवमदाकरोत्यात्मनोह्येवेयमाउग्रहिषीकरोतिमहि

षीहिवाक्कालिखिताभवतित्रेयाविहितातिवागबोयन्नूर्ध्वंविसामात्रयोयदिद

ब्रा॰
ष॰
५५

न्नर्यपाचोन्नूयमूपां२ स्यन्तरामन्नेः ४ अथोरवड्डूरोत्यात्मानन्नत्करोत्यथयियश्वज्योति
षःकरोतिप्रजावैन्निश्वज्योतिःप्रजामेववियिश्वज्योतिःप्रजननमेवैतत्करोतिताऽयत
स्याःपवमदःकरोत्यात्मत्ताऽयजात्निर्मिमीतेयजमानःकरोतिवजमानस्तदात्मनः
प्रजाङ्कुरोत्यनन्तर्हिताःकरोत्यनन्तर्हितान्तदात्मनः प्रजाङ्कुरोत्युत्तराःकरोत्युत्तरा
55 न्तदात्मनः प्रजाङ्कुरोतिआलिखिताभवन्तित्रिवृद्धिप्रजातिःपितामातापुत्रोऽथोग
र्भ्रःउल्वञ्जरायु ५ ताऽयताऽयजुष्कृतायैकरोत्य यजुष्कृतायाऽइतराऽनिरुक्ताऽय
ताभवन्त्यनिरुक्ताःइतराःपरिमिताऽयताभवन्त्यपरिमिताइतराः ६ प्रजापतिरे
वाग्नि रुभयमेतत्प्रजापतिर्निरुक्तश्चानिरुक्तश्चपरिमितश्चापरिमितश्चतद्या

यज्ञस्य कृत्स्नतायै करोति यदेवास्यानिरुक्तं परिमितं रूपं तदस्यैतेन संकरोति सह वाऽ
एतन्न सर्वं कृत्स्नं प्रजापतिं संस्करोति य एवं विद्वानेतदेव करो[illegible]शीर्षण्याया
यै पिण्डं परिशिनष्टि प्रायश्चित्त्यै ७ सप्थेनानूपयति स्यम्नेन्द्रो वाप्योकर्म्मणः
कृत्स्नतायै यति शिरः एतद्यज्ञस्य यदुखा प्राणो ऽयं मः शीर्षन्प्राणं दधाति ८ अ
श्वशकेन धूपयति प्राजापत्यो वा अश्वः प्रजापतिरग्निर्नो वा आत्मात्मानं हिन
स्त्यहिंसायै नेद्देशकेवतद्धि जग्धं यानि यामतया हैवाश्वं हिनस्ति नेतराम्
स्त्र ९ वसवस्त्वा धूपयन्तु गायत्रेण छन्दसाङ्गिरस्वद्रुद्रास्त्वा धूपयन्तु त्रैष्टुभेन छन्द
साङ्गिरस्वदादित्यास्त्वा भेन छन्दसाङ्गिरस्वदिन्द्रस्त्वा धूपयतु वरुणस्त्वा धूपयतु वि

ब्रा॰ ष॰ ५८

58

ष्टत्वाहूपयन्त्वित्येताभिरेवैनामेतद्देवताभिर्दूपयति १० सप्ताश्वशकानि भवन्ति स
प्तयजूꣳषि सम्पन्नाः यत्ता देवताः सप्तशीर्षन्प्राणा यद्वा अपि बहुकृत्वः सप्तसप्त
सप्तैवतच्छीर्षण्येवतत्सप्तप्राणान्दधाति ११ ब्राह्मणम् ॥ अथैनमस्याद्भवनत्यै तद्वै
देवा अबिभयुर्यद्वै न इमामिह रक्षाꣳसि नाष्ट्रा न हन्युरिति तस्मा इमामेवात्मान
मकुर्वत गुप्त्या आत्मा ह्यात्मानं गोप्स्यतीति १ तं वा अदित्या खनति यथा अदितिर्वा
आत्मानꣳ ह्यहिनस्ति हिꣳसायै यद्दव्ययादेवतया खनेद्धिꣳस्याद्धैनम् २ अदितिष्ट्वा
देवी विश्वदेव्यावती पृथिव्याः सधस्थे अङ्गिरस्वत्खनत्ववट इत्यवटो हि एष देवत्रात्र सा
येत्याशिरुक्तीरतिच तत्स्वक्तिरेव तूपोभवति चतस्रो वै दिशः सर्वाभ्य एवैनमेत

दिगर्भः खनत्यथपचनमेवयायायायाऽसर्वदधातित्तूष्णीमेवनाᳩँहिसर्वंकुरोति २

स्त्रयोखामवदधाति देवानान्त्वापत्नीपत्नीर्देवीर्विश्वदेव्यावतीः पृथिव्याः सधस्थेऽ

अङ्गिरस्वदधतूखे इतिदेवानाᳩँह्येतामग्नेपत्नीर्देवाञ्चिश्वदेव्यावतीः पृथिव्याः स

धस्थेऽङ्गिरस्वदधुस्ताभिरेवैनामेतद्दधातिताञ्जैवयपयः प्रवीवययौवैदेवानांपत्न्यः

ऽवयाथिभिर्ह्येतदाᳩँह्येतमोषधियिभिरेवैनामेतद्दधात्यथ्याविश्वज्योतिषोवदधाति

तूष्णीमेवाथ्यपचनमेवयायाभीन्धे धिषणास्त्वादेवीर्विश्वदेव्यावतीः पृथिव्याः सध

स्थेऽङ्गिरस्वदभीन्धतामुखे इतिधिषणाह्येतामग्नेदेवीर्विश्वदेव्यावतीः पृथिव्याः

सधस्थेऽङ्गिरस्वदभीरेतादियिभिरेवैनामेतदभीन्धेसाह्रसायागेवब्राग्नेविधिषणापाचाह्ही

ब्रा॰
श॰
५७

57

दꣳ सर्वमिदं वाचैवैन मेतदभीन्येषैतानि त्रीणि यजूꣳषि भूमानः प्रजायते ५ यत्रु
त्रीष्टादेवी र्विश्वदेव्यावतीः पृथिव्याः सधस्थे ऽङ्गिरस्वद्धयवन्तूखऽइति यजूत्री हैं
नामग्नेदेवीर्विश्वदेव्यवतीः पृथिव्यास यस्येऽङ्गिरस्वच्छ्रपयान्त्वक्रूलाभिरेवैनामेत
च्छ्रपयति तानि ह तान्यहोरात्राण्येवाहोरात्राणि वै वरूत्रयोहोरात्रैर्हीदꣳ सर्वं वृत
महोरात्रैरेवैनामेतच्छ्रपयति ६ ग्नास्त्वादेवीर्विश्वदेव्यावतीः पृथिव्याः सधस्थेऽङ्गि
रस्वद्धवन्तूखऽइति ग्नो हैतामग्ग्रेदेवीर्विश्वदेव्यावतीः पृथिव्याः सधस्थेऽङ्गिरस्व
द्धवन्तूखऽइति ग्ना हैता मग्नेदेवीर्विश्वदेव्यावतीः पृथिव्याः सधस्थेऽङ्गिरस्वत्त्ये छु
ताभिरेवैनामेतत्पचति तानि ह तानि ह तानि छन्दाꣳस्येव छन्दाꣳसि वै ग्नाश्छ

दोभिर्हि स्वर्गंलोकं द्रवन्ति छन्दोभिरेवैनामेतत्पचति ७ जनयस्त्वाछिन्नपत्रादेवी
र्विश्वदेव्यावतीः पृथिव्याः सध्रस्थेऽअङ्गिरस्वत्पचन्तूखऽइति जनयो हैतामग्रेऽछिन्न
पत्रा देवीर्विश्वदेव्यावतीः पृथिव्याः सधस्थेऽङ्गिरस्वत्पेचुस्ताभिरेवैनामेतत्पचति तानि
ह नाति नक्षत्राण्येव नक्षत्राणि वै जनयो ये हि जनाः पुण्यकृतः स्वर्गंलोकं यन्ति तेषा
मेतानि ज्योतींषि नक्षत्रैरेवैनामेतत्पचति ८ सैव खनन्त्येकेनावदधात्येकेना
भीन्धऽएकेन श्रपयत्येकेन दाद्रीपचति तस्माद्विः संवत्सरस्यान्नं पच्यते नातिखद्वीप
धनेवहुनवाः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैतद्भवति ९
स्य मित्रस्य चर्षणीधृतऽइति मैत्रेण यजुषोपयम्याचरति शिववत्क्रियज्ञोपयम्याचर

तेन वै मित्रः कञ्चन हिनस्ति न मित्रं कश्चन हिनस्ति नैनं हेषः स्यनात्र हि रश्मिनोः यतमेषा तानि
वै वो पवयेदित्यो हयेद् दहृर्ष्वंग्नेयम् १० नाप्रस्तादिवेणयजुषोह्वपति सविता वै प्रसविता वै
ब्रा॰ ष॰ ५८ प्रसवित्र प्रसूत एवैनामेतदुहयति देवस्यास्त्वा सवितोह्वयं प्रसवे पाणिः स्वङ्गुरिः सुबाहुरुत शा
क्रान्तिसर्वं मर्त्ये तस्मा सविता ११ अथैनी पर्यावर्त्तयत्याच्छायमाना पृथिव्या आकाशाद् दिशाः
58 आपृणेन्मच्छायमानान्न पृथिव्या आकाशादिशोरसेनापूरयेत्येतत् १२ अथैनामुपव
न्त्रु न्त्याय पृहतीमवेन्नुत्यायही मेलोकाहरन्त्वाः उरु ति स्युक्रुवात्वामित्युरु ति पृथिव्य
एतस्य प्रतिष्ठितेत्येतत् १३ तीपरिगृह्णातिदधातिमित्रैनान्तः उरस्वीपरिददाम्यमित्याः
पद्याभाभेदीत्म यंद्वेष्याप्यां मित्रो यो यंपवतेनस्माः यवैनामेतत्परिददाति गुप्त्यै तेहमे

लोकाभिजगुप्सात्तस्माद्देवालोकानामवक्रिष्टतमीयते १५ अथैनामाह्वयति सोमस्ये
न्द्रवायोकर्म्मणःप्रहृतेनाथयद्देवाह्वयति त्रिशिरःप्रतयज्ञस्यपद्गुरवाप्राणःपयःशी
र्षैस्तत्प्राणन्दधात्यथयोयासाबाऽडरवायोधायान्नमयोदधाति तस्माच्चोवायोपयः १५
प्रजायिष्यसाह्वयन्ति प्रजापतेर्वैशोकादजासम्भवप्रजापति रग्नित्रैत्राऽआत्मा ना
नर्थं हि तस्माहिष्टमायैयदेवाजायाऽप्रजाहसर्वाः र्थंयथीरस्ति शायोमामेवैनामेतं
दोषयीनाथंरसेनापूर्णन्ति १८ यसवस्ताच्छन्दन्तः गायत्रेणछन्दसाङ्गिरस्वद्रुद्रा
स्त्वाछन्दन्तु त्रैष्टुभेनछन्दसाङ्गिरस्वदादित्यास्त्वाछन्दन्तु जागतेनछन्दसाङ्गिरस्वद्विश्वे
त्वादेवावैश्वानराःआवछन्दन्त्वानुष्टुभेनछन्दसाङ्गिरस्वदित्येनामिरेवैनामेतदेवता

ब्रा॰
६॰
५५

59

भिःकरोतिताभिर्हूयपयन्तिताभिराद्धेणन्ति योवावकर्म्मकरोतिसः ऽएवतस्योपवारंवे
दतस्मायाभिरेवदेवताभिःकरोतिताभिर्हूयपयन्ति ताभिराध्नुणन्ति ७ ब्राह्मणम् २
पञ्चमोध्यायः भूयांश्ंसिहवींषिभवन्त्यग्निचित्याग्नायज्ञानग्निचित्याया
मतीनिहकर्म्माणि सन्ति याञ्चान्याकर्म्माणितानाप्नवानीति तेषामग्निचित्याराजसूयो
वाजपेयोश्वमेधस्तद्यन्नान्याश्च्यानिकर्म्माणि सयन्ति न सर्गान्नाप्नवानीति १ आग्नावैष्णवः
एकादशकपालस्तदस्यरस्यदीक्षणीयं वैश्वानरोद्वादशकपालः आदित्यश्चरुस्त
ऽआग्ने २ सयदाग्नावैष्णवमेवतिर्यपे त्रेतरेहविषीः अघरस्येवदीक्षणीयन्तुत
दस्यान्नाग्नेरथयदितरेऽएवतेहविषीतिर्यपेत्राग्नावैष्णवमग्नेरेवदीक्षणीयन्तुत्तर

ॐ स्यान्नाधरस्य ३ उभयानि निर्वपेत्याहुरस्य वाग्नेश्वोभयं ॐ ह्येतत्कस्मोद्दरक
र्म्म चाग्निकर्म्म वाहुरस्य पूर्वमथाग्नेरुपायिं ह्येतत्कर्म्म यदग्निकर्म्म ४ स यः पशुस्थार
ग्नाहि सिवास्लस्यतदेव ब्राह्मणं यत्पुरश्चरणं द्वैश्वानरो द्वादशकपालो वैश्वान
रो वै सर्वेऽग्नयः सर्वेषामग्नीनामुपास्यै द्वादशकपालो द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्स
रो वैश्वानरो ५ यद्वेवैतं वैश्वानरं निर्वपति वैश्वानरं वा एतमग्निं जनयिष्यन्न
वति तमेतत्पुरस्तादीक्षणीयायां ॐ रेतोभूतं ॐ सिञ्चति यथा रेतः सिञ्चेदेवं यो वै रेतः सि
ञ्चति तादृग्जायते तद्यदेतमत्र वैश्वानरं ॐ रेतोभूतं ॐ सिञ्चति तस्मादेषो मत्र वै
श्वानरो जायते ६ यद्वेवैतेन हविषा निर्वपति स्प ज्ञ्वैवैष वैश्वानरो द्विदेवत्य आदित्यमप

श्रा॰
ष॰
८०

ह:तत्तमन्वकरोतिवैश्वानरंद्वादशकपालंनिर्वपतितत्तत्कृत्वाद्विशङ्करोति ७ एकऽएवभवन्त्य
कदेवत्याऽएकस्यैवत्नगच्छत्तमेकस्यं श्रियङ्करोतिवरुणनरोत्रुद्रदेवत्यो भूमावाऽएष
नएलानीयज्जुहृद्भूमोऽएषदेवामीयदादित्याद्विशिनन्भूमानन्दयातीत्यद्विदेवतम् ८
यथायात्मं श्रीरऽएववैश्वानरऽआग्नेयऽआदित्यश्चवरुणशिरश्चवनदात्मानस्यकरो
तिवैश्वानरंद्वादशंनिर्वपतिशिरस्तत्कृत्वात्मानङ्करोति ९ एकऽएवभवन्त्येकमिव
हिशिरश्चवरुणिर्नरोवरुद्रदेवत्योभूमावाऽएषनएलानांयज्जुहृद्भूमोऽएषोऽद्भ्रानीय
दात्मानंस्तदेद्भ्रानान्भूनामन्भूमानन्दयाति १० द्वृतऽएषभवद्धिहृतभाजमाद्यादित्याः
हेनैवेनानेनद्भागेनस्वेनरसेनप्रीणात्युपांशुश्चेतानिहवींषिभवन्तिरेतोवाः

60

अत्रयज्ञःउपांशुदेवैरेनाभिह्वयते ११ अथौद्ग्रभणानिजुहोत्यौद्ग्रभणेनहवैदेवाऽआत्मा
नमस्माल्लोकात्स्वर्गंलोकमुदगृह्णततस्मादौद्ग्रभणानितथैवैतद्यजमानऽउ
द्ग्रभणैरेवात्मानमस्माल्लोकात्स्वर्गंलोकमुद्गृह्णीते १२ तानिवैभूयांसिभव
न्त्यग्निचित्यायांवाऽइदानग्निचित्यायायस्योक्तोयन्महद्भवयान्तिभवन्तितस्योक्ताय
रस्यष्टव्योएषयाग्नेस्तस्योऽयवोक्तः १३ पञ्चाहुतीर्जुहोति पाङ्क्तोयज्ञोयावान्य
ज्ञोयावत्यस्यमात्रातावतैवैनमेतदितोभूतंसमिन्धतिसमाग्नेःसमन्वितिकोऽग्निः
समन्त्वर्वाःसंवत्सरःसंवत्सरोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्यमात्रातावतैवैनमेतदितो
भूतंसमिन्धतिनात्रभवन्तिद्वादशसंपद्यन्तेद्वादशमासाःसंवत्सरःसंवत्सरोऽग्नि

ब्रा॰ श ६१

61

यथांवानग्निर्यथांवत्सस्समाज्ञातावन्नतावन्नेभवति १४ सज्जहोत्याकूतिमग्निंप्रयु
जंस्वाहेत्याकूताद्वाऽएतदग्नेकर्म्मसमभवत्तदेवैतदेतस्मैकर्म्मणेप्रयुङ्क्ते १५
मनोमेधामग्निंप्रयुजंस्वाहेति मनसोवाऽएतदग्नेकर्म्मसमभवत्तयैवैतदे
तस्मैकर्म्मणेप्रयुङ्क्ते १६ चित्तंविज्ञातमग्निंप्रयुजंस्वाहेति चित्ताद्वाएतदग्नेकर्म्म
समभवत्तदेवैतदेतस्मैकर्म्मणेप्रयुङ्क्ते १७ वाचोविधृतिमग्निंप्रयुजंस्वाहे
तिःवाचोवाऽएतदग्नेकर्म्मसमभवत्तामेवैतदेतस्मैकर्म्मणेप्रयुङ्क्ते १८ प्रजाप
तयेमनवेस्वाहेति प्रजापतिर्वैमनुःसहीदंसर्वममनुत प्रजापतिर्वाऽएत
दग्नेकर्म्मकरोत्तमेवैतदेतस्मैकर्म्मणेप्रयुङ्क्ते १९ अग्नयेवैश्वानरायस्वाहेति स

वत्सरो वा ऽअग्निर्वैश्वानरः संवत्सरो वाऽएतदग्नेः कर्म्म करोत्यन्नमेवैतदेतस्मै कर्म्मणे
ऽपिदधति २० अथ हाविः सावित्रीञ्जुहोति सविता वाऽएतदग्नेः कर्म्म करोत्यन्नमेवैतदेतस्मै क
र्म्मणोऽपिदधति विश्वो देवस्य नेतुर्म्मर्त्तो वृणीत सख्यम् विश्वो राय ऽइषुध्यति द्युम्नं
वृणीत पुष्यसे स्वाहेति यो देवस्य सवितुः सख्यं वृणीते स एष तमित्थं त्वं वृणी
तऽएष वाऽअग्निः सख्यं वृणीते य ऽएतत्कर्म्म करोति २१ नाभिदघ्ने खायामेवैनामभ्य
ञ्जन्ति जहतीकामेष्टो वाऽएतानि हयन्त्यग्निर्वाऽत्र यजमानस्यैषु खात्मान्य
जमानस्य सर्वान्कामान्सम्प्रतिष्ठापयाम ऽइति तत्तथा कुर्य्यादेतस्यैवेयज्ञस्य मर्द्धे स्थितस्य
तासामाहुतीनां योरसस्तादेन दर्व्यां दीप्यतेनवत्ता प्रोक्षितेनापरेणाहुतेः शोभते भ णो वृष्टं खायाम्प्रवृ

ब्रा॰ क्ति तदेनामेव यज्ञाऽआरोहाति तेषशाम्भिर्न्निनस्मात्स ॐ श्लिष्टाऽपवयजेऽक्रतेष्ठोद्भ्रमणो
ष॰ ष्टखीप्रहृज्ञात् २२ मुञ्जकुलायेहवल्लीणांभवत्मादीप्यादितित्वेवयहेवमुञ्जकुला
६२ ये त्वषोतिरेवाग्नेर्यन्मुञ्जोनवै योनिर्गर्भ ॐ हिनस्यहि ॐ सापैयोनेर्वै जायमानोजाय
ते योनेर्ज्जायमानोजायाताऽइति २३ शणकुलायमन्तरम्भवत्मादीप्यादितित्वेव
62 यद्देवशणकुलायं प्रजापतिर्यस्यै योनेरसृज्यत तस्याऽउमाऽउल्बमासञ्छणाजर
यु तस्मात्ते पूतयो जरायु हि तेन वै जरायु गर्भ ॐ हिनस्यहि ॐ सापैजरायुणो वैजा
यमानो जायते जरायुणा जायमानो जायाताऽइति २४ ब्राह्मणम् ३ तानि षड्व्य
हत्रीमिमे वै लोकाऽरुखानिष्ठन्नीव वाऽइमे लोकाऽअथो तिष्ठत्वे वीर्यं वन्तरः १

उदग्राभीदित्युद्वै प्राणभृदित्यत्र प्रजापतिः प्रजा असृजत २ यद्देवोदग्राभीदित्येतद्वै त्रेधा होम
येषां देवमनुष्याणां दिग्यदुदीची प्राची ३ यद्देवोदग्राभीदित्येतस्यामेवैतद्दिशि
स्वर्गस्य लोकस्य द्वारं तेन तस्मादुदग्राभीदित्यन्नाद्यं तीर्णे होत्युदग्राभीदित्युदतिगान्नयति
द्वारेण स्वर्गस्य लोकस्य द्वारं प्रयापयति ४ मामहमित्या मा मा हरिधा इति यथैव
तस्य यजुस्तथा बन्धुरमन्त्रगुप्तवीरत्ययन्नक्षिते यो यो वा उ रवीघे तिवेयो याया:
मा मा नु गणं त्रिवीरयस्तामित्यग्निश्रवसं ददृरिभ्यश्च इत्यग्निश्रवसेन तत्क्षिष्टुत्तो
भवतः ५ इषमूर्जमस्य देवि सूर्याविस्त्वयोः इति यथैव यजुस्तथा बन्धुरणवरोमा
यास्त्वयकृतासीति प्राणो वा अस्य सरस्वती यास्त्वयया कृतान्नमेष्टन्देवस्वो इद

ब्रा॰
ष॰
६१

63

मस्तस्त्वमिति यो ऽ यं वै नमित्रयज्ञो वा हन्तीर्हो ऽ ह्यन्यवतिमा ऽ यतदाह स्थो ऽ यं वैव
हः स्थमरिष्टान्समुदिदियरो ऽ स्मिंस्त्रि नियष्ये वारिष्टानाम्नैतस्मिन्नस्त्र ऽ उदियादेव
मेतदाह ८ हाब्धा प्रहरणक्लिच्छिपा युजमानोयजमानोग्निर्य्यावानग्निर्य्याव
त्यस्समात्रानावतैवैनामेतत्प्र [stain] गायत्र्यात्रिष्टुभावप्राणोगायत्र्यात्मा
त्रिष्टुब्वेनावान्वै पशुर्य्यांवान्प्राणश्चात्मावत्तयावान्पशुस्तावतैवैनामेतत्प्रवृणक्त्य
थो ऽ स्याग्निर्हैं गायत्रीन्द्रस्त्रिष्टुबैन्द्राग्नोऽग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्समात्रातावतैवैना
मेतत्प्रवृणक्तीन्द्रोऽग्नी वै सर्वेदेवाः सर्वदेवत्योऽग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्समात्रा
तावतैवैनामेतत्प्रवृणक्तितयोसमपदानिसमवितिकोऽग्निः समवेव संवत्सरः

मेवन्मारोग्निर्य्यांवानग्निर्य्यांवत्म्यस्माज्ञातावद्भवति ७ नीयदाग्निःसेनपत्न्ये
नामर्ध्विरारोहन्त्यिोषावाऽउरवाहूषाग्निस्तस्मायदाहूषायोषाञ्छेसेनपत्न्याथ्यास्मा
ञ्छेरेतोदधाति ८ नद्वैकेयदिरमर्ध्विरारोहन्त्येद्वारानेवावपत्न्यानयेनेषोग्निरि
तिनतथाकुर्य्यादस्यत्वावपश्चज्जायतेयनत्वाग्नयःप्रवायस्रत्वत्रामियन्स्त्रवन्ति
रेतःस्यरत्त्रेवदधातिरेतःउयतदनसिकंपदर्धिस्तस्मादेननामर्ध्विदेवारोहेत् ९
नायदार्ध्विरारोहत्यथ्यास्मित्त्रमिघमाददातिरेतोवाऽपनामेतदापद्यतःयषो
ग्निस्तास्मित्रेनाञ्छेरेतोहिसम्भूतिन्दधाति १० साकाम्मेकास्यात् देवाश्वासुराश्च
षोभयेप्राजापत्याःअस्पर्द्धन्ततेदेवाःअग्निमनीकंकृत्वाकुभकोभवतस्मात्स

ब्रा॰
श॰
६५
65

स्वाहू रसोस्ति तस्माड्लोस्तितोर्ध्विंसः यथोग्निरेवयत्कृष्णुवाग्निमेवास्मिन्ने तत्सम्भूतिर

याति ११ प्रादेशमात्रीभवति प्रादेशमात्रो वै गर्भो विष्णुरात्मन्नेर सज्यतन नसेष्ट

नमस्त्वमासीज्जमावत्स्यन्तु वीयतः आत्मानस्यैव तस्मान्न स्य नमस्मभवततान्मे

वत एतान्नमध्ये निनवाऽउ लक्ष्म त्र्युं इन स्मिह्युं सायाद्वत्वावै जायमानो जा

यतऽउत्पान्नायमानो जायतनाऽइति १२ नासादयाति द्वन्त्राः सर्पिरासतितिरितिदार्वि

न्नाः सर्पिरथातः इमेन त्यत्नो होतायुरेण्यःइति स नान नो होता घरेण्यःइमेत तस्मह

सस्मुत्रोऽस्मनुतेः इति बलहैं स होबलस्य पुत्रो ह्रुतारस्मे नान्ति पृत्राद याति स्वाहा

कारेणा तस्योपरि बध्नुः १४ न वाऽआत्मे वो स्ववे तिनिर्मृज्जाः स्वणाजरण्यत्स्वं बहूनङ्ग

ब्रीः समित् १५ वालोरवाभवत्सत्तरेमज्ञावालोयात्मात्तएयोनिर्म्मोछेमज्ञाम
वत्सत्तरे शाणावास्याहियो निरत्तरन्न एषुवाले शाणाभवत्सत्त रंहुनवालेशं
ह्निजएष्यद्वन्वाल छतत्तवत्सत्सत्तरासमिद्धास्यं स्थलमत्तरेगर्ब्रेयनब्रो
वैजायमानोजायतेतेजएवैनमेतज्जनयति १९ ब्राह्मणम् ४ अथवैकङ्कती
मादधाति प्रजापतिर्याम्प्रथमामाहुतिमजुहोत्सहुत्वायत्रन्यमृष्टततोवि
कङ्कतः समभवत्सैषाप्रथमाहुतिर्यद्विकङ्कतस्तस्मामास्मिन्नेतज्जुहोतितयेनमे
तन्मीणानिपरस्याऽअपिसंचनोवरौ २ अथाश्मतर यत्राहमास्मितां २ अवेतिप
छेवयन्नलयावस्युः १ अथौडुम्बरीमादधाति देवाश्चवासुराश्चोभयेप्राजापत्याः

श्रा॰
बा॰
६५

असुर्द्धन्त ते ह सर्व्वऽएव वनस्पतयो सुराणन्नुपेयुरुदुम्बरो हैव देवान्न जहौ ते देवाऽअसु
राञ्जित्वा तेषां वनस्पतीनवृञ्जत २ ते होचुर्हन्त य एषु वनस्पतिषूर्ग्रसो रसस्तमुदुम्ब
रे दधाम ते यद्यपक्रामेयुर्व्यातयामाऽअपक्रामेयुर्य्यद्वा येन द्ग्यायथा नवा नू
हिवा न तेन य एषु वनस्पतिषूर्ग्रसो रसः आसीत्तमुदुम्बरे न्यदधुस्तस्मात्स सर्व्वा
न्वनस्पतीननु पच्यते तस्मात्स सर्व्वदार्द्रः सर्व्वदा क्षीरी तदेतत्सर्व्वमन्नं यदुदुम्बरः
सर्व्वे वनस्पतयः सर्व्वेणैवैनमेतदन्नेन प्रीणाति सर्व्वैर्व्वनस्पतिभिः समिन्धे ३
परमस्याः परावतऽइति या परमा परावदित्येतद्रोहिदश्वऽइहागहीति रोहितो
ह्यग्नेरश्व पुरीष्यः पुरुप्रियऽइति पशव्यो बहुप्रियऽइत्येतदग्ने त्वं वराम्मृध

65

२८

ऽऽत्यगेन्त्वन्त्र ॥ सर्वो व्यापन्नः ऽ इत्येतत् ४ अथ परस्तुह्वकामादधाति जायतऽय
षऽयतद्राञ्चीयते सऽयष सर्वस्माऽन्नायजायतऽयतहैकमन्नं यदयरस्तुह्वका
न्त्वैनैभवमेतन्त्रीणानि यदग्नेकानि कानि विदानेदानूणिदधासि सर्वन्तदस्त
ते हुतन्तज्जषस्वाघविष्ठेति यपैवषजस्मथा मन्त्रस्तपकिन्नापरस्तुन्दकानन्द
स्माऽयतन्त्वदधति तदस्माऽज्जन्त्वहूत्वापिदधाति ५ अथायःशयमादधाति
जायतऽयषऽयतषञ्चीयते सऽयष सर्वस्माऽन्नायजायतऽयतहैकमन्वंय
दयःशयं तेनैनमेतन्त्रीणानिपदत्स्वुपजिह्विकायह्रम्भोऽस्मातिसर्पतीत्युप
जिह्विकावाहितदग्निष्वम्भोवातिसर्पति सर्वन्तदस्तते हुतन्तज्जषस्वषविष्ठा

ब्रा। तियथैवयज्ञस्तथावभृथस्तथानिस्त्वाधायःययत्रनस्नाऽयतनस्वदयतितदस्माऽअन्नंकृत्वापि
ष। दधाति ६ अथैताऽउत्तराःपालाशाभवन्ति ब्रह्मवैपलाशोब्रह्मणैवैनमेतत्समिन्धे
६६ यदेवपालाशयःसोमोवैपलाशोऽथयास्यपरमाहुतिर्यांतांसोमाहुतिस्तामस्मिन्नेतज्जु
होतितयैनमेतत्प्रीणाति ७ अथद्वेद्वेअभ्यावस्तन्तन्वऽइत्यम हरःहरःप्रमन्त्राऽश्वारन्न
ऽइन्द्रेदतशायेवतिष्ठतेयाममस्माऽइतियथाश्वायतिष्ठतेवामस्मिन्नेनतदायसोषेण
समिधामदन्नऽअस्मिन्नेदगन्मातेप्रतिवेशारिषामेतियथैवास्यप्रतिवेशानरिष्येदेय
मेतदाह ८ नामाष्टष्यिसुआःसमिधानेऽग्नाविन्नाषाहनाभिःष्टष्यिस्रेषश्चेषऽयतस्त
स्मिध्वतेरापस्पोषापमहहतेहवामहऽइतिरथ्येवपोषापवहहतेहवामहऽइत्येतदिस्म

66

२१

दमितीरयाद्येषमन्त्रो हृदङ्गमिति हृदङ्कोह्येषयजत्रमिति यजत्रमिव्ह्येतच्चतारमग्निंष्ट
ननामसस्मर्हितिमिति जेनाद्यग्निःष्टननाध्वसामहि: ९ याःसेनाऽअभीत्वरी ईर्ष्ट्रा
ब्याम्मलिम्लुनतेष्वमलिम्लवो योऽअस्मभ्यमरातीयाद्यश्चनो द्वेषते जनः निन्दाद्योऽअस्मा
न्धिप्साच्च सर्वंतं मस्मसा कुर्विति १० एतद्वै देवा यशैनानैद्वेक्ष्यन्नात्माद्विषस्तमस्माऽअत्र
कृत्वाप्यस्यस्तेनैनमपीणन्नत्र महेन स्माभवद्द्देवानीयापाप्मानन्तंशैवैनयजमानोयश्चे
नेद्वेष्टि तमस्माऽअत्र कृत्वापिदधाति तेनैवमपीणन्नत्र महेन स्मभवति द्वहत्यत्यजमान
स्यपाप्मानम् ११ ताऽएताऽएकादशादेयान्नन्सत्रियस्सवाप्रोहितस्सवासर्वंवैत
घरेकादशसर्वंदस्त्रियोवाप्रोहितोवा १२ द्वादशान्नन्सत्रियस्सवाप्रोहितस्सवा स

ब्रा॰
ष॰
६७

67

दैवैवेनयद्वादशसमर्द्धन्त्वयंक्षत्रियोवापुरोहितोवा १३ सपुरोहितस्य[illegible]णि संशितमेवब्र
ह्मसंशितंवीर्यंबलम् संशितंतेक्षत्रंजिष्णुयस्याहमस्मिपुरोहितऽइतितदस्याब्र
ह्मवर्चसंसंशयति १४ अथक्षत्रियस्योदेवाम्याह ऽउतिरन्तुदव्यौऽथोबलम् ति
रोमिब्रह्मणामित्रानुन्नयामिस्वाँ२ अहमितियथैववन्तिणः यादमित्रानुन्नयेत्त्वानेवमे
ताभ्यामभ्याह २५ अग्निरेवब्रह्मणावत्स्यत्रेणव १५ तास्त्रयोदशसंपद्यन्ते त्रयोदशमासाः
संवत्सरोग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्यमात्रातावतैवैनमेतदात्मसम्मितेनैवैनमेतदन्नेनप्री
णातियद्वेवाऽऽत्मसम्मितमन्नमवतितन्नाहिनस्तियद्भूयोहिनस्तितद्यत्कनीयोनतदव
तितिष्ठन्नारयातितस्मायरिवन्त्रुःस्वाहाकारेणरेतोवाऽदश्वंसिक्तमटामग्निस्तस्मिन्न

काधान्यस्वाहाकारमन्वञ्चादधाति हिं ॐ स्वाहेतन्नावस्य समिधस्तेननाहुतयोऽवरुस्वाहाका
रेणैतेनामन्त्रं हिंस्वाहाकारस्तथाहैनत्सि १० आलभम् अथ विश्रुकमान्कान्वा
वात्मयणोपस्थायास्तमितऽआदित्ये तस्मैव प्रथममुद्धृपेत तद्वाऽएतमेतेनान्नेनप्री
णात्येतानिः समिद्धिस्तस्यान्तस्यजग्धस्यैषपाप्मासीदतिभस्मतेनैनमेतद्यावत्येयति
तस्मिन्नुपहतपाप्मानमेवैविमृजते याचैविस्त्र्यस्तसमिधमादधाति राज्ञाऽएवैनमे
तदन्नेनप्रीणाति रात्रीमथप्रयच्छ्र र्त्तऽइति तस्योक्तबन्धुरात्र्याःऽएवैतपसेतद्रूप
समादधाति ११ अथप्रातरुदितऽआदित्येभस्मैव प्रथममुद्धवत्येतद्वाऽएतमेतेना
न्नेनप्रीणात्येनया समिधा यच्चरात्र्योपसमादधाति तस्यान्तस्यजग्धस्यैषपाप्मासी

दतिभस्मनैनैनमेतद्यावर्त्तयति तस्मिन्त्वपरं तपामत्वार्चंषि सृजते तथा चैवि सज्जसमिधमा
ब्रा॰ दधात्यमुं ऽएवैतमैन्मेतदन्नेनप्रीणात्यग्नाहुतत्प्रयावमभरेऽत्रऽति तस्मोक्रोबहुरह्नऽएवैतामशिर
घ॰
७॰ ष्टस्वस्तिमाशास्तेतघास्किञ्चानेद्धोपसमादधात्यग्नाहुतिकृत ष्टस्तैवास्मैतदुपसमादधाति २
अहोरात्रेवाऽअभिवर्त्तमाने संवत्सरमाप्नुतः संवत्सरऽइदं सर्वं मद्यायैवैतामरिष्टि
70
ष्टं स्वस्तिमाशास्ते २ अथ यदास्मैवृतं प्रयच्छन्त्य थ घतेऽन्ववसमिधमादधाति न च्यते
त्र्यन्यदित्यहैकऽआहुरग्ढुनितञ्जहपादनवक्षमेवैतयदीन्द्रेनज्ञाहुतिञ्जुहुयादि मि
सर्वैत्न्मादेववैदेवोवाऽअस्यैषऽआत्माभानुषोयृष्टसयत्रवेत्राव्रतेभन्देवमात्मानं प्रीणा
यादयवत्मनतिक्रिनथोहैतनन्देवमात्मानं प्रीणातिसापत्नमितेमेनन्वाहुरतिर्यक्ष्यहुहूतेत्यका

लेनात्त्रमन्त्रं शंस्तिव्रतम् ५ सवैसमिचमाद्यायव्यत्नयतिदेवोवाऽऽसैषःऽआत्मामानुवोयरे
वाऽउवासुग्नेयमनुष्यासस्मात्समिचमाद्यायाऽव्रतयति ८ सत्रयतेतस्मिन्नेदिहीन्मशानयते
शान्तेस्मनोदेहीन्मेनदनमीवस्यशुष्मिणः इत्यनशनायायस्यशुष्टिणः इत्येतन्मदाताऽक्ता
रिषःऽइतियजमानोवैदातायययजमन्नारिषः स्मेनहृष्यन्नोचेहिपदेचनष्पदःऽइत्याशि
षमाशास्तेषडुभिन्नायेषायाशिवतिमाहोन्नरस्मिंस्तदन्नाकथ्यानःऽइति ७ यधेषोरवा
भिधेनयाभिन्नानवास्यात्मरविलीस्यात्तस्यामेनेपर्यावयेदर्द्धतिवाऽयषोस्यायभिधतेना
त्तौऽइयन्नेवनानात्तीयामिसमनात्नेविमराणीतितन्नोरवायैकपालेषुरस्तात्त्रास्यतित
योहेवऽयनसेस्त्वायैयोनेत्रैव्यवते ८ सयमदसहत्सोरवाग्न्वापशायाश्चपिष्टासतंस

ब्रा॰ अथयस्यसमाहृतमोखाञ्चोपशायाञ्चपिष्टासꣳस्कन्नोखाद्रुरेत्नेतथैवाहृतानुपर्यस्त्रजनस्वखी
ष॰ मेवपक्वापर्य्यावपन्निकर्म्मणिरेवतत्प्रायश्चित्तिः पुनस्तकपालस्स्वायामुपसमस्योखाञ्चो
७१ पशायाञ्चपिष्टासꣳस्कन्नानिदयात्तिप्रायश्चित्तिम्मः ९ अथयपयेष्वऽउकव्योग्निरजग
वे हार्हपत्यंचावसगच्छतिगार्हपत्यादिसऽ अहृतोभवतिगार्हपत्यादेवैनंप्राञ्चमुद्धर
त्योपसमाधायोखीप्रहृत्यरादेतथैवाहृतानुपर्यस्त्रजनस्वस्तीमेवनीयदाग्निरारोहति १०
अथप्रायश्चित्तीकरोति सर्वेभ्योवाऽएषः पनञ्चामेभ्यऽअपत्रेतघ्देवासाञ्चकामानीहव
विपतेग्नावनुगनेतदेवैतन्मनन्नोतिसमन्यात्तुभेप्रायेश्चित्तीकरोत्मद्दरप्रायश्चित्तिञ्चा
त्तिप्रायश्चित्तिश्चाहुरस्पद्दहोमयाग्नेत्तस्मोक्षोवन्तुः ११ तमसियात्यस्योपहत्या

71

सीनःप्राङ्निष्क्रामति द्विष्वक्कर्मणोल्लोकाहेत्वथोपोज्याय समिधमादधाति पुनस्त्वादित्या

हृद्वावसेवःसमिन्धतीपुनर्ब्रह्मलोकेवस्तनीयध्यहैरित्रेतास्मादेवताभ्यःसमिन्धनामिर

त्येतद्वैनेनत्वन्नन्वेयर्द्धयस्वसत्याःसन्त्तयजमानस्यकामाःइतिव्रूतेनहत्वन्नन्ववर्द्धय

स्वयस्यवेम्भःउत्याह्वामेभ्योयजमानःप्राथन्तनेसमर्द्धेसत्याःसन्निन्मेतत् १२ अथयदिग

र्हपत्योनुगच्छेत् दरणीयावसमगच्छत्यारणीमध्यं हिसःप्राहतोभवत्यारण्यामेवैनमा

स्थित्वोपसमाधायप्रायश्चित्तीकरोतिः १३ अथयदिप्रमतःप्राहवनीयोनुगच्छेद्गार्हप

त्यमवावसमगच्छतिगार्हपत्याद्धिसःप्राहृतोभवतिगार्हपत्यादेवैनंप्राञ्चं साह्वाश्चि

तेनहृत्वोपसमाधायप्रायश्चित्तीकरोतियस्तस्मिन्कालेहुरःस्यात्तामहरप्रीयश्चित्ति

ब्रा॰ षु॰ ३१

कुर्य्यात्तस्मादन्यमग्निमाधायप्रायश्चित्तिः १४ अथयस्याग्नीध्रीयोऽनुगच्छेद् गार्हपत्यंवावसगच्छति
तिगार्हपत्याद्धिसऽआहृतोभवतिगार्हपत्यादेवैनंप्राञ्चाहृत्यान्तरेणसदोहविर्धानेउपसमाधा
यप्रायश्चित्तीकरोत्यथयदिगार्हपत्योऽनुगच्छेत्तस्योक्तोबन्धुः १५ ब्राह्मणम् ८ चतुर्थः
प्रपाठकः षष्ठोऽध्यायः कण्डिका १० रुक्मंप्रतिमुच्यबिभर्ति सत्यँ हैतद्यद्रुक्मः
सत्यंवाऽएतन्नमर्हतिसत्येनैतद्देवाऽअबिभरुःसत्येनैवैनमेतद्बिभर्ति १ तद्वन्न
सन्तँ मसौमाऽआदित्यःसहिरीमयोभवतिज्योतिर्वैहिरण्यंज्योतिरेषोऽमृतँ हिर
ण्यममृतमेषपरिमण्डलोभवतिपरिमण्डलोह्येषऽएकविँशतिनिर्बाधऽएकविँ
शोह्येषमहिष्टान्निर्बाधंबिभर्त्तिरश्मयोवाऽएतस्यनिर्बाधाऽएकविँशोह्येषमहिष्टा

72

त्विद्वार्यं बिभर्त्ति रक्षसमयो दाऽयं तस्मान्निर्बाधा बध्नन्तेऽउवाऽयं तस्य दक्षसमयोः २ यदेव रुक्मं
प्रतिमुच्य बिभर्त्त्यसौ वाऽआदित्यःऽएष रुक्मो नो हैतमग्निर्मनुष्यतो मनुष्यरूपेणायन्त
मर्हत्यमेतेनैव रूपेणैन रूपं बिभर्त्ति ३ यदेव रुक्मं प्रतिमुच्य बिभर्त्ति देवो वाऽरुद्र
थं श्रियमयमग्निस्तेजो वा वीर्यं रुक्मोऽस्मिँल्लोके तस्मिँस्तेजो वीर्यं दधाति ४ यदेव
रुक्मं प्रतिमुच्य बिभर्त्त्येनं तेऽदेवाः सुविभयुर्यद्देतऽइममिह रक्षांसि नाष्ट्रा न हन्युरि
ति तस्माऽएतं मन्त्रिकागोमारमकुर्वंस्तमेवादित्यमसौ वाऽआदित्यःऽएष रुक्मस्तथैवा
स्माऽअयमेतमन्त्रिका हो मा रक्षां करोति ५ कृष्णाजिनेनाभिप्रावृतो भवति यज्ञो वै कृष्णाजिनं
यशो वाऽएतं यज्ञ मर्हति यद्देनैनं तन्देवाःसुविभहर्ष्यञ्चनैवैनमेतद्बिभर्त्ति लोमतश्छन्दा

ब्रा. श. ४१

73

ॐसिवैलोमानिछन्दांॐसिवाऽएतन्नमद्भिरेतन्देवावाअभिमहृश्छन्दोभिरेवैनमेतद्बिभर्त्ति
८ अभिशुक्लानिवकृष्णानिवलोमानिनिषन्नोभवत्यृक्सामयोर्ह्वैतद्रूपेऽऋक्सामेवाऽय
नेयन्त्रमर्हतऽऋक्सामाभ्यामेतद्देवाऽअभियिमहृश्चऋक्सामेवैनमेतद्बिभर्त्तिशाणोहृक्लपाश
स्विहूतन्त्रस्याक्रोबन्धुः ७ मुपरिनाभिबिभर्त्ति सौवाऽआदित्यमयंप्रहृक्लऽउपरिनाभ्युवा
ऽयष्वा ८ यद्देवोपरिनाभ्यवागवैनाभेरेतःप्रजातिस्तेजोवीर्यंॐहृक्लोनेन्मेरेतःप्रजा
पतिन्तेजोवीर्यंॐहृक्लःप्रदहादिति ९ यद्देवोपरिनाभ्यो तद्वैपशोर्भेष्यनरयदुप
रिनाभिपुरीषमतॐहिनतॅयद्देवाङ्माभेस्तद्देवपशोर्मेध्यनरन्त्रैनेनमेतद्बिभर्त्ति १० य
द्देवोपरिनाभियद्दैप्राणस्यामृतन्तद्धैतन्मृतन्तदभिसयप्य्त्राभेदूर्ध्वःप्राणोहृक्तुरत्मयय

न्नार्त्यं पराकन्नाभिमन्येतितन यदेव प्राणस्याम्न तन्न देनमेदं नदभिसंपादयन्ति तेनैनमेत
द्बिभर्त्ति ११ अथैनमासंद्या बिभर्त्तीयं वा ऽआसन्द्यास्याᳪं हीदᳪं सर्व्वमासन्नमियं या ऽय
ते यन्न महेत्य नैयेनं देवा ऽअबिभरुरन्नेयैवैनमेतद्बिभर्त्ति १२ औदुंबरी भवत्यूर्ग्वै
रस ऽउदुंबर ऊर्ज्जैवैनमेतद्रसेन बिभर्त्ति यो सर्व्वो ऽयं वनस्पतयो यदुदुंबरः सर्व्वे वा ऽ
यं वनस्पतयो यन्न महेति सर्व्वैरेतं वनस्पतिर्देवा ऽअबिभरु सर्व्वैरेवैनमेतद्वनस्पति
भिर्बिभर्त्ति १३ प्रादेशमात्र्यूर्ध्वा भवति प्रादेशमात्रो वै गर्भो विष्णुर्योनिरेषा गर्भसम्मि
तैनं योनिं करोत्यरत्निमात्री तिरश्वी मात्रो वा ऽअरत्निर्बाहुर्नो ये वीर्यं क्रियते वीर्यं स
म्मितैवैतद्भवति वीर्यं वा ऽयं ते यन्न महेति वीर्येणैतं देवा ऽअबिभरु वीर्येणैवैनमेत

ब्रा॰ हिभर्त्ति १४ यन्तः स्वकयः पाशा भवन्ति यन्तस्वकीत्यन्तूभ्या निश्चनस्तो वै दिशो वाऽयन्ते
षा॰ यन्त्र मर्हन्ति दिग्भिरेतन्देवाऽस्त्रविभहहृग्भिरेवैनमेतद्विभर्त्ति मौञ्जी भीरज्ज्वाभिर्युता
७५ भवन्ति त्रिहृद्भिस्तस्मो बन्धुमस्मदादिग्यानतस्मोऽयवो क्रोध्योऽस्त्रनग्नेदाहाय १५ अथैन
कृशिकयेन विभर्त्ती मे वै लोका यषोग्निर्दिशः शिक्यंदिग्भिर्हीमे लोकाः शाक्नुवन्ति
74 स्यात्हं यच्छक्नुवन्ति नस्माच्छिक्यन्दिग्भिरेवैनमेतद्विभर्त्ति षडु यामा भवन्ति षड्दिशो मे
अत्रिहृत्तस्मो क्रोध समुष्मर्दादिग्यन्तस्मोऽयवो क्रोध्योऽस्त्रनतिदाहाय १६ तस्यापापव
प्रतिष्टा स्तहीमे लोकाः प्रतिष्ठिताश्चादित्यऽश्वामसञ्जनमादित्येहीलोकादिग्भिराम
क्राः स यो हैन देवैहैदिनेनैव रूपेणेन रूपंबिभर्त्ति १७ यद्वेवैनं कृशिकेन विभर्त्ति से

त्सरः स एषोऽग्निरुक्तनवाशीतिकामस्तुनितिहि संवत्सरः शक्नोति तस्माद्विकामस्तुभिरेवैनमेत
द्विभर्त्ति षड्ढ्या सम्भवति सम्भवति षड्ढ्ऋतवः १८ तस्याहोरात्रे एव प्रतिष्ठाहोरात्र
योर्ह्ययं संवत्सरः प्रतिष्ठितश्चन्द्रमाश्चास्तत्र नक्षत्रं चन्द्रमसि ह्ययं हि संवत्सरऋतुभि
नासक्तः स यो हैतदेवं वेदैतेनैव रूपेणैतद्रूपं बिभर्त्ति न संहवाः एष संवत्सरस्ततो भव
ति यः एवं वेद संवत्सरोपास्तिनो ह्रैव तस्य भवति यः एवं वेदैतत्सष्ठि देवतम् १९ अ
थात्मात्मा मात्मैवाग्निः प्राणाः शिक्षं प्राणो ह्येदामात्माशक्नोति स्थातुं पञ्च क्रोतित
स्माद्विकं प्राणैनैवैनमेनद्विभर्त्ति षड्ढ्या सम्भवति षड्ढि प्राणाः २० तस्य मनः एव
प्रतिष्ठा मनसि ह्ययमात्मा प्रतिष्ठितोऽन्नमासक्तनमन्ने ह्ययमात्मा प्राणै रसक्तः स

श्रा॰ योऽस्मिन्नेतद्देवं यदेनेनैव तद्रूपेणैतद्रूपम्बिभर्त्ति: २१ अथ यदेनमुखपार्बिभर्त्ती मे वै लोका उखे
ब्रा॰ मेवाऽयमेतल्लोकायतन्नमर्हन्त्योभिरेतल्लोके र्द्देवाः अबिभरुरेवैनमेतद्द्वोकोऽन्तरं खव्यम्बिभर्त्ति
७५ २२ साय ऽखायामेतद्देवाऽयमेतेन कर्म्मणैतयाऽयमेतेमाल्लोकान्तरं खनत्यड्दरं खनेत्त
स्मादुत्तयो न खहवैनामुरवे न्याचक्षते परोक्षं परोक्षकामा हि देवाः २३ तद्धाऽउख
निष्ठि [illegible] जमानो यजमानोऽग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैना
मेतद्विभर्त्ति सोऽयं वकुम्भी स्थाली तन्वद्धनवाः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्य्यामान
ग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावतैवनद्भवति २४ अथैनमिद्गुाब्ध्यां परिगृह्णाति तस्मादेषोऽहो
रात्राब्ध्यां परिगृहीते २५ यद्वेवैनमिद्गुाब्ध्यां परिगृह्णात्यसौ वा आदित्यः एषोऽग्नि

75

रिमाऽउलोकाविंद्धुऽश्रमश्नन्नदादिन्नमाभ्रोकाभ्रोपरिगृह्णानि तस्मादेवं ग्रंभ्रीपरिग्
हीतः परिमएलभवतः परिमएलोहीमोकैमोज्जेज्चिहतीतस्योक्नोवन्तुमश्रदादिवे
तस्याःप्रवोक्नोथोऽश्रनतिदाह्राय २९ अथ्यातःसंपदेवा सन्दीवोरवाचशिकंवहकत
याश्चैश्चिनश्चहकत्तश्चतत्स्वद्दृतवःसंवत्सरः सम्वत्सरोग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मा
त्रा तावतन्नद्भवतीएतेनदष्टाक्षरा गायत्री गायत्रोग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा ताव
तद्भवति २७ अथ्यलर्हेसंप चत्वारःपादाश्चत्वारःपादाश्चत्वार्य्यनूय्यानि शि
कपाशरवमद्धुकिञ्चत्र स्वञ्छंशिकपत्तदत्रवाग्नीफकत्तत्त्रयोदशमासाःसंवत्स
रःसंवत्सरोग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावत्तद्भवति २८ ब्राह्मणम् १ त

ब्रा॰ न्निष्टमैनुतिमुञ्चते सोवाऽआदित्यःऽएषहक्तास्मिष्टतीवज्राग्रसावादित्येथ्यातिष्ठन्नेवैवीर्य्यं
ष॰ वन्नरऽउद्यन्नादिःष्टेस्तस्येक्रोवन्तुः १ रश्मानोहक्तःऽउर्य्योधयोऽपरेति हूयमानोऽपेषह
१९ क्वऽउर्व्वाविषोतन्तेऽस्मिन्नर्घमाप्नुःश्रियेहव्यानऽइतिऽस्मिन्नर्वाऽएतस्मिंप्नुःश्रियोऽएषरोचते
न्निरम्रतोऽभ्रभवद्धयोभिरितिमहैर्व्वायएषवयोभिरम्रतो भवत्यादेतन्द्यौरजनयदितिधौ
र्व्वाःएतमजनयत्सरेताहनि हरनारोचायस्माऽएषरेतः २ अथैनमिण्ड्वाभ्यापरिगृह्णाति
नक्तोषासासमनसाविरूपेऽइत्यहोरात्रेवैनक्तोषासासमनसाविरूपेधापयेतेशिशुमेकं
समीचीऽइतियद्वैकिञ्चाहोरात्राभ्यान्तेनैनमेवसमीचीधापयेतेद्यावाक्षामारुक्मोऽअन्त
र्विभातीतिहरस्त्रेनमजनयतीमेवैद्यावापृथिवीद्यावाक्षामारुक्मोऽअन्तर्विभातीतिह

76

हरत्वेनयजुर्ज्योतिष्मतीमेवैषावाएषद्यौर्व्यावासामात्मनऽएषधयत्तत्तामेविभातितस्मादेतस्मादेनूढ
रत्नजर्म्भपतिदेवाऽअग्निन्धारयन्द्रविणोदाऽइतिपरिगृह्णातिदधातिप्राणावैदेवाद्रविणो
दास्तऽएतमग्रऽएवमधारयंस्तैरेवैनमेतद्धारयति २ अथशिक्यपाशंप्रतिमुञ्चते विश्वा
रूपाणिप्रतिमुञ्चतेकविरित्यसौवाऽआदित्यःकविश्शिक्यपाशिक्यंप्रासवीद्भद्रंद्विपदेच
तुष्पदऽइत्युद्यन्वाऽएषद्विपदेचतुष्पदेचभद्रंप्रसौतिविनाकमख्यत्सवितावरेण्यऽइति
स्वर्गोवैलोकोनाकस्तमेषऽउद्यन्नेवानुविपश्यत्यनुप्रयाणमुषसोविराजतीत्यु
षावाऽअग्रेव्युच्छतितस्माऽएषपश्चाद्धिविराजत्यन्वहदेति ४ अथैनमतोविक्रम्याविकरो
ती दमेषैतद्देतासिक्तंविकरोतितस्माद्योनौरेतःसिक्तंविक्रियते ५ सुपर्णोसिगरुत्मा

ब्रा॰
ष॰
२२

निति वीर्यं वै सुपर्णो गरुत्मान्वीर्यमेवैतमेतदभिसंस्करोति त्रिवृत्ते शिरऽइति त्रिवृतमस्य स्तो
मꣳ शिरः करोति गायत्रं चक्षुरिति गायत्रं चक्षुः करोति बृहद्रथन्तरे पक्षाविति बृहद्रथन्त
रे पक्षौ करोति स्तोमऽआत्मेति स्तोमम आत्मानं कुरोति पञ्चविꣳशं छन्दाꣳस्यङ्गानीति छ
न्दाꣳसि वाऽअस्याङ्गानि यजूꣳषि नामेति यदेनमग्निरित्याचक्षते तदस्य यजुर्नाम देव्या
मेनमात्मा वै तनूरात्मानमेव तनूं करोति यज्ञायज्ञियं पुच्छमिति यज्ञायज्ञियं पुच्छं कुरोति
धिष्ण्याः शफाऽइति धिष्ण्यैर्ह्यस्मिँल्लोके प्रतिष्ठितः सुपर्णोऽसि गरुत्मान्दिवं गच्छ स्वः प
तेति तदेनꣳ सुपर्णं गरुत्मन्तं कृत्वाह देवान्गच्छ स्वर्गं लोकं पतेति ८ तद्वाऽएत मन्त्रपदमु
र्ध्ववन्तं हि करोति घाटं वै योनौ रेतो हि क्रियते तादृग्जायते नपदेन मन्त्रपदमुर्ध्ववन्तं हि करो

77

तितस्मादेकोमन्त्रपत्न्यैपूर्ववाज्ञायते ७ तद्धैक एतयाविक्रत्यात्मानमभिमन्त्र्यान्त्याग्निर्वितिन्वित्र
न्निदेगवितेवारयथचकचितेह्यात्कङ्कन्तेग्धाप्रऽस्नगवितेब्योभयनःअऽङगयासमस्तपुरीषि
ह्यानतथ्याकुर्य्याद्धचापत्न्यैपूर्वचन्तृञ्जपरिह्वशेनाहक्रतस्मादेतध्वंसपरागवितमेवा
वित्तयात् ८ तमेतयाभिक्रन्ये तऽङ्क्राञ्जेयुग्मदृष्णान्मौवाऽआदित्यः एषोग्निरमुत्र
दादित्यमितऽऊर्ध्वंप्राञ्जेतस्यातितस्मादसावादित्यःऽऊर्ध्वःआहूयतेपरोवाऽअमुष्मात्
तिपरोबाहुःसेषःऽस्तोऽयेनमपावहरतितमपावहत्योपरिनाभिधारयतितस्मोक्रोावस्तुः
९ अथविष्णुक्रमान्क्रमतः एतद्वैदेवाविष्णुर्भूत्वेमाल्लोकानक्रमन्तयद्विष्णुक्रमान्क्रम
न्ततस्माद्विष्णुक्रमान्क्रमतेथैवैनंयजमानोविष्णुर्भूत्वेमाल्लोकान्क्रमते १० सयःसविष्णुर्य

श्रा॰ तःसः सयः सयज्ञो यमेव स यो यमग्निं स्तुस्ताया मेन मेव लदेवाः स्वास्मानक्रन्त्वि मालोका
ब्रा॰ नक्रमन्न नथैवैतद्यजमानायन मेवान्मा क्रान्ते मालोकाक्रमते ११ उदेङ्क्राङ्क्षिः षष्ट्ने नदैत
७८ त्प्रजापतिर्विस्नुक्रमैरुदक्राङ्क्षै. ष्ट प्रजाश्च स्रजन्ननथैवैतद्यजमानो विस्नुक्रमैरुदक्राष्टप्र
78 जाः स्रजते १२ विष्णोः क्रमासीति विस्नुर्हि भूत्वाक्रमाते सपत्नहेति सपत्नान्हन्ति गा
यत्रछन्दः आरोहेति गायत्रञ्छन्दः आरोहति पृथिवीमनुविक्रमस्वेति पृथिवीमनुविक्र
मते प्रहरति पादं क्रमतः उर्द्धमग्निमङ्गृहणात्म द्वौ हि रोहति १३ विष्णोः क्रमोसीति
विस्नुर्हि भूत्वाक्रमते भिमातिहेति भिमातीर्हां घ्नहन्ति त्रैष्टुभञ्छन्दः आरोहेति त्रैष्टु
भञ्छन्दः आरोहत्यन्तरिक्षमनुविक्रमस्वेत्यन्तरिक्षमनुविक्रमते प्रहरति पादं क्रमः

नःऊर्द्धमग्निमभ्युह्रणात्म्रह्मोर्ल्लिरोहति १४ विष्णोःक्रमोसीतिविष्णुर्हिभूत्वाक्रमतेरा
नीयतोहन्त्रैत्वराननपतोहावरहन्निन्नागतन्छन्दःआरोहेतिजागतेच्छन्दःआरोहतिदिव
षमक्रिमस्वेतिदिवमनुविक्रमतेष्ठाहरतिपादंक्रमतःऊर्द्धमग्निमभ्युह्रणात्म्रह्मोदि
रोहति १५ विष्णोःक्रमोसीतिविष्णुर्हिभूत्वाक्रमतेषात्रूयते हन्त्रैतिशात्रुयतोहाव
हत्मानुष्टुभच्छन्दःआरोहेत्मानन्तमच्छन्दःआरोहतिदिशोनुविक्रमस्वेतिसर्व्वादि
शोनुवीत्सनेनप्रहरतिपादन्नेदिमालोकाननिप्रणश्यानीत्म्रह्मेवाग्निमभ्युह्रणा
तिसर्ष्टस्तारोहति १६ ब्राह्मणम् २ सप्येनमभियेषमाह्रणात्ये नद्वेदेवाःप्रकाम
यन्त्रपश्चैन्माणुपश्चेस्मामेनिनःपनेनात्मनायज्ञेन्माणुपमभयंस्तथैवैतद्यजमानःप्यते

ब्रा॰ नात्मानापर्जन्यो रूपं भवति १ अक्रन्ददग्निस्तनयन्निव द्यौरिति क्रन्दतीव हि पर्जन्यः स्तनय
ष॰ न्नामा रेरिहद्वीरुधः समञ्जन्निति तमा वै पर्जन्यो रेरिह्यमाणो वीरुधः समनक्ति सद्यो जज्ञानो
२५ विहीमिद्धोऽअख्यदिति सद्यो वाऽएष जज्ञानाद इदं सर्वं विख्यापयत्या रोदसी भानुना
भात्यन्तरिति इमे वै द्यावापृथिवी रोदसी तेऽएष भानुना भाति परो मा रोदसी भानुना भात्यन्त
79 रिति इमे वै द्यावापृथिवी रोदसी तेऽएष भानुना भाति परो बाहू अग्रहणाति परोबाहुर्हि पर्जे
न्यः २ अथैनमुपावहरन्ते तद्धै यो अस्मिंल्लोके रसो य उपजीवनन्तेनैनं तत्सहोद्धरन्तीऽइमाल्लो
कात्त्रोहन्नग्निर्वाऽअस्मिंल्लोके रसोऽग्निरुपजीवनन्तद्यन्त्रावदेवस्यात्त्र हस्मिंल्लोके रसो
नोपजीवनं स्यादथ यन्नस्त्यावरोहन्त्यस्मिन्नेवैनं लोके रसमुपजीवनं दधाति ३ यद्दे

वप्रत्यवरहत्येतद्वाऽएनदिमाल्लोकानितःऊर्द्धोरोहतिसयत्पराडिवरोहः इयमवैप्र
तिष्ठातयन्नावदेवस्मान्नस्मास्माल्लोकाद्यजमानश्च्यावेताथयत्प्रत्यवरोहतीमामेवैत
त्प्रतिष्ठामभिप्रत्यैत्यस्यामेवैतत्प्रतिष्ठायांप्रतितिष्ठति ४ यद्वेवप्रत्यवरोहत्येत
द्वाऽएनदिमाल्लोकानितःऊर्द्धोजयतिसयत्पराडि.तज्जयोयोवैपराङेवजयत्यन्त्योवैतस
जितस्यजितमन्ववस्यन्त्यथयःउभयथाजयतितस्यनत्रकामचरणम्भवतितद्यत्प्रत्य
वरोहतीमानेवैतल्लोकानितःपराचोर्द्धानमुतश्चार्वाचोजयति ५ अग्नेऽभ्यावर्त्तिन्नभिमा
निवर्त्तस्वाग्नेऽअङ्गिरःपुनरूर्जासहरय्येत्येतेनेनमासर्वेणाभिनिवर्त्तेसेत्येतत्स्वनञ्कृत्वः
प्रत्यवरोहतिचतुर्हि कृत्वाऊर्द्धोरोहतितद्यावत्कृत्वाऊर्द्धोरोहतितावत्कृत्वःप्रत्यवरोह

ब्रा॰ नावत्कृत्वः प्रत्यवरोहति तमुपावहृत्यो परिनाभिद्धारयति तस्योक्तो बन्धुः ८ अथैन
श॰ मभिमन्त्रयते आयुर्दा अग्न आयुरेवैतदात्मन्धत्ते आत्मा ह्यायुरित्यथैनꣳ हृदयात्पुरेवै
६॰ तदन्नरात्मन्धत्ते ध्रुवं क्षितिष्ठा विश्वाचलि रित्यायुरेवैतद्ध्रुवमन्तरात्मन्धत्ते विशस्त्वा सर्वा वा
ञ्छन्त्वित्यन्नं वै विशोऽन्नं त्वा सर्वं वाञ्छत्वित्येवैतन्मा त्वद्राष्ट्रमधि भ्रशदिति पत्नी वै राष्ट्रं मा त्व
द्धीरादिभ्रशदित्येवैतत् ७ अथ शिक्यपाशञ्च रुक्मपाशञ्चोन्मुञ्चते वारुणो वै पाशो
वरुणपाशादेवैतन्मुच्यते बहुस्य वर्त्मा स्वेनेव तदात्मनाकं यादेव तया च वरुणपाशान्मु
च्यते उदुत्तमं वरुण पाशमस्मदवाधमं वि मध्यमꣳ श्रथाय इति यथैव यजुस्तथा बन्धु
रथा वयमादित्य व्रते तवानागसो अदितये स्यामेत्यनीयवा अदितिरनागसस्त्वा ब्रूमस्त्वा

80

सैव स्वा भक्तिस्तेनन्व ८ अथैनमिति प्रस्तरं गृह्णाति तद्वाऽएनमदो ह्विकृत्यैनतऽऊर्ध्वं प्रा
ञ्चं प्रस्तरं गृह्णाति तन्नत्तऽइति प्रस्तरं गृह्णाति तिन्न यत्त्वावदेवाभविष्यदत्रैव स्याद्यदूर्ध्वं स्वता
प्ययदेनमिति प्रस्तरं गृह्णाति तस्मादेषऽइतीत्वायेति पुनरेति ९ अग्ने बृहन्नुषसा
मूर्ध्वोऽअस्थादित्यग्नेऽएष बृहन्नुषसामूर्ध्वो ह्यसिष्ठति निर्जगन्वान्तमसो ज्योतिषा
गादिति निर्जगन्वान्ह्याः पत्वरात्रेस्तमसो ह्यह्नो ज्योतिषैत्यग्निर्भानुना रुशता स्वङ्गऽ
पत्वरात्रेस्तमसो ह्यह्नो ज्योतिषैत्यग्निर्भानुना रुशता स्वङ्गऽइत्यग्निर्वाऽएष भानुना रुश
ता स्वङ्गऽआ जातो विश्वा सद्मान्यप्राऽइतीमे वै लोका विश्वा सद्मानि तानेष जातः
आपूरयति परो बाहू प्रगृह्णाति परिबाहू ह्येषः इतोऽथैनमुपावहरति सामेवैनमत्र

ब्रा॰ तिष्ठामभिप्रत्यैत्तस्यामेवैनन्तत्प्रतिष्ठायां प्रतितिष्ठति जगत्याजगतीरिमांल्लोकाना
प॰ मृतोर्वाचोऽश्नुते १० हंसः शुचिषदित्यसौ वा आदित्यो हंसः शुचिषद्वसुरन्त
८। रिक्षसदिति वायुर्वै वसुरन्तरिक्षसद्धोता वेदिषदित्यग्निर्वै होता वेदिषदतिथिर्दुरोणसदिति
त्यसहैषोवाऽप्यबभूतानामतिथिर्दुरोणसदिति नृषन्मसदित्यतन्नृषदिति प्राणो
वैनृषन्मनुष्यानृषत्सप्राणोयमनुष्येतुप्राणोऽग्निस्तमेतदाह वरसदिति सर्वेषुह्येष व
रेषुसन्नोऽप्सृतसदिति सत्यसदित्येतद्व्योमसदिति सर्वेषुह्येष व्योमसुसन्नोऽब्जागो
जाऽऋतजा अद्रिजा ऋतमित्यप्सुजाश्च गोजाश्च ऋतजाऽऋत्यसत्यजाः इत्येतदद्रिजाऽऋतमिति सत्यमिति
ति सत्यमित्येतद्बृहदिति निरधाति तद्धंसवत्यैषवत्यदेवतमेतत्कृत्वा निदधाति ॥

(8)

द्वाभ्यामस्यरूपाभ्यांद्विपाद्यजमानोग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्यमात्रातावतैवैनमेतत्प्रति
ष्ठापयति १२ अथैनमुपतिष्ठते यद्वाऽएनमेतत्क्रूरयतीवयदेनेनसहेतिचेतिच
मांल्लोकान्क्रमतेचस्माऽएवैतन्निह्नुतेहिंसायै १३ यद्वेवोपतिष्ठते। यत्रद्वैदे
वाऽऋषिभ्युर्यद्वैनेप्यमिमांल्लोकाननिकान्नहिंस्यादितितदेभ्यऽएवैनमेतल्लो
केभ्यःशमयंस्तथैवैनमयमेतदेभ्योलोकेभ्यःशमयति १४ सीदत्वंमातुः रस्याः
उपस्थेन्तरुचात्वंशिवोभूत्वामह्यमग्नेऽअथोसीदशिवःशिवःऽइशमयत्यैवैनमे
तदहिंसायैतथोहैषऽइमांल्लोकान्प्राप्तोनहिनस्ति १५ त्रिभिरुपतिष्ठते त्रयः
ऽइमेलोकाऽअथोत्रिवृदग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्यमात्रातावतै वास्माऽएतन्निह्नु

ब्रा॰ तेयोन्तावन्तेवैनमेतदेभ्योलोकेभ्यशमयति ९ ब्राह्मणम् ३ स्रुच्यवान्तप्रेणोप
घ॰ निष्टन एतद्वैप्रजापतिर्हिंसक्रूमैः प्रजाः सृष्ट्वा ताभ्योवान्तप्रेणपुष्यमकरोत्तथै
८२ वैतयजमानोहिंसक्रूमैः प्रजाः सृष्टाताभ्योवान्तप्रेणपुष्यंकुरोति १ सहैषदात्त
यणहस्तो यद्वान्तप्रत्नस्मायज्ञानकूमयेतसर्वमायुरियादितिवान्तप्रेणैनमा
भिमृशेत्सर्वसैजानायायुष्यंकुरोतितथोहसर्वमायुरेत्यथयद्वामयेतवीर्यवा
न्स्यादितिविकृत्यैनंपुरस्तादभिमंत्रयेततथोहसवीर्यवान्भवति २ दिवस्परिप्रथ
मञ्जज्ञेऽग्निरितिप्राणोवैदिवःप्राणाद्वाऽएषप्रथममजायतास्मद्द्वितीयंपरि
जातवेदाऽइतियदेनमदोद्वितीयमजनयन्तृतीयमप्स्वितियदेनमदस्त्

शा. तेयोन्तावतैवैनमेतदेभ्योलोकेभ्यःशमयति ४ ब्राह्मणम् ३ सयद्वात्सप्रेणोप
६. तिष्ठत एतद्वैप्रजापतिर्हिमांल्लोकांत्सृष्ट्वेमाःप्रजाःसृष्ट्वाताभ्योवात्सप्रेणायुष्यमकरोत्तथै
८२ वैतद्यजमानोहिमांल्लोकांत्सृष्ट्वेमाःप्रजाःसृष्ट्वाताभ्योवात्सप्रेणायुष्यङ्करोति १ सवैयदात्स
यणहस्तो यदात्सप्रन्नस्माप्रज्ञानत्कामयेतसर्वमायुरियादितिवात्सप्रेणैनमा
भिमृशेन्नवसैजातायायुष्यङ्करोतितथोहसर्वमायुरेत्यथयदाकामयेतवीर्य्यवा
न्स्यादितिविक्रुत्सैनेपुरस्तादभिमंत्रयेततथोहसवीर्य्यवान्भवति २ दिवस्परिप्रथ
मञ्जज्ञेऽअग्निरितिप्राणोवैदिवःप्राणाद्वाऽएषप्रथममजायतास्मद्वितीयंपरि
जातवेदाऽइतियदेनमदोद्वितीयम्पुरुषविधोजनयन्तृतीयमप्स्वितियदेनमदस्

82

तीयमग्नोजनयन्त्रमणाःअजस्त्वमिति प्रजापतिर्वैन्त्रमणाःअग्निरजस्त्वाःइन्यानः
पनञ्जरनेस्वावीरितियोवाःयनमिन्धेसःयनञ्जननेस्वावीः २ विद्यातेअग्नेत्रेया
त्रयाणीत्यग्निर्व्वापुरादित्यःयतानिह्यस्यतानित्रेवात्रयाणिविद्यातेयामविभृ
तापुरुत्रेतियदिदमत्रयाचिद्वियतेविद्यातेनामपरमंगुहायदितियविष्टःइति
वाःअस्यनत्रामपरमङ्गुहाविद्यानमन्त्रंयतःआजगंथेत्याथोवाःउत्सोअवाः
पप्रथ्यममाजगाम ४ समद्धेत्वान्त्रमणाःअस्वन्नरिति प्रजापतिर्वैन्त्रमणाः
अस्मनाप्रजापतिरित्येतन्त्रचस्याःकुयेदिवोःअग्नःकुयन्निति प्रजापतिर्वैन्त्रच
स्याःआपोदिवःकुपत्नीयन्वारजसितस्त्रिवाण्डसमितियोयैन्तनीयण्डरजोपा

ब्रा॰ मुपस्थेमहिमानःस्ववर्द्धन्तितिप्राणावैमहिमादिविनाकाप्राणाःस्ववर्द्धन्त्येतत् ५ ततः
श॰ पताःपञ्चकृत्वाकृणानाःपञ्चतमेवाभिताःआग्नेय्यस्त्रिष्टुभस्तायदाग्नेय्यस्तेनाग्निर्यद्य
८१ त्रिष्टुभोयदेकादशातेनेन्द्रऐन्द्राग्नोग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्यमात्रातावतैवैनमे
तदुपनिष्टतःइन्द्राग्नीवैसर्वेदेवाःसर्वदेवत्योग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्यमात्राताव
83 तैवैनमेतदुपनिष्टते ८ यद्वेवविश्वकर्मवान्त्यस्त्रिभवतोविश्वकर्मावैप्रजापतिरि
मंल्लोकमसृजतवान्त्यप्रेणाग्निंविश्वकर्मावैप्रजापतिरन्तरिक्षमसृजतवान्त्यप्रे
णवायुंविश्वकर्मावैप्रजापतिर्दिवमसृजतवान्त्यप्रेणादित्यंविश्वकर्मावैप्रजा
पतिर्दिशोसृजतवान्त्यप्रेणचन्द्रमसंविश्वकर्मावैप्रजापतिर्भूतमसृजतवान्त्य

प्रेण भविष्यद्धि विश्वकर्मैवं प्रजापतिरिन्द्रमसृजत नवात्मप्रेण पृथिवीं हि विश्वकर्मैवं प्र
जापतिरन्तरिक्षमसृजत नवात्मप्रेण रात्रिं विश्वकर्मैवं प्रजापतिः सर्वपत्नानसृजत नवा
त्मप्रेण परपक्षान्विश्वकर्मैवं प्रजापतिरर्द्धमासानसृजत नवात्मप्रेण मासान्वि
श्वकर्मैवं प्रजापतिरृतूनसृजत नवात्मप्रेण संवत्सरं न पद्धि विश्वकर्म नवात्मप्रे
भवतः एतदेवतेन सर्वं सृजते ७ यद्देवविश्वकर्म नवात्मप्रभवतो विश्वकर्मै
वैं प्रजापतिः स्वर्गं लोकमभिप्रायात्स एतदवसानमपश्यद्यदात्मप्रान्नेनावास
द्यथ यदाह यद्धि पुनरात्तविमज्यतेऽथ दद्यातेनत्यैवैतद्यजमानो विश्वकर्मैव
स्वर्गलोकेमभिप्रयाति नवात्मप्रेणावस्यति ८ स वै विश्वकर्मा क्रान्त्वा यतदानी

ब्रा॰
श॰
८४

मेववात्मप्रेणोपतिष्टते यथा प्रयायाप्यतदानीमेव विमुञ्चेत्ताटक्क देवानां हि विधा
मनुष्यास्तस्माउहेदमतमामनुषो ग्रामः प्रयायाप्यतदानीमेवावस्यति ९ न हा ऽ
ग्रहोरात्रे ऽ पवहिमुञ्चमाभवन्म होरात्रे यानामुप्रमहोरात्रे ऽ पवृतपानमहोरात्रेमे
म्यो भवति तस्माउहेदमतमानुषो ग्रामो होरात्रे यात्वाहोरात्रे क्षेम्यो भवति १०
सवा ऽ अर्द्धमेव संवत्सरस्य विमुञ्च क्रमते हैवात्मप्रेणोपतिष्ठते मध्ये ह सं
वत्सरस्य स्वर्गो लोकः स यथा स्कन्नीयो हर्ता क्रमेतनत्तै हैनं स्वर्गं लोकमभिप्राप्त
यादथ य यद्भूयो हर्ता मरए हैनं स्वर्गं लोकमतिप्रणेशो दथ य यदर्द्धं क्रमते
हैमतपतिष्ठते तत्प्रति स्वर्गं लोकमोद्या विमुञ्चते ११ नास्री हैवि यस्यो

84

समेति यथा महान्तमध्वानं हि मोक्ष्यं समश्नुवीत नतादृक्तन्न वै पुरस्ताद्वोप
रिष्टाद्वो भविष्यत्क्रमवान्सर्वं समस्यत्यहर्वै हविः स्कन्दमा रात्रीर्वान्स प्रमेतद्दाः
इदं सर्वं प्रजापतिः प्रजनयिष्यंश्च प्रजनयित्वा चाहोरात्राभ्यामुभयतः
पर्यगृह्णात्तथैवैतद्यजमानः इदं सर्वं प्रजनयिष्यंश्च प्रजनयित्वा चा
होरात्राभ्यामुभयतः परिगृह्णाति १२ न दाऽऽर्ध्यं दर्विहविस्स्कन्दमा रात्रिर्वान्स
प्रमथ्योत्रेऽप्यवाहृत्य वनेन राख्यां कथमस्यापि रात्र्याऽहुते भवतः इत्येतद्दाः त्र
देदीप्यमानाः पुरस्तादपराह्णाः उभे समभव्यनि रात्रिरैतद्यदपराह्णेष्वेवैतेः
यतन्त्स्तिव स्पन्त्र्यपरिष्टान्त्सर्वाऽऽ उभे समस्यत्यहे हैनद्यन्त्सर्वाऽप्येवमहा

ब्रा॰ स्तोभैःप्रवाहत्कृतेभवतःउभेरात्र्याः ॥ १२ ॥ सयद्दहःसत्रिवष्मन्स्यातदहःप्रातरुदिते
ख॰ भस्मैवप्रथममृद्धपतिभस्मोद्दृष्याघासद्विस्तुजतेघार्वैहिस्तुच्चमसमियमाददाभ
८५ स्मायोङ्खावहरतिपथैवतस्याक्षावहरणन्नथापादायभस्मनःअस्मेत्मोरवायामो
प्योपरिपतिष्ठतेष्यप्रायश्चित्तीकरोति ॥ १४ ॥ सयदिविस्तुक्रमीयमहःस्याद्द्विस्तु
85
क्रमान्वात्वाघात्स्यप्रेणोपतिष्ठेताप्ययपविघात्स्यीर्यैवान्तस्थ्रेणोपस्थायद्विस्तु
क्रमात्तान्वात्सप्रमन्ननतःकुर्यान्नविस्तुक्रमानन्ततःकुर्यात्प्रथाग्रमापायनवे
मञ्चेत्ताटङ्कंदस्यपद्यात्सप्रमन्ननतःकरोतिप्रतिष्ठावैवात्सर्व्वंयथाप्रतिष्ठाप
येदवसायपेन्नाटङ्कस्याड्वन्तप्रमेवान्ननःकुर्यामि ॥ १५ ॥ ब्राह्मणम् ५ समस्मो

प्पायः व्वनीवाह्यतेनाग्निर्विसम्भृदित्याऽऽहुर्द्दिवाश्वासुराश्वोभये प्राजापत्याऽअस्प
र्द्धन्तते देवाश्वक्रुमचरन्स्वात्त्रमसुराऽआसंस्तेवाश्वक्रुणचरन्त्तऽएतत्कर्म्मोपश्यं
श्चक्रुणाहैवैदेवाश्चरन्त्तऽएतत्कर्म्मोपश्यंस्तस्मादनसऽएवपौरोडाशोभवयजूंश्छ
नसोग्नौ १ सयोवनीवाह्यतेदिवात्कर्म्मणोतिदेवश्ठंहास्यकर्म्मष्टतमन्नवत्यथयो।
नवनीवाह्यतेसुरात्कर्म्मणोन्त्रसुर्यंश्ठंहास्यकर्म्मकृतम्भवति २ तद्धैकऽआहुः
स्वयेषाऽएषव्वनीवाहितो विलम्बकृमेवोऽएषधप्रयातिवात्सप्रमथ्यासेदम्मात्रवेप्र
यणीयदिदं प्रयातिमानव्यमवसानेयदवस्यति ३ प्रजापतिरेषोग्निरुभयम्वेत
त्प्रजापतिर्यच्चदेवाघच्चमनुष्यास्तस्मात्पहितस्त्तकृमवात्सप्रेभवतोयदेवासदैवश्च२

ब्रा॰
ष॰
८८
86

पन्नंदस्यतेनसंस्करोत्यथयपह्ननीवायुनेयदेवास्यमानुषंशृंन्नूपन्नंदस्यतेनसंस्करोतिस
ह्वाऽएतंशंसर्वंहुकृत्स्नंप्रजापतिंशंसंस्करोतियऽएवंविद्वान्नवनीवास्यतेतस्माऽउव
नीवास्येतैव ५ सयदहः प्रयात्यन्नस्मात्नदहहृन्तरेतोग्नेः प्रागतऽउपस्थापायस्मि
न्नभियमादयात्येतद्धाऽएतन्नेदाऽएषछन्नेपुरस्तादन्नेनाप्रीणात्येनयात्रथैवैनम
यमेतदेषछन्नेपुरस्तादन्नेनप्रीणात्येनयासमिधागशोसमिधाग्निन्दुवस्यतेति स
मिधाग्निंनमस्यतेत्येनहूतैर्बोधयतातिथिमास्मिन्हव्याजुहोतनेतिहूत्मेह बोध
यतातिथिमोऽअस्मिन्हव्यानिजुहुतेत्येतदुद्दवत्येन्नाद्येनैवैनमेतत्प्रीणयति ८ अ
ग्नेयेनसपद्धन्नजुहोत्याहविश्वेदेवाऽअग्नेभरन्तचित्तिभिरितिविश्वेवाऽएतमग्रेदेवाविख

त्रिभिरुद्भरन्त्येतद्धेषान्तदाचित्तमसीत्यथैवैनमयमेतच्चित्तिभिरुद्भरन्त्येतद्ध
स्यन्तदाचित्तम्भवतिमनोभवशिवस्व ॐ सप्रतीकोथिभावरुरितिनिवथैचयज्ञस्त
थ्यावस्तुस्तन्दक्षिणतः उदङ्मादधातितस्यैकामस्तुस्यान्त्याङ्गाहृपत्म ॐ समस्था
परमादधातिसयदिकामयेतोपाप्तिरोहेत्याशर्षनोवाक्रनेन् ७ अथ्यानठ्ठाहोपुन
क्षि दक्षिणमग्रेथ्यसव्यमेवन्देवत्रेतरथ्यामानुवेसवाङ्गाज्ञदिशाथासयज्ञान्याउदेवाग्रे
प्रपापान्याचीहिदिगग्नेःस्वामेवतद्दिशामनुप्रयाति ८ प्रेदग्नेज्योतिष्मान्याहि शि
वेभिरर्चिभिष्टमिति प्रेदग्नेन्त्वेज्योतिष्मान्याहिशिवेभिरर्चिभिर्द्दीप्यमानैरित्येत
द्वृहद्भिर्भानुभिर्भासन्माहि ॐ सीस्तन्वाप्रजाः इति वृहद्भिर्हिंभिर्दीप्यमानैर्माहि

ब्रा॰ ꣳरात्मना प्रजा ऽ इत्येतत् ९ स यदाहव ऽ उत्सृज्जेद्दिश्येनमप्रज्ञं जेपेदस्य प्रो वा ऽ पघाघार
घ॰ गपात्तस्यतामेतच्छमयंति तामेतद्देवत्राकरोति १० यद्वेवैतदाज्ञेयति यस्मिन्नेवैकस्मि
८१ न्नेवाहिते स्य उत्सृज्जेजितस्यैव साधा भवति न यदग्नावाहिते स्य उत्सृज्जेत्तस्मिन्नेरेव साधा
भवत्यग्निमेवतद्देवा ऽ उपासते वत्तूपामहयंस्तथ्यैवैनमयमेतदुपसीदन्नुपमह
87 यत्यपमहयत्यकुर्वद्दग्निस्तनयन्त्रिवर्धो रिरितिनस्यो को बन्धुः ११ स यदि पुरपस
त्यैव्हित्रन्बेनप्रागात ऽ उपस्याप्योन्वारत ऽ उद्धन्सावोत्पत्तिवत्रैतमपावहरतिदत्ति
णत उदस्वमपावहरतितस्योक्तो बन्धुः १२ अथ यासिमिन्त्समिधमादध्यात्त तत्ता ऽ प
न्ने वा ऽ द्वेयिवाꣳ समसपरिष्टादत्रैनाप्रीणन्नेतयासमिधा तथ्यैवैनमयमेतदीपि

वा ॐ समन्तपरिश्रितादत्रेनश्रीणात्येनयासमिधा १३ प्रश्नायमग्निमन्त्रेनस्यसृष्टएवइति
प्रजापतिर्हैभरतःसहीदंॐ सर्वंबिभर्त्तिबिपत्तूर्यांनरोचतेह्रहृद्भ्र तिबिपत्तू
र्याः इवरोवर्तेह्रहृद्राः इत्येतदभियःसहृष्टतनोसततस्याविति स्रुर्द्दवामासब्रह्म
समासनमग्निः सृतनास्वभिनष्टोदीरायदैवोः स्वनित्यिःशिवोः इनिदीप्यभानोदै
वोतिष्यिःशिवोनः इत्येतन्निष्यतवत्मावसत्त्वैर्न्नमेनतस्यापयति १४ स्वप्यानःस
म्पदेव समिधमस्यमेनादधात्युपब्ब्येकेनप्रयात्येकेनात्समेकेनात्रमन्त्रयन्तेस
मिधमेवपञ्चमेनादधातितत्पञ्चपञ्चवितिकोऽग्निःपञ्चर्त्तवःसंवत्सरःसंवध
त्सरोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्यमात्रातावन्नस्यमात्रानावन्नद्भवति १५ ब्राह्मणम् ५

ब्रा॰ ष॰ ८८

88

अथातो भस्मनो ऽभ्यवहरणं देवा वा एतमग्निं भस्मोद्वपँस्ते ऽब्रुवन्यदि वा ऽइदमित्थ

मेव सदात्मानमभिसंस्करिष्यामहे मर्त्याः कुणपा ऽअनपहतपाप्मानो भविष्यामो य

द्वा वप्स्यामो यदग्नेरम्बहिर्द्धा तदग्नेः करिष्याम उपजानीत यथेदं करवामे

ति ते ऽब्रुवंश्चेतयध्वमिति चितिमिच्छतेति वाव तदब्रुवंस्तदिच्छत यथेदं करवामेति ।

ते चेतयमाना एतदपश्यन्नप एवैनदभ्यवहरामापो वा ऽअस्य सर्वस्य प्रतिष्ठा त

द्यत्रास्य सर्वस्य प्रतिष्ठा तदेनं प्रतिष्ठापयाम यदग्नेयन्नाद्योऽपि जनयिष्याम ऽइति त

दपोऽभ्यवाहरंस्तथैवैनदयमेतदपोऽभ्यवहरति २ आपो देवीः प्रतिगृह्णीत भस्मै

तत्स्योने कृणुध्वं सुरभा ऽउ लोक ऽइति जग्धम्वा ऽएतद्यातयामम्भवति तदेतदाह

स्वभिद्यः पनलोकेकुरुषमितिनस्यैवमस्मात्स्मनयः इत्यापोवैजनयोद्योरीदं सर्वं
ञ्जाग्रतेसपत्नीनित्यग्निनावाऽआपः सपत्नोमातेवपुत्रम्भिभर्तापस्वेनेदितियथा
मातापुत्रमुपस्थेविभृयादेवमेनद्विभर्त्तेत्येतत् २ सप्स्वग्नेसधिष्टव ओषधीन
म्नेवोनिष्टवेन्येनस्रोषधीरनुरुध्यसेऽइत्योषधीष्वेवानुरुध्यतेगर्भेसञ्जायसेपु
नरितिगर्भेह्येषसञ्जायतेपुनर्गर्भो ऽअस्योषधीनाङ्गर्भोवनस्पतीनाम् गर्भो
विश्वस्यभूतस्याग्नेगर्भोऽअपामसीतितदेनमस्यसर्वस्यगर्भङ्करोति ४ त्रिभि
रभ्यवहरति त्रिवृदग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्यमात्रातावतैवैनदेतदभ्यवहरत्ये
केनाग्नेयचाभ्यान्द्वाभ्यां साग्न्येयैकेनद्विस्वाभ्यवहरन्तितद्वेद्विपादाः पशव

ब्रा॰ सैरेवैनदेतदभ्यवहरति ५ अथयापादत्तेनयद्दशाग्नेयमन्नदेवद्रयोयिजनयन्त्वनयावैभे

ष॰ षजद्भिःयनेनयैवैनमेतत्सम्भरति प्रसहस्रमस्यनायोनिमपश्यदुपृथिवीमग्न ऽइति प्रसहस्र

८५ स्येषभस्मनायोनिमपश्यत्पृथिवीस्यभवतिमहाभूतमस्यमात्रमिष्टकाज्येतिषान्पुनरा

89 सदऽइति सक्थ्यमात्रमिष्टकाज्योतिषान्पुनरासदः इस्यन्तपुनरासदपसदनमपुन

दृष्ठोसहस्रेत्येतेनमासर्वाणिभूतानिनिर्वर्त्तयेन्येतत् ८ चतुर्भिरपादत्ते तद्येचतुष्पा

दाःपशवस्तैरेवैनमेतत्सम्भरत्यथोऽअन्नम्वैपशवोऽन्नेनैवैनमेतत्सम्भरतित्रिभिर

भ्यवहरतितत्सममपद्यतिकोऽग्निः सप्तर्त्तवःसंवत्सरःसंवत्सरोऽग्निर्यावानग्नि

र्यावत्यस्यमात्रातावतैवभवति ७ अपादायभस्मतःप्रत्येत्यारवायामोप्स्वापतिष्ठ

ब्रा. स्यमात्राताावत्तद्भवति १० अथ आयश्चित्ती करोति सर्वेभ्यो वाऽएषऽएतद्ग्रामेभ्यः
घ. आयतनेन यदेवास्यात्रकामा नोध्यवविघतेग्नावपो भ्यवह्रि प्रमाणेनतदेवैनत्समन्नेनो
९० तिमन्दयात्पुभे प्राायश्चित्ती करोति येऽपवाग्नावनुगतेनस्योक्तोबन्धुः ११ तानिद
शभवन्ति दशाक्षराविद्विराडस्मिन्दे शोदिशोग्निर्दशप्राणाः प्राणाः अग्निर्यावानग्नि
र्यावत्यस्यमात्रातावत्तद्भवति १२ ब्राह्मणम् ८ कण्डिका १२ पेचमाप्रपा
ठकस्यनामः सर्वैकण्डिका ५३. सर्वैब्राह्मण २५

तःप्रतत्ताःप्रतन्दग्ध्वायथमङ्कुरोतीयदग्निमयोऽभ्यवहरतीतस्मात्प्रवैतत्रिहूतेहिॐ

ब्रा॰ सायाऽस्याग्नेयीभ्योमग्नयःप्रवैतत्त्रिहूतेबृहवतीभ्यां ज्या[illegible]ा सैनदग्निर्ह्वचोतिबोयेत

ध॰ ८ बोभ्रामेःस्त्रस्यवचसोपविथ्योभि बोयमेस्यवचसोपवि[illegible]तत्मॐ हिथ्यस्यप्रभ्रत

स्यस्तयावःइतिभूयिथ्यस्यप्रभ्रतस्यधावःइमेतन्मीयतित्येःस्त्रन्त्वोगणानीतिपाय

त्वेकोत्वेकोगणानिवन्धाकृष्टेतन्वक्षरन्देऽस्त्रग्नःइतिचन्दितानोहन्त्रन्त्वस्वन्देग्नइमेत

त्मबोयिस्तूरिर्म्मघवावसुपतेवसुदावन् भुयोद्यस्मद्देषा ॐसीतियथैवास्माद्देषाॐ

सिपुयादेवमेतदाहद्वाभ्यामुपनिष्टतेगायत्र्याचत्रिष्टुभाचतत्सोक्रोबन्धुः ९ ता

नितवभवन्ति तवदिशोदिशोग्निर्नवैवप्राणाःप्राणाःस्त्रग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्य